

OTÁZKY OPISU A PREKLADU

Využitie poznatkov antropológie a etnografie
vo vedení a tlmočení interview s imigrantmi

Helena Tužinská

Stimul
Bratislava 2010
Druhé doplnené vydanie

OTÁZKY OPISU A PREKLADU

Využitie poznatkov antropológie a etnografie
vo vedení a tlmočení interview s imigrantmi

Helena Tužinská

Druhé doplnené vydanie

Stimul

Bratislava 2010

Financované Európskou úniou z Európskeho fondu pre utečencov Solidarita pri riadení migračných tokov a Nadáciou na podporu občianskych aktivít.

Za obsah tohto dokumentu je výlučne zodpovedná autorka a nemôže byť považovaný za postoj Európskej únie.

Názory vyjadrené v tejto publikácii sú názormi autorky a nemusia sa zhodovať s postojmi Ligy za ľudské práva a Univerzity Komenského.

Druhé vydanie je financované Nadáciou na podporu občianskych aktivít.

Informácie:

Liga za ľudské práva
Hurbanovo námestie 5
811 03 Bratislava
www.hrl.sk
e-mail: hrl@hrl.sk

Jazyková korektúra: Mária Sukeníková

Grafická úprava: PRO.ViSOR

Výroba: Knih tlač Gerthofer, Zohor

Náklad: 1000 ks

OTÁZKY OPISU A PREKLADU

Využitie poznatkov antropológie a etnografie vo vedení a tlmočení interview s imigrantmi

Kľúčové slová:

imigranti, azyl, interview, tlmočenie, etnografia, sociolingvistika, aplikovaná antropológia

Vydalo vydavateľstvo Stimul, Bratislava 2010

Druhé doplnené vydanie.

Copyright © 2010 Helena Tužinská

ISBN 978-80-89236-91-6

EAN 9788089236916

Obsah

Predslov	7
Otázky opisu	7
Otázky prekladu	8
Používanie termínov a štruktúra textu	9
PodĎakovanie	12
I. INTERVIEW AKO METÓDA	13
Etnografické interview je ako röntgen: šetrný aj prenikavý	13
Štruktúra rozhovoru sa môže meniť	13
Rozhovor, ktorý ide do hĺbky	14
II. PAMÄŤ A ROZPRÁVANIE	16
Pamäť nie je špajza na spomienky	16
Pocity sú kľúčom k trinástej komnate rozprávání	18
Spomienky sa menia podľa našej súčasnej situácie	20
III. ROZLIŠOVANIE VÝZNAMOV	22
Rozprávanie o živote je vždy iné	22
Každý človek vie viacero rečí: aspoň tie, ktorými sa hovorí v jeho skupinách	23
Cieľ je porozumieť jazyku rozprávajúceho	24
Cestou k cieľu je odlišovať osobný jazyk pýtajúceho sa	24
Jazyk inštitúcie je počas etnografického rozhovoru brzdu	25
Prerozprávanie nie je nikdy verné	26
IV. PODMIENKY OPISU	28
Detaily sú ako šľachy – umožňujú kostre príbehu pohyb	28
Dôvera a dôveryhodnosť sú ako matka a dcéra: bez jednej niet druhej	29
V. TYPY OTÁZOK	32
Zatvorené otázky poskytujú stručné odpovede, sú rýchle a ochudobňujú výpovede	32
Nápovedné otázky dávajú skreslené odpovede, predlžujú interview a menia významy	34
Otvorené otázky podnecujú vysvetľujúce odpovede	37
Otázka týkajúca sa typických javov vedie k zisteniu všeobecných súvislostí	39
Otázkou na jednotlivosti sa dozvieme opis špecifického javu	40

VI. POMOCNÉ TECHNIKY	43
Kreslenie máp a obrázkov pomáha opisu	43
Neverbálny prejav je súčasťou opisu	44
Prerušovanie trhá súvislosti a naťahuje rozhovor	47
Písanie poznámok podporuje rozprávanie	49
VII. TLMOČENIE V INTERVIEW	52
Sociolingvistika: verný preklad vystihuje jazyk rozprávajúceho	52
Voľba perspektívy: tlmočenie má simultánny podiel na opise	53
Preklad kontextu: kultúrny význam sa komunikuje nepriamo	57
Kultúrne špecifické výrazy: expertom je informátor	60
Etika: tlmočnícky sľub nie je náboženská prísaha	65
VIII. STEREOTYPY A MEDZIKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA	73
Schémy sú ako naplňujúce sa proroctvá našej mysle	73
Medzikultúrne rozdiely sa dajú zistiť: kontrastnými otázkami	75
Pestrosť kultúr nepozná hranice	79
Záver	82
Príloha	86
Literatúra	90

*„Nevrav o človeku nič, pokiaľ si tri dni nekráčať v jeho mokasinach.“
Indiánske príslovie*

Predslov

Táto príručka je písaná pre všetkých, ktorí prichádzajú do styku s imigrantmi a ich cieľom je porozumieť im. Predovšetkým sú tu informácie, z ktorých si pri vedení interview môžu vybrať pracovníci štátnej správy, policajného zboru, tlmočníci, sudcovia, právni zástupcovia, ako aj pracovníci mimovládneho sektora; inšpirovať sa však môžu ktorékoľvek profesie. Nájdu tu východiská pre vedenie rozhovoru: poznatky o rôznych spôsoboch kladenia otázok a o opise, o ľudskej pamäti, o špecifikách tlmočenia a medzikultúrnej komunikácii.

Zámerom tohto textu je sprostredkovať rôzne spôsoby vedenia rozhovoru na príkladoch riadených pohovorov s imigrantmi. Dôvodom pre napísanie bola skúsenosť z pozorovaní, ako sa okrem úradných postupov v pohovoroch prelínajú rôzne kultúrne, sociálne a inštitucionálne pozadia zúčastnených.

Viesť rozhovor je staré umenie. Predpokladá nadobudnutie remeselných zručností tvorby a kladenia otázok, počúvania a záznamu. V prípade komunikácie ľudí z rozličných kultúr vyžaduje navyše správny preklad a výklad. Ľudia, ktorí vedú pohovory, za správne pochopenie iných nesú osobnú zodpovednosť. Musia vykonávať neľahké rozhodnutia, ktoré pre druhých môžu znamenať zásadné životné zmeny.

Príručka opisuje osvedčené postupy a poznatky zo sociálnych vied, predovšetkým zo sociálnej antropológie a etnológie. Je písaná so zvláštnym zreteľom pre tých, ktorí komunikujú s cudzincami. Text vysvetľuje, ako súvisí kladenie otázok so získaným opisom a jeho prekladom.

Druhé doplnené vydanie je opätovne zrevidované. V každej kapitole sú doplnené nové súvislosti spolu s odkazmi na aktuálnu sociálnovednú odbornú literatúru a kapitoly o tlmočení a medzikultúrnej komunikácii sú rozšírené aj o nové príklady.

Otázky opisu

Pre hĺbkové porozumenie špecifik ľudského správania, a teda pre kvalitný opis, je nepochybne potrebný dlhodobý výskum. Antropológovia zvyknú študovať jednu kultúru aj desaťročia. V praxi je zvykom, že ak nemôžu byť „v teréne“ rok, aspoň niekoľkokmesačný pobyt je potrebný na to, aby sa naučili nový jazyk, porozumeli inému typu príbuzenstva, ekonomike, náboženským rituálom a zvykom vôbec. Aj z týchto dôvodov sú si antropológovia spoločne s lingvistami

vedomí toho, že keď majú možnosť byť s cudzincom, je to ako keby „terén“ prišiel za nimi miesto toho, aby oni chodili za ním. Na rozdiel od postoja výskumníkov, ktorí sú za kontakt so skúmanými kultúrami vďační, sa imigranti neraz ocitnú v nevďačnej pozícii: nie sú ani očakávaní, a ani sami nevyhľadávali situáciu pohovoru. Napriek tomu je výhodné zaujať postoj pozorovateľa a pristupovať k imigrantovi ako k predstaviteľovi kultúry, o ktorej nevieme nič.

Príručka obsahuje poznatky z najrozšírenejšej metódy výskumu v antropológii a v etnológii. Etnografický rozhovor je v sociálnych vedách pojem, ktorý sa dá prirovnať k použitiu röntgenu v medicíne. Pomocou jednoduchých zásad môže prenikáť „do špiku kostí“. Etnografické interview je spôsob vedenia rozhovoru, ktorý vedie k porozumeniu príbehu druhého človeka. Podobne ako pre väčšinu kvalitných vecí, aj pre dobré interview platí, že nie je ani rýchle, ani lacné. Výhodou etnografického rozhovoru však v porovnaní s inými technikami je, že aj pri štandardnom úsilí ponúka uspokojivé výsledky pre obe strany. Pomocou rôznych postupov, ktoré budú opísané v texte, odkrýva aj podstatné skutočnosti, ktoré ľudia v dotazníkových výskumoch v zásade nemajú ako vysvetliť.

Techniky kvalitatívneho interview sa nevyvíjali len vďaka skúsenostiam etnológov, antropológov, sociológov či psychológov. V posledných desaťročiach sa k slovu dostávajú nové poznatky o ľudskej mysli, pamäti a komunikácii, ktoré sú často v protiklade s bežnými očakávaniami. V dôsledku toho dochádza k zásadným obratom v interpretácii získavaných dát v sociálnych vedách. S hodnoverným opisom a výkladom sú tak spojené mnohé otázky – a na niektoré z nich tento text dáva odpoveď.

Otázky prekladu

Práca tých, čo vedú pohovor, v mnohom závisí od práce tlmočníkov. Tlmočníci sprostredkujú význam tak otázok, ako aj odpovedí, a nemôžu byť ani neviditeľní, ani mechanickí. Príručka preto odráža túto vzájomnú odkázanosť vo všetkých kapitolách: tlmočníci môžu ťažiť z toho, ak budú viac rozumieť práci tých, čo vedú pohovor. Pracovníci s imigrantmi zas nájdu v príručke špecifické poznatky o tlmočení z pohľadu etnografie. Napokon tí, čo sa pýtajú a počúvajú imigrantov, obvykle vedú zápis, a tiež tak robia *druh prekladu*.

Viacere výskumy vedenia interview s imigrantmi ukázali, že tlmočenie má v rozhodovacom procese väčšiu váhu, než sa doteraz predpokladalo. V posledných rokoch sa úlohe tlmočenia v právnych situáciách venuje zvýšená pozornosť (Berk-Seligson 2002, Good 2007, Chase 2007, Martinovski 2000, Maryns 2006, Russel 2000, Wennerstrom 2008). Táto príručka reflektuje otázky spojené s prekladáním najmä z hľadiska sociolingvistiky.

Jazykové bariéry sú často základom kultúrneho nedorozumenia: nezriedka sa stáva, že imigrant nemá k dispozícii tlmočníka, s ktorým by mohol komunikovať svojím dialektom. Neistota vo vyjadrovaní pramení aj z nie vždy najpriaznivejšej situácie imigranta a výrazne vplýva na celkový výsledok pohovoru. Príručka preto prináša aj informácie, ktoré s prekladom súvisia nepriamo.

Okrem jazykovej odlišnosti je potrebné mať na zreteli východiská rozhovoru: kultúrne pozadie informátora, kultúrne pozadie toho, kto vedie interview a inštitucionálne pozadie vrátane úradných postupov. Ako v preklade tak aj vo výklade dát zohrávajú mocenské pozície účastníkov pohovoru osobitú rolu.

Používanie termínov a štruktúra textu

Register *obyvateľov* Slovenskej republiky (SR) eviduje údaje: o *občanoch*, ktorí sú prihlásení na trvalý pobyt (1) v SR alebo (2) mimo SR, o *cudzincoch* – bez občianstva SR – ktorí sú prihlásení na (3) trvalý, prechodný, alebo tolerovaný pobyt v SR a (4) o cudzincoch, ktorým bol v SR udelený azyl.

Výskumný materiál vznikol na základe rozhovorov s cudzincami a osobami, ktoré s nimi prichádzajú administratívne do kontaktu. Napriek tomu pojem *cudzinec* používam zriedkavo: ľudia ním bežne nazývajú občanov z iných štátov (alebo osoby bez štátnej príslušnosti), ale nesprávne aj ľudí s iným pôvodom, s občianstvom SR a teda aj trvalým pobytom, ktorí sú na Slovensku asimilovaní (Vašečka 2009).

Užší pojem *imigrant*, a jeho synonymum *prist'ahovalec*, používam pre označenie cudzincov, ktorí menia krajinu trvalého pobytu, podobne ako to definoval Divinský (2005). Každý cudzinec však nemusí byť imigrant: turista či obchodný cestujúci nemá v záujme prest'ahovať sa.

Najšpecifickejší termín *žiadateľ o azyl* používam aj v jeho skrátenej forme - *žiadateľ*. Jedná sa o ľudí, ktorí sa nachádzajú v azylovom procese, a s ktorými som počas zúčastneného pozorovania prichádzala do kontaktu najviac. Niektorým z nich bola udelená doplnková ochrana v trvaní jedného roka (tzv. malý azyl). Podobne ako žiadatelia mali prechodný pobyt v SR. Tieto osoby žiadali o medzinárodnú ochranu pre strach z prenasledovania z rasových, náboženských, národnostných a politických dôvodov alebo pre príslušnosť k sociálnej skupine.

Napriek vyššie uvedenému používam v názve publikácie ako aj v texte termín *imigrant* z viacerých dôvodov. Informácie v texte sa neviažu na žiadateľov o azyl ako takých, ale sú použiteľné aj v iných situáciách. Sami žiadatelia sa ocitnú pred aj po azylovej procedúre v rôznych kategóriách imigrantov.

Napokon úradníci vedú pohovory predovšetkým s cudzincami, ktorí sa uchádzajú o udelenie pobytu, ale nemusia pritom žiadať o azyl.

Na tomto mieste je tiež potrebné upozorniť, že imigranti netvoria sociálnu skupinu. *Imigrant* či *pristahovec* nie je z antropologického hľadiska vysvetľujúci pojem: poukazuje výlučne na zmenu bydliska poza hranicu domovskej krajiny. Napriek tomu, že je používaný širokou aj odbornou verejnosťou, je výhradne pomocný: kategorizácia typov imigrantov podľa najrôznejších kritérií (motív odchodu, typ či dĺžka pobytu a iné) slúži najmä pre prehľadové štúdie a štatistické účely (Bargerová, Divinský 2008; Divinský 2009). Rovnako je termínom správneho práva pojem *utečenec/azylant*, teda osoba s už udeleným azylom a trvalým pobytom v SR. Z jednoduchých dôvodov je tak nemožné pristupovať k imigrantom ako k rovnorodej skupine: sami za sociálnu skupinu nepovažujú, a ich rôznorodosť sa prejavuje v každej oblasti.

Text je napísaný pre ľudí, ktorí sa navzájom pokladajú za členov rôznych sociálnych skupín. Vychádza z princípov etnografického interview, ktoré má povahu vzájomnej výmeny pohľadov: *inter – view*.

Najčastejšie odkazujem na interview so žiadateľmi o azyl. Po prekročení štátnej hranice je vedené krátke interview pracovníkmi hraničnej a cudzineckej polície. V prípade, že osoby požiadajú o azyl, rozhodovači s nimi vykonajú dlhšie interview obvykle v záchytnom tábore (na základe dotazníka – pozri prílohu). *Rozhodovači* sú zamestnanci Migračného úradu ministerstva vnútra (MÚ MVSR), ktorí rozhodujú o udelení azylu. Pojem *pohovor* je rozšírenejší a používaný všetkými, ktorí majú v pracovnej náplni získať informácie o imigrantovi, ako napríklad aj právni zástupcovia žiadateľov, sociálni pracovníci a iní.

V prípade, že žiadateľovi nie je udelený azyl (z rôznych dôvodov), spravidla sa má možnosť voči tomuto rozhodnutiu odvolať na súd. Súd v SR môže rozhodnutie MÚ MVSR potvrdiť, alebo zrušiť. Ak súd rozhodnutie zruší, vec sa vráti na ďalšie konanie na MÚ MVSR, kde sa spravidla opätovne vykoná interview a skúmanie opodstatnenosti žiadosti o azyl pokračuje. Tento proces môže trvať aj viacero rokov.

Príručka obsahuje rôzne *typy* informácií:

(1) *Východiskové odborné texty* sú podávané čo najdostupnejšie aj pre čitateľov, ktorí sa etnológiou predtým nezaoberali. Na viacerých miestach sú odkazy na odbornú literatúru, ktorá pozostáva nielen zo sociálnej antropológie, ale aj z lingvistickej antropológie, kognitívnych vied, ale hlavne z príručiek kvalitatívneho výskumu a zo štúdií venovaných špecificky imigrantom so zreteľom na medzikultúrnu komunikáciu. Vysvetlenia odborných pojmov sú čo najstručnejšie, a prispôsobené cieľom textu.

(2) *Príklady z rozhovorov a komentáre* pochádzajú z výskumov autorky. V texte sú uvedené ako ilustrácia kultúrnych presvedčení a praktík rôznych

zúčastnených strán, známych aj menej rozšírených zvyklostí a jazykových zákonitostí. Kurzívou sú uvedené príklady z osobných rozhovorov, pozorovaní a z pohovorov na Migračnom úrade MV SR a na Najvyššom a Krajskom súde SR v Bratislave z rokov 2005 až 2009. Všetky detaily, ktoré by mohli viesť k identifikácii zúčastnených, sú odstránené alebo pozmenené. Podobnosti s osobnými údajmi či s akýmkoľvek inými detailmi sú preto náhodné. Hovoriaci sú označení ako *M* (*pracovník migračného úradu/rozhodovač*), *A* (*žiadateľ o azyl*), *S* (*súdca*), *T* (*tlmočník*), *I* (*informátor/imigrant*), *V* (*výskumník*). Technické odporúčania v texte väčšinou nie sú viazané výlučne na imigrantov, preto na mnohých miestach používam bežne zaužívaný pojem pre osobu, s ktorou sa vedie rozhovor: *informátor*.

(3) *Otázky a odpovede* sa týkajú často uvádzaných problémov ľudí, ktorí viedli pohovory s imigrantmi. Opisovala som najmä otázky, ktoré sú kladené nielen na poli migrácie, ale aj v iných oblastiach antropologického výskumu.

(4) *Ukážky návrhov otázok* slúžia ako alternatíva, ktorá je mnohými odborníkmi úspešne odskúšaná v etnografickom interview.

Uvedené typy informácií sa striedajú podľa kontextu a sú zoskupované podľa hlavných tém: ako sa robí interview, aké sú univerzálne vlastnosti pamäti, v čom všetkom závisí reč od kontextu, aké sú podmienky dobrého opisu, ako súvisia typy otázok a odpovedí, aké pomocné techniky prehĺbia interview.

Najobsiahlejšia kapitola je o tlmočení, ktoré tiež môže využiť techniky etnografického interview. Opisuje kultúrne špecifické výrazy a problémy, ktoré sa najčastejšie vyskytli na pohovoroch s imigrantmi na Slovensku, ako aj v zahraničí. Text uzatvárajú poznatky o princípoch fungovania stereotypov a o medzikultúrnej komunikácii. Všetky kapitoly prihliadajú na špecifiká interview s imigrantmi.

Pod'akovanie

Rada by som vyjadrila hlbokú vďaku všetkým, ktorí sa *akýmkoľvek* spôsobom podieľali na vzniku tohto textu. Predovšetkým ďakujem ľuďom, ktorí boli ochotní venovať svoj čas rozhovorom na nie vždy príjemné témy: žiadateľom o azyl a pracovníkom mnohých profesií na poli migrácie. Zvlášť ďakujem kolegyniam z Ligy za ľudské práva, Miroslave Mittelmannovej, Miroslave Volanskej, Zuzane Števuľovej a Kataríne Fajnorovej, bez ktorých osobného zanietenia by tento text nevznikol.

Za veľa vďačím kolegyniam a kolegom z Univerzity Komenského a zo Slovenskej akadémie vied; zvlášť Táni Bužekovej a Martinovi Kanovskému za dlhodobú podporu, Zuzane Búrikovej, Ľubici Herzánovej-Voľanskej, Michaele Ferencovej, Petrovi Dráľovi, Miroslavovi Tížikovi a Norbertovi Adamovovi za trefné pripomienky a rady k skorším verziám textu. Moja vďaka za konzultácie, diskusie a pomoc patrí aj Saidovi Babakhelovi, Michalovi Badovi, Borisovi Divinskému, Božene Filovej, Kataríne Vajdovej, Márii Zelenákovej, mojím učiteľom, študentom a nemenovaným priateľom. Za nevyssloviteľné ďakujem môjmu manželovi a našim rodičom.

I. INTERVIEW AKO METÓDA

Etnografické interview je ako röntgen: šetrné aj prenikavé

Etnografický doslova znamená opis etnika. Keď robíme etnografický opis, pozorujeme ľudí istej kultúry a snažíme sa rozpoznať schémy, ktoré sú pre danú sociálnu situáciu *príznačné*, a porozumieť im bez toho, aby sme do nášho výkladu zabudovali *vlastné* očakávania. Inými slovami, pri etnografickom interview nie je cieľom mechanicky vykonať pohovor, ale porozumieť osobe, ktorá predstavuje istý typ kultúry.

Ludská myseľ má tendenciu triediť objekty, ľudí a udalosti do kategórií. Mnohí odborníci, ktorí pracujú s ľuďmi, vyrábajú vedecké klasifikácie, ktoré ľudia nepoužívajú. Etnografi sa naopak snažia vyskúmať a opísať typové zaradenia, ktoré pochádzajú výlučne od informátora (Spradley 1979). Etnograf („zapisovateľ etnika“) je preto v mnohom ako tlmočník: snaží sa porozumieť inému kultúrnemu a sociálnemu kontextu. Hľadá celistvý význam vyjadrení informátora, akoby používal jeho optiku.

Tento typ prístupu je výhodný v jednaní so všetkými kategóriami cudzincov. Napriek tomu, že ľudia príliš často vnímajú cudzincov ako utečencov (Vašečka 2009), je práve etnografický rozhovor vhodný spôsob, ako zistiť, za koho sa považuje cudzinec. Okrem administratívneho zaradenia a inštitucionálneho postupu je v jednaní dôležité vnímať sociokultúrne pozadie ľudí. Taktiež, keď hovoríme s novoprihádzajúcimi, mnohí imigranti prežívajú šok z pobytu v inej kultúre spolu s výrazným pocitom neistoty z budúcnosti (Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Lajčáková 2009; Letavajová 2003; Tužinská 2006, 2009c, 2009d). Ak sa stane, že hovoríme s osobami, ktoré navyše zažili traumatizujúce skúsenosti, etnografické techniky sú voči ľuďom šetrné. Etnografia ponúka nástroje, ktoré umožňujú nielen hĺbkové porozumenie inej kultúry, ale aj preniknutie k podstate rozhovoru. V prípade žiadosti o azyl je to komplexná odpoveď na otázku, nakoľko je strach z prenasledovania opodstatnený.

Štruktúra rozhovoru sa môže meniť

Z troch základných typov interview (štruktúrované, pološtruktúrované a neštruktúrované) v etnografii prevažujú pološtruktúrované. Štruktúrovaný dotazník má tú výhodu, že je vykonaný rýchlo, ale na úkor detailov, ktoré môžu byť v prípade životného rozhodovania kľúčové. Každý dotazník obsahuje tie isté otázky, ktoré sa bez akejkoľvek zmeny dávajú každému človeku v tom istom poradí. Ako príklad posluži telefonický prieskum telekomunikačnej

spoločnosti, alebo marketingový pouličný rozhovor: štruktúrovaný dotazník poskytuje informátorovi zúžený priestor pre *vlastný* názor – ak sa začína vyjadrovať v súvislostiach, ktoré sa nemajú ako vmestiť do „polička“, ihneď ho zastavia.

Neštruktúrovaný rozhovor je typ interview, pri ktorom je obom stranám jasné, že ide o výskum, a vedie sa na určitú tému. Do toku rozprávania pýtajúci zasahuje len minimálne, a to podľa pripravených okruhov otázok súvisiacich s témou. Je na informátorovi, aby otvoril iný okruh, ktorý vníma ako podstatný. Týmto spôsobom sa zvyknú rekonštruovať aj „rozprávané dejiny“, (oral history) obdobi, počas ktorých udalosti neboli alebo nemohli byť zaznamenávané.

Dôvodov, prečo je práve pološtruktúrovaný rozhovor najčastejšie používaným typom interview v etnografii, je viacero. Pološtruktúrovaný rozhovor nie je ani taký prísny ako štruktúrovaný, ani taký voľný ako neštruktúrovaný. Ľudské myslenie, a teda aj rozprávanie, tiež nie je priamočiare ako usporiadaný text: má svoje zákutia a odbočky, z ktorých sa vracia na „hlavnú cestu“. Preto sa v rozhovore postupuje podľa osnovy, kým poradie tém i otázok sa prispôsobuje informátorovi (Bernard 1995).

Skúsení antropológovia sa vedia pýtať tak, akoby ich otázky pochádzali od členov danej kultúry. Vedieť sa opýtať znamená trafiť do čierneho, podporiť informátora v rozprávaní o tom, čo považuje on za podstatné. Takýmto spôsobom sa dostaneme k vysvetleniam, ktoré sa nedajú dosiahnuť pomocou štruktúrovaného dotazníka. Uhol pohľadu informátora poskytne význam aj kôpke inak menej jasných údajov. Keď dávame priestor informátorovi, chránime sa aj pred automatickým priradovaním významov, ktorému podlieha naša myseľ.

Ľudia sú obvykle milo prekvapení, ak pocítia, že ich niekto naozaj počúva. Je to natoľko zriedkavá skúsenosť, že tomu spočiatku neveria a myslia si, že pozornosť je predstieraná alebo prejavovaná z povinnosti. Ak je však záujem počúvať druhého úprimný a je vyjadrovaný aj priebežne počas rozhovoru s ubezpečením, že informácie budú spracované len so súhlasom informátora, rozhovor môže nadobudnúť hĺbku. Aj preto sa etnografický rozhovor nazýva hĺbkovým.

Rozhovor, ktorý ide do hĺbky

Hĺbkový rozhovor by sa dal obrazne prirovnať k prechádzke po záhrade so sprievodcom, ktorý vysvetľuje históriu jej zákutí, ako aj usporiadanie a význam rastlín. Každé zákutie má svoj príbeh, sú miesta šedé aj posvätné, sú tajné, aj verejné. Jeden z aspektov, ktoré si možno pri opisovaní sveta všimnúť, sú triedenia. Podobne ako západoeurópska botanika má Linného klasifikáciu

flóry, aj každé etnikum má svoje vlastný opis okolitého sveta. Okrem toho, že sociálne skupiny používajú klasifikácie (delenie ľudí na „svojich“ a „cudzích“, označovanie činností, vecí, javov...), aj ľudia majú rozšírené predstavy o svete podľa toho, v akej skupine sa pohybujú. Niektoré presvedčenia sa pripisujú univerzálne všetkým ľuďom: „*Všetci ľudia v niečo veria.*“ Iné sa vzťahujú na medzikultúrne rozdiely: „*Ľudia na Západe sa ustavične ponáhľajú.*“ Skupinám iných ľudí sa zovšeobecnene pripisuje istý typ správania: „*Nemci sú puntičkári.*“ Ak pre niekoho tento stereotyp neseďí, nevyvráti sa, ba naopak sa prízvukuje, že výnimka potvrdzuje pravidlo. Ďalšie sú presvedčenia, ktoré tzv. príbuzné kultúry zdieľajú, napríklad: „*Slováci, Česi a Poliaci vedia, ako piecť dobrý chlieb.*“ Ešte o úroveň nižšie nájdeme predstavy o určitých skupinách, napríklad aj o ich správaní: „*Paštikári sa chodia domov cez víkend nabaliť.*“ Na najnižšej úrovni sú presvedčenia, ktoré zdieľajú len niektorí ľudia: „*Rezeň je najlepši zákusok.*“ Uvedené presvedčenia si ľudia môžu osvojiť natoľko, že budú tvrdiť, že sú to fakty. Úlohou výskumníka nie je vyvrátiť či potvrdiť platnosť takýchto a im podobných viet. Etnografický rozhovor má za cieľ pozorovať okolnosti, ktoré k takýmto presvedčeniam vedú.

Okrem rozšírených predstáv ľudia svet triedia a nálepkujú podľa najrôznejších princípov. Jestvujú typológie, ktoré sú rozšírenejšie, a pri niektorých môžeme mať dojem, že ich nezdieľame vôbec s nikým: napríklad triedenie vecí v šatníku. Sú veci, ktoré označujeme ako *domáce, pracovné, prechádzkové, športové, sviatočné*, a v rámci nich *domáce bežné, domáce na špinavé práce, bežné pracovné, formálnejšie pracovné, prechádzkové so psom, prechádzkové bez psa, športové na tréning, športové na preteky, sviatočné kostolné, sviatočné divadelné, sviatočné plesové*, atď. Určenie, čo sa pod ktorým označením myslí, je veľmi individuálne. Ten istý sveter môže byť pre niekoho pracovným, pre iného sviatočným, a nemusí to závisieť od výšky príjmu. Je však veľmi pravdepodobné, že ak sme členmi istých sociálnych sietí, naše „šatníkové klasifikácie“ budú spĺňať veľmi podobné kritériá, nakoľko šaty sú rekvizitou spoločenského postavenia. Aj keď to na prvý pohľad môže pôsobiť banálne, cez rozprávanie o šatách sa môžeme dozvedieť, aké aktivity ich nositeľ robí, aké je jeho spoločenské zázemie, ako sú rozdelené sféry vplyvu v domácnosti. Oplatí sa preto nepoužívať „samozrejmé“ významy pojmov a pýtať sa na príklady informátora.

II. PAMÄŤ A ROZPRÁVANIE

Pamäť nie je špajza na spomienky

Ľudia opisujú tú istú udalosť vždy čiastkovo a rozdielne: žiadne rozprávanie sa preto nedá považovať za úplné a nemenné. Na formovanie rozprávania v danom okamihu majú vplyv viaceré faktory. Čokoľvek v okolitom svete vrátane ľudských schopností má takzvaný ľudový výklad – rozšírené predstavy o tom, ako fungujú veci aj ľudia. Často sú však tieto predstavy nepravdivé. Platí to aj o princípoch fungovania ľudskej pamäti. Proces rozpomínania je oveľa zložitejší než to, čo si ľudia zvyčajne predstavujú pod spomienkami: keď si na niečo spomíname, myšlienky nenachádzame v mysli akoby v kartotéke, v zásuvke, či ako „na polici v hrnci“. Nie je to ani tak, že by sme si najprv všetko spomenuli a potom to naraz povedali: rozpomínanie sa deje postupne aj samotným rozprávaním. Navyše, každé vyvolanie spomienok totiž mení samotnú pamäť v tom zmysle, že je zložitým procesom „re-konštrukcie“ udalosti (Roediger 1999).

Na jednej strane, keď si na niečo spomenieme, táto spomienka sa utvrdzuje. Na druhej strane, vyvolaná spomienka znamená ďalšie „zapísanie“ informácie. Ak v tomto procese nastane chyba, pravdepodobne sa zopakuje aj v budúcnosti (Roediger 1999). V mysli sa deje niečo podobné ako v detskej hre na šuškaný telefón: každým podaním sa niečo uberie, a niečo pridá. Naše opakované spomienky tak nemusia zodpovedať presne tomu, čo sa odohralo v skutočnosti, hoci nedávnej. Mysel' je v stave „vyrobiť“ aj takzvané falošné spomienky, pri ktorých si človek spomenie aj na to, čo sa mu v skutočnosti vôbec nestalo. Falošné spomienky nie sú len chybou pamäti. Sú vedľajším produktom re-konštrukcie ako základnej charakteristiky pamäti, ako aj prejavom tvorivosti, t. j. nového usporiadania známej informácie (Loftus 1999).

Ak mozog funguje správnym spôsobom, spracováva neustály tok vnemovej informácie tak, že ho „zužuje“ na spracovateľnú informáciu. Niekedy sa javí, akoby myseľ uchovala v pamäti len podstatu danej epizódy a detaily „dodala“ až počas spomínania. To, na čo si spomenieme, je určované našimi predchádzajúcimi vedomosťami, predstavami a očakávaniami (Roediger 1999).

Ľudia zvyknú rozmýšľať „na preskačku“. Vedieť podať údaje súsledne v chronologickom poradí vyžaduje sústredenú prácu mysle. Spomienky sa obvykle vynárajú postupne podľa rôznych pamäťových kľúčov v prehádzanom poradí. Je preto prirodzené, že pri rekonštrukcii spomienok ľudia údaje dopĺňajú (Kusá 1995). Ba dokonca, ak sa aj opravujú, neznamená to, že ich cieľom bolo poslucháča zavádzať. Rozprávajúci nemá vždy ako vedieť, čo počúvajúci

považuje za „rozpor“. V interview sa preto odporúča k jednotlivým „rozporom“ vrátiť pomocou otvorených otázok, ktoré môžu viesť k objasneniu.

I: Po dvoch rokoch čakania som stála pred súdom. Celé telo sa mi chvelo neistotou, triasla som sa a verila, že to nie je vidieť. Vedela som, že mám zhlboka dýchať, ale môj žalúdok i tak ostal zovretý. Keď sa ma sudca opýtal, prečo som v prvom pohovore uviedla iný dátum odchodu z domu ako dnes, nevedela som odpovedať... Vo vašej krajine sú veľmi dôležité presné čísla... Kto si pamätá presne dátum, kedy prvýkrát opustil hranice tohto štátu? Napriek tomu som sa cítila trápne.

Rozpamätanie sa na emočne nabitú udalosť je sprevádzané tzv. tunelovou pamäťou. Osoba vie sprostredkovať len tie prvky, ktoré priamo vyvolávajú danú emóciu, kým detaily ostávajú „mimo“. Niekedy sa okrajové detaily vynoria dodatočne, no môžu byť nepresné (Christianson a Endelberg 1999).

„Vynechávajú“ je u ľudí bežné aj pre prítomné dianie. Môžeme si nevšimnúť veci, ak ich neočakávame, aj keby sa objavili priamo pred očami. Tzv. nezámerná slepota, alebo výpadok pozornosti je pravdepodobný v prípade, že sa sústreďujeme na vlastné myšlienkové pochody alebo na inú úlohu, ktorú chceme vykonať (Chabris a Simons 2010).

Otázka:

Žiadatelia majú problém v usporiadanosti údajov. Nesedia im dátumy. Často nevedia uvádzať presné dátumy narodenia, vrátane svojho vlastného.

Odpoveď:

Ak človek nevie okamžite zareagovať na údaj, ktorý sa nám zdá samozrejмый, nemusí zavádzať. Jednou z možností je, že žiadateľ používa iný typ kalendára, ako aj číslovania. Spomedzi 38 rôznych kalendárnych systémov spomeniem najznámejšie: *asýrsky, bengálsky, čínsky, etiópsky, gregoriánsky, hebrejský, hindský, iránsky, islamský, juliánsky, kurdský, nepálsky, tamilský, tibetský, perzský*. Tieto kalendáre sa nelíšia len v letopočte, ale aj v rozmedzí mesiacov roka.

Napríklad tamilský Avani začína približne v polovici gregoriánskeho augusta a končí v polovici septembra, v závislosti od fáz mesiaca. K nezrovnalosti prišlo, keď v dvoch pohovoroch tlmočníci preložili Avani raz ako *august* a druhýkrát ako *september* (Good 2007).

Označenie dní v mesiaci číslami nie je všade zvykom. Napríklad dátum narodenia môže byť uvádzaný aj nečíselne: *„narodil sa v čase dozretých*

granátových jablák“ či „v období dažďov“. Menej presné časové údaje, ktoré sa viažu aj na inú udalosť, sú okrem iného viac zapamätateľné.

Je preto potrebné overiť, či informátor pochádza z kultúry s iným než gregoriánskym kalendárom. Druhá možnosť je, že sa jedná o osobu, ktorá nemala dôvod svoj dátum narodenia vedieť. Podobne ako v prípade našich (pra)starých rodičov, keď sa v mnohých oblastiach Európy aj v 20. storočí nepovažovalo za potrebné oslavovať narodeniny, ak osoby neboli v kontaktoch s úradmi, nebolo potrebné, aby si dátum vlastného narodenia oživovali v pamäti. Pamätanie si vlastného dátumu narodenia je teda kultúrne špecifická záležitosť a nie univerzálny jav (Salzmann 1997).

Pocity sú kľúčom k trinástej komnate rozprávání

Tak ako študent aj po dlhšom učení dostane pri odpovedi „okno“, tak sa stane, že zodpovedný pracovník zrazu nevie odpovedať nervóznemu šéfovi. Po uvoľnení im to však „príde“. Podobne aj v interview sa stáva, že si zrazu ľudia nedokážu spomenúť na detail udalosti, ktorú prežili.

Vedci, ktorí študujú pamäť sa zhodujú na tom, že ľudská pamäť je nedokonalá: zabúda postupne; dočasne blokuje prístup k informáciám; nesprávne určuje zdroje informácií, je náchylná meniť spomienky podľa presvedčení. Okrem toho sa pamäť mení aj pod rôznymi tlakmi: presvedčivé svedectvo môže viesť k falošným spomienkam; nepozornosť vedie k neúplným spomienkam. Napokon je známa aj neodbytnosť spomienok, na ktoré ľudia chcú zabudnúť, a ktoré sa opakovane vracajú (Schacter 2001). Takéto správanie pamäti je štandardne rozšírené.

Vo väčšine prípadov sa emocionálne udalosti pamätajú lepšie (Christianson a Endelberg 1999) s výnimkou zažitia traumatizujúcich zážitkov: človek si z nich nemusí pamätať nič po celý život, alebo sa mu v myslí vynárajú len malé útržky (Good 2007). Vypätý emocionálny stav, telesný stav, a naše hodnotenie dôležitosti informácie vplývajú tak na zapamätanie, ako aj na rozpamätanie sa. Rozpomínanie sa na emocionálne udalosti sa totiž odlišuje od spomienok na neutrálne udalosti. Spomienky sa v tomto prípade zoskupujú okolo príčin emócií: spomenieme si najskôr na naše myšlienky, pocity a reakcie na udalosť, až potom na udalosť samotnú (Ellis a Brent 1999). Aj preto sa udalosti, ktoré sú spojené so silným prežívaním emócií, dávajú do slov náročne. Niekedy ľudia reagujú mlčaním, ktoré môže byť obranou pred bolesťou (Kusá 1996).

I: Nenechali ma dohovoriť to, čo som im chcel povedať. Skákali mi do reči... aj na úrade, aj na súde. Keď mám hovoriť o mojich najhorších spomienkach, vždy mi pritom príde zvieravá bolesť v žalúdku aj v hlave a oblieva ma studený

pot. V noci nespávam dobre. Často sa mi sníva, že do izby vtrhli vojaci, zmasakrovali spolubývajúcich a mňa odvliekli do pivnice. Zažil som bolesť, ktorú si ľudia neprajú ani v najhoršom sne. Opýtali sa ma na množstvo údajov, ale o strachu, ktorý ma neopúšťa ani vo sne, sa nedozvedeli.

Spomínanie na traumu vyvoláva emócie s nimi spojené: odpor, strach, hnev. Tieto pocity môže sprevádzať psychická a neraz aj fyzická bolesť. Ak je nevyhnutné zistiť, čo sa vskutku stalo, a rozprávajúci o tom chce hovoriť, vždy rešpektujeme tempo rozprávajúceho. Je dôležité vedieť, že pri rekonštrukcii sú údaje o maličkostiach kľúčové. Spomienky na celkový priebeh udalostí sú o to presnejšie, o čo viac sa podnietia spomienky na osobné detaily a pocity (Cosmides a Tooby 2000). Každé ďalšie rozprávanie aj o tej istej veci je však zákonite iné.

Spomínanie sa na pocity viaže bez ohľadu na to, či sú pozitívne alebo negatívne. V danej situácii sa vynoria staršie pocity spojené so spomienkami s podobnou pointou a prejavia sa ako emocionálne spúšťače. Reakcie sú obvykle sprevádzané navšňenými pocitmi aj z predošlých situácií. Neuronálne spojenia v mozgu si tým „pýtajú obživu“, ktorou sa dostaví starý známy pocit (Craig a Kester 1999). Podobné situácie sa môžu dostavovať aj počas výskumu, či vedenia interview; rovnako aj na strane imigranta. Jedno z technických odporúčaní je uvedomovať si vlastné emócie a nepripisovať ich iným osobám, ale vlastným spomienkam.

Otázka:

Imigranti si sami odporujú, niekedy aj v jednej výpovedi, inokedy pri porovnaní informácií z viacerých pohovorov. Nemyslím pritom na tých, čo si očividne vymyslia nijako nesúvisiace príbehy, v ktorých oni sami majú úplne inú identitu, ale na ľudí, ktorým by človek aj uveril.

Odpoveď:

Jedna zo základných skúseností z výskumov oral history s bežnými ľuďmi je, že pri porovnávaní interview sa objavajú nezrovnalosti (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007). Niektoré môžu byť spôsobené obmedzeným časom výpovede, iné limitujúcimi otázkami či okolnosťami rozhovoru. Najčastejším dôvodom sú však nedopovedané, nedovysvetľované súvislosti, ktoré sa vynárajú aj samotnému informátorovi postupne. Je základnou vlastnosťou ľudskej pamäti vo všeobecnosti, že spomienky mení. Odporúča sa preto k nezrovnalostiam vrátiť, aby ich objasnil imigrant.

Navyše, ľudia vo všeobecnosti majú viacero sociálnych identít – nemusia sa podľa nich správať, a už vôbec nie sú ani v myslení ani v konaní vždy

konzistentní (Kanovský 2009b; Kusá 2005; Ferencová 2005; Fíndor 2005). Ako príklad poslúži sledovať rozčúlenie, ktoré nastáva, keď sa ľudia nesprávajú v súlade s očakávaniami okolia. Deje sa tak preto, lebo ľudská myseľ je vystrojená tak, že sa snaží predvídať správanie druhých. Tento akt „čítania myšlienok“ však nezriedka zaručuje rozčarovanie. Otvorené otázky však môžu viesť k pochopeniu „nezrovnalostí“.

Spomienky sa menia podľa našej súčasnej situácie

Pri opakovaných stretnutiach nie je nič nezvyčajné, ak sa stretne s nepresne prerozprávanou informáciou: je to prirodzené. Počas rozprávania ľudia vždy vyberajú, čo povedia – podľa otázok, poslucháčov a celkovej situácie. Nie vždy sme si vedomí, ba väčšinou si neuvedomujeme, ako príbehy o sebe aj o druhých meníme. Za normálnych okolností ten istý príbeh nikdy nezopakujeme úplne rovnako. Výnimku tvoria často opakované príbehy, ktoré nadobudnú ustálenejšiu, prepracovanú formu (Whitehouse 2004). To, čo hovoríme, vyvolávame z pamäti aj s pomocou tzv. „memorizačných pomôcok“. Týmito pomôckami alebo kľúčmi môžu byť práve emocionálne zážitky, ale aj často kladené podobné otázky a ich zodpovedanie. V pamäťovom procese, ktorý pozostáva z označovania, uchovávanía a vyvolania spomienok, naše súčasné pocity, postoje a hodnotenie zohrávajú zásadnú rolu (Roediger 1999, Bužeková 2009; Kusá 1995).

Otázka:

Som presvedčený o tom, že podstatné veci si vo svojom živote pamätám dobre, a že ich rozprávam rovnako, alebo aspoň veľmi podobne bez ohľadu na to, komu ich hovorím. Prečo by som nemal očakávať, že aj iní zdraví ľudia si pamätajú podobne?

Odpoveď:

Takéto presvedčenie je veľmi rozšírené a prirodzené, inak by sme sa necítili až tak „pri zmysloch“. Opak je však skutočnosťou. Ako sa hovorí, pamäť je milosrdná. Ľudia vo všeobecnosti menia svoje spomienky, najmä tie, ktoré boli sprevádzané silnými pocitmi. Prehodnocujú svoje zážitky podľa toho, ako sa im zmenila životná situácia. Typickým príkladom sú vysvetľovania príčin nešťastí – zaľúbenci, ktorí sa rozvedú; podnikatelia, ktorí skrachujú; osoby, ktoré vážne ochorejú. Zmeny v spomienkach sa nedejú na základe nešťastí, na tých je len vidieť väčší rozdiel v porovnaní s bežnými spomienkami. Myšlienky sa menia neustále. Ako malý dôkaz by poslúžilo porovnanie párminútového necenzurovaného zapisovania osobných spomienok na jednu tému v dva rôzne dni.

Ľudia vo všeobecnosti neprezentujú svoje spomienky zosúladene. Každý človek je obdarený inými rozprávačskými schopnosťami a len zriedka sa stane, že dokáže vyvážene opísať rôzne oblasti svojho života (rodinný, profesný, spoločenský, náboženský a i.) (Kusá 1996).

V interview sa kladie dôraz na osobnú skúsenosť imigranta. Napriek tomu, že táto skutočnosť je jasná obom stranám, stáva sa opak: imigranti uvádzajú aj všeobecné informácie, ktoré na prvý pohľad nijako nesúvisia s ich príbehom. Tento fakt je dôsledkom vlastnosti ľudskej mysle: v procese ukladania aj vyvolávania zážitkov ich pamäť triedi. Ľudia preto opisujú spomienky striedavo v dvoch rovinách: všeobecnej a konkrétnej. V rozprávaniach sa tak prelínajú opisy typických a špecifických udalostí. Typické sú tie, ktoré sa stávajú opakovane a sú v danej sociálnej skupine známe: *Deti sa zvyknú dávať do súkromných škôl, pretože štátne sú nekvalitné*; špecifické sa týkajú konkrétnej udalosti: *Moje deti som dal do súkromnej školy*. Ak osoba, ktorá vedie interview, dáva priestor aj všeobecnému kontextu, dozvie sa nevyhnutné informácie pre pochopenie jednotlivej informácie, ktorá môže znieť prekvapivo na prvé počutie z hľadiska stredoeurópskych pomerov: *V Kamerune sú štátne školy zadarmo, ale majú triedy s 50-timi deťmi. Súkromné školy majú triedy do 20 detí a finančne sú dostupné aj nízkozárobkovým rodinám*.

Spomienky teda závisia od toho, ako boli v pamäti uložené, uchovávané, aj ako boli z pamäti vyvolané. Pamäť jednotlivca nikdy neposkytuje presné kópie jeho zážitkov. Pri rozprávaní o osobných skúsenostiach sa totiž naraz dejú tri procesy: (1) re-konštrukcia minulosti, (2) ktorá je podmienená súčasnými emóciami, presvedčeniami a zámermi, (3) a vychádza zo sociokultúrneho prostredia rozprávajúceho (Schrauf 1997). Pamäti ani nezodpovedá nijaká špecifická časť mozgu (špajza): pamäť jestvuje len vo chvíli rozpomínania sa, pričom rôznym spomienkam zodpovedá aktivácia rôznych častí mozgu (Tulving 1992).

Pamäť informácie nereprodukuje, ale ich produkuje. Ľudia radi venujú pozornosť tým príbehom, ktoré sa opakujú a poskytujú vzorce správania v istých situáciách. Príbehy iných vplývajú aj na rekonštrukciu vlastnej skúsenosti. Pamäť je teda zaujatá v prospech typických udalostí. Niektoré spomienky sa medzi ľuďmi šíria, pretože sa dotýkajú aj ich skúseností a nadobúdajú formu, ktorá uľahčuje zapamätanie informácií. Je preto obvyklé *bez ohľadu na tému výskumu a pôvod informátorov*, že rozprávania zo života používajú už počuté príklady a pripodobenia. Dokonca niekedy ľudia nevedomo prispôbia aj vlastné presvedčenia príbehom, ktoré opakovane počuli, a ktoré sú ľahko zapamätateľné (Whitehouse 2004). Ani administratívny postup nemá ako zmeniť sklon ľudí podávať svedectvá vo forme počutých príbehov. Tak v procese zapamätania ako aj rozpamätania tým ľudia odkazujú na sociálny kontext a kolektívne spomienky: týkajú sa spoločne prežitej minulosti, všeobecného poznania, zvykov, a rozšírených predstáv.

III. ROZLIŠOVANIE VÝZNAMOV

Rozprávanie o živote je vždy iné

V rozprávaniach žiadateľov o azyl sa v zásade prelínajú tri rozsiahle témy: rozprávanie o živote pred prenasledovaním, rozprávanie o živote počas prenasledovania a cesta z krajiny pôvodu. Vo väčšine prípadov žiadatelia o azyl v minulosti o svojom živote nikdy nevyzvedali v ucelenej podobe. Napriek tomu, že spôsob výpovede je vždy jedinečný, výskumy narácií rozlišujú dva základné štýly, akými ľudia usporadúvajú opisované informácie. „Laik“, teda rozprávajúci, ktorý nie je profesionálne trénovaný vo výklade informácií, hovorí v minipríbehoch, ktoré majú často emotívnu zápletku. Opis pocitov, ktoré súvisia s danou udalosťou, je kľúčový, nakoľko pomáha udalosť rekonštruovať. Naopak, „expert“ je zbehlý vo výstavbe príbehov podľa ich všeobecnejšieho významu. Expert, ktorý je nútený často abstraktne formulovať idey, aj svoj vlastný život opisuje neutrálnejšie a fakticky. Informácie automaticky zasadzujú do širšieho sociálnopolitického kontextu. Môže ísť o osobu, ktorá je v danej komunite aktívna – ako napríklad politik, kňaz, učiteľ, vedec. Rozprávania expertov sú zriedkavejšie, za istých okolností sú však populárne, a v zmenenej podobe šírené aj laikmi (Boyer 2001).

Spôsob prejavu sa dá interpretovať aj z pohľadu výskumov, ktoré sa zaoberajú medzikultúrnou komunikáciou. Napríklad, čo sa týka štruktúry rozprávání, vo východných kultúrach je zvykom rozprávať viac v závislosti od kontextu situácie a v celistvosti („vidím les“), kým ľudia v západných kultúrach majú sklon dekontextualizovať prejav, odpovedať vymedzene a postupovať presne podľa vopred daných pravidiel („vidím stromy“) (Nisbett 2003; Buchtel, Norenzayan 2009).

Otázka:

Ľudia z Bangladéša zvyknú rozprávať dlhé kvetnaté príbehy, akoby to bola forma divadla, aby sme pochopili zmysel. Z Ruska je to pestré. Sú tvrdí, sebavedomí až drzí, treba ich usmerňovať. Ako sa interview prispôsobuje takýmto rozdielom?

Odpoveď:

V každom rozprávaní sú prejavnené vžitú kultúrne skúsenosti. Opakované analyzovanie výpovedí ľudí, ktorí nemali predchádzajúcu skúsenosť so sebaaprezentáciou, ukazuje zaujímavé výsledky. Ľudia zvyknú štruktúrovať

rozprávanie nepriamo, bez časovej súslednosti, „nelogicky“. Ten, kto vedie interview vie, že ho vždy čaká nová skúsenosť. Pointy, na ktoré čaká, prídu bez ohľadu na emotívnu formu rozprávání. V interview sa deje niečo podobné ako v komunikácii s malými deťmi: ak od nich niečo veľmi chceme, kladú odpor. Ak im venujeme plnú pozornosť, spravia to aj bez nášho vyzvania. Tento jav potvrdzujú aj iné sociálnovedné výskumy: „dobré“ interview plynie „samé“, a dozvieme sa v ňom viac, než sme čakali, a to bez ohľadu na kultúrny pôvod (Bernard 1995; Letavajová 2003).

Každý človek vie viacero rečí: aspoň tie, ktorými sa hovorí v jeho skupinách

Jazyk kultúry predstavuje súbor znakov, ktorých význam poznajú predovšetkým členovia danej kultúry. Jazyk kultúry sa dá odpozorovať, ale aj trpezlivo učiť od jej člena. Používanie tohto jazyka by sa dalo prirovnať k loptovým hrám: na dobrú hru nestačí talent či drina, lebo nikdy sa nedá presne predpovedať, kde lopta dopadne. To, čo robí majstra majstrom, je predovšetkým „cit pre hru“. Podobne aj „cit pre jazyk“ má každý človek rozvinutý v inej miere (Bourdieu 1991).

Žiaden jazyk nie je významovo jednotný ani pre všetkých členov jednej spoločnosti: komunikácia závisí od rodu, veku, sociálnej triedy a iných skupinových príslušností (Salzmann 1997). Jazyk je zrozumiteľný tým, ktorí sa pokladajú za členov danej sociálnej skupiny – či je to kmeňová, kultúrna, profesijná, stavovská alebo aj rodová a veková skupina. Každá z nich tvorí tzv. rečové spoločenstvo: má svoju „hantírku“. Ľudia obvykle patria do viacerých skupín súčasne. Je na výskumníkovi objaviť, do ktorých skupín sa informátor zaraďuje. Spoznaním kultúrnych pravidiel sa dajú pochopiť aj iné životne dôležité fakty pre informátora, ktoré na začiatku rozhovoru môžu pôsobiť nepodstatne.

„Cit pre hru“ počas interview predpokladá rozlišovanie významov (t.j. jazykových registrov): jazyka informátora, osobného jazyka pýtajúceho sa a jazyka inštitúcie. Príslovie „koľko jazykov vieš, toľkokrát si človekom“ platí aj pre rôzne jazykové registre: slúžia v rôznych sociálnych situáciách. Ak je cieľom hodnoverne interpretovať interview, je potrebné zaznamenávať prirodzené striedanie jazykových registrov, pretože používajú totožné pojmy s rozdielnymi významami.

Cieľ je porozumieť jazyku rozprávajúceho

Jazyk informátora predstavuje typ slovného prejavu, ktorý je plne zrozumiteľný len jeho najbližšiemu okoliu. Slang alebo nárečie je o niečo širší pojem, nakoľko v rámci nárečovej skupiny jestvujú ešte menšie celky, ktoré používajú svoje vlastné jazykové skratky. Napríklad, ak načúvame rozhovor dôverných priateľov, môžeme im rozumieť každé slovo, ale uniká nám význam. Ten je totiž tvorený „kontextuálnymi kľúčmi“, ktoré otvárajú brány k celkovému porozumeniu. Ak má výskumník za cieľ pochopiť rozhovor, musí sledovať „jazyk informátora“. Je to ako poznávanie kultúry na tej najzákladnejšej úrovni. Výskumník preto nabáda informátora k tomu, aby svoj osobný jazyk používal a vysvetľoval jemu vlastné významy. Informátor sa pritom nachádza v situácii, keď prekladá špecifický kontext aj bežne užívaných pojmov.

Napríklad žiadatelia o azyl sami seba nazývajú *utečenci*, a keď povedia *dokumenty*, majú na mysli cestovný doklad či povolenie na pobyt. Programátori by však pod pojmom *dokumenty* mohli rozumieť *textové súbory*, právnici zas *právne dokumenty*. Medzi etnografmi je známe, že tí, ktorí robia výskum „doma“, sa musia učiť rozumieť rôznym jazykovým registrom nemenej než tí, ktorí robia výskum s cudzincami. Presný výklad jazykových registrov potom znamená, že slovám ostanú tie významy, ktoré mal na mysli informátor.

Cestou k cieľu je odlišovať osobný jazyk pýtajúceho sa

V každom rozhovore sa odzrkadľujú rôzne pohľady na svet: informátora aj pýtajúceho sa. Rozdiel medzi bežnou konverzáciou a profesionálnym rozhovorom je v tom, že výskumník si je vedomý „vlastného filtra“, prípadne si aj zapisuje postrehy, ktoré sa týkajú jeho vlastnej kultúry. Prejavuje sa to napríklad v spôsobe kladenia otázok a myšlienok, ktoré ho k nim viedli. Bádateľ si zaznačuje aj svoje vlastné predsudky o informátorovi, ako aj dohady o jeho správaní. Počas zapisovania poznámok odlišuje pojmy, ktoré používa informátor od svojich vlastných. Bežne sa totiž stáva, že informátor má sklon preberať jazykové formy pýtajúceho sa. Je vhodné, aby sa ten, kto kladie otázky, svoj osobný jazyk snažil nepoužívať, aby tak čo najmenej vplýval na jazyk informátora. Ak ho aj použije, vzápätí vyzve informátora, aby použil vlastné pojmy a nadväzuje na jeho vlastný opis. Napríklad niektorí ľudia používajú pomenovanie *azylanti* aj pre osoby, ktoré azyl nemajú, mysliac tým žiadateľov o azyl. Keby sa od žiadateľov chceli dozvedieť, kto všetko je *personál* tábora, tí by mohli mať dojem, že sa ich pýtajú na niečo *osobné*. Nakoľko žiadatelia tento výraz nepoužívajú, istejšie je opýtať sa opisne – *kto všetko pracuje v tábore*.

Jazyk inštitúcie je počas etnografického rozhovoru brzdou

Jazyk inštitúcie je prejavom kultúry širšieho celku. Môže sa čiastočne prekryvať so „zamestnaneckou hantírkou“ či s medializovanými a spolitizovanými frázami. Ak ľudia pracujú v istej inštitúcii dlhší čas, a stali sa chtiac či nechtiac jej súčasťou, alebo v inštitúcii túžia zaujať isté pozície, používajú slovné spojenia, ktoré majú pre nich osobitý význam. Členovia inštitúcie si používanie fráz nemusia uvedomovať, ba dokonca niekedy okolie zaznamená „profesionálnu deformáciu“ aj v ich správaní mimo pracovných hodín. Jazyk inštitúcie je vhodný na diskusiu len v rámci danej inštitúcie, teda medzi členmi, ktorí „hantírke“ rozumejú. Napríklad skrátенý pojem ako *žiadateľ* či zákonný výraz *tolerovaný pobyt* majú len nejasný význam pre ľudí, ktorí s imigrantmi neprichádzajú do styku.

Výskumník, ak má byť čo najmenej zaujatý, si je vedomý, že aj on má sklon „profesionalizovať“ rozhovor a tým skresľovať „jazyk informátora“. Vždy má možnosť upravovať dáta tak, aby mu sedeli do priečinkov inštitúcie. No môže sa rozhodnúť do pohovoru zasahovať minimálne, prispôbovať sa poradiu tém, ako ich vyberie informátor a pozorovať. Pri takomto postupe sa stáva, že výskumník má spočiatku strach, že mu „uletí“ informátor aj čas. Ak však informátor pocíti dôveru a úctu, sám sa začne vyjadrovať jadrnejšie, bez potreby častého prerušovania. Navyše, predstavi vnútornú logiku opisovanej situácie jasnejšie, než by sme sa k nej dokázali dopracovať krížovým výsluchom. Často sa tak stane aj v kratšom čase a príjemnejším spôsobom pre obe strany.

Otázka:

Nie sú štruktúrované poznámky zbytočne vynaloženou energiou? Prečo je rozlišovanie jazyka informátora, jazyka pýtajúceho sa a jazyka inštitúcie dôležité?

Odpoveď:

Poznámky, v ktorých sa rôzne zdroje informácií nerozlišujú, majú krátku životnosť. Antropológovia tvrdia, že ak človek nenapíše poznámky v ten istý deň, ale až nasledujúci, potom, čo sa vyspí a zobudí, je z nich použiteľná ani nie polovica (Bernard 1995). Materiál stráca na autentickosti a naša myseľ začína automaticky podľa našich schém spájať aj to, čo bolo rozdelené a rozdeľovať to, čo bolo spojené. Každý z nás, pravdaže, má dojem, že svojim poznámkam rozumie. Je však preukázané, že spomienka na danú situáciu sa s pribúdajúcim časom výrazne mení. Korektná analýza je nemožná, ak hneď od začiatku nerozlišujeme, ako sme sa *opýtali*, ako sme to *evokovali*, čo sme si *domysleli*, čo presne *povedal* informátor, a ako sa o tom *hovori* za dverami našej pracovne.

Prerозprávanie nie je nikdy verné

Medzi doslovným znením a prerозprávaním je podobný rozdiel ako medzi vodou z prameňa a vodou z vodovodu. Doslovné znenie má silu, ktorá sprostredkuje presný zmysel povedaného. Aj to je dôvod, pre ktorý sa oplatí oddeľovať jazyk informátora, jazyk pýtajúceho sa a jazyk inštitúcie hneď pri zapisovaní. Dobrou pomôckou na rozlišovanie jazykových registrov v zápise je vymyslieť značky pre rôznych účastníkov rozhovoru ako aj pre nevyslovované postrehy zapisovateľa.

Bez ohľadu na tému a predmet výskumu je používanie konkrétneho jazyka jedným zo základných pilierov etnografického rozhovoru. Ak pýtajúci sa zaznačuje len svoje vlastné prerозprávanie, v konečnom dôsledku nemá details, ktorými by ukázal, ako k zovšeobecneniam dospel. Prvotný doslovný záznam počutého je preto kľúčový, lebo zovšeobecnenie sa dá vyvodit' len zo zápisu detailov. Doslovný záznam otázok aj odpovedí umožní analýzu materiálu vykonať hodnoverne (Spradley 1979).

Ako príklad dôsledkov, ktoré má použitie konkrétneho jazyka bez preformulovania, poslúži analýza rozsudkov. Tá ukázala, že v prípade vyhratých sporov v prospech imigrantov sa sudcovia častejšie odvolávali na priame a doslovné výroky žiadateľov o azyl na rozdiel od prerозprávaných výrokov v prehratých sporoch. Ak mali sudcovia k dispozícii kultúrne citlivé tlmočenie a viedli dialóg s otvorenými otázkami, so žiadateľmi boli v rovnocennej interakcii (Wennerstrom 2008).

Otázka:

Ja som si zvykol viesť interview tak, že kladiem podrobné otázky, ktoré považujem za potrebné, odpovede si usporiadam podľa toho, ako som ich pochopil ja, zostručním to, a tak zapíšem. Prečo by som mal svoj postup meniť?

Odpoveď:

Často sa stáva, že doplňujúce otázky sú položené len o pár sekúnd skôr, akoby informátor bez zasahovania sám vysvetlil kontext. Jednať rýchlo na základe domniek je prirodzený sklon ľudskej mysle, ktorému sa v etnografickom interview odporúča odolať. Ak sú zapísané žiadateľove informácie preformulované podľa pochopenia osoby, ktorá vedie interview, nevyhnutne dochádza k významovému posunu. V zápisnici sa preto objavujú tvrdenia, ktoré žiadateľ nikdy nevyslovil, pričom na záver podpíše, že súhlasí so svojou výpoveďou.

Formulácie inej osoby žiadateľovu výpoveď nevyhnutne menia. Preformulovanie informácie spochybňuje výpovednú hodnotu zápisnice: veľa z toho, čo bolo povedané, je vynechané a nespĺňa predpoklady na to, aby sa zápisnica nazývala hodnovernou (Maryns 2006). Odporúča sa preto zaznamenávať *presné znenie slov a v kontexte*, ktorý uviedol imigrant.

IV. PODMIENKY OPISU

Details sú ako šľachy – umožňujú kostre príbehu pohyb

Jedno z praktických odporučení etnografického rozhovoru je, aby sme sa nepýtali na význam, ale na použitie, či na príklad. V každodennom živote totiž ľudia nezvyknú uvažovať o významoch, ale hlavne o praktických aspektoch využívania vecí. Navyše, naša myseľ si lepšie zapamätá príklady než všeobecné tvrdenia. Významy vecí nás pravdaže zaujímajú, ale lepšie si ich osvojíme cez konkrétne príklady. Opýtame sa preto, ako daný čas človek prežil, alebo ako danú vec človek použil, alebo aký iný príklad by nám mohol uviesť. Týmto spôsobom interview prechádza do roviny konkrétnych detailov bez toho, aby mali obe strany dojem, že sú na vypočúvaní (Spradley 1979).

Techniky interview zamerané na získanie detailu by však mali byť aplikované s prestávkami. Môže sa totiž stať, že ak sú ciele otázky kladené príliš nahusto, vyvolajú nežiaduci efekt: demotivujú imigranta usporiadať krivkajúce spomienky do zrozumiteľnej podoby. Neraz tiež narazia na obmedzenú schopnosť detailného jazykového vyjadrovania zúčastnených (Maryns 2006).

Strohé vyjadrovanie môže mať aj iné príčiny:

V: Čo ste povedali v prvom interview?

I: Nešiel som do detailov, pretože som netušil, že tu môžu dať azyl.

Opakovane žiadatelia uvádzali, že v prvom pohovore mnohé detaily neuviedli, pretože nevedeli, že na Slovensku im môže byť poskytnutá medzinárodná ochrana. Žiadateľ ďalej uviedol, že nepociťoval k úradu dôveru a povzbudenie k bezpečnému otvoreniu sa. Sú rozhovory, v ktorých je mimoriadne ťažké sa vôbec k nejakým detailom dostať, sú i také, v ktorých je detailov prebytok. Vedenie pohovoru je vskutku majstrovským dielom, ak sa podarí udržať rovnováhu celku i detailov pomocou otvorených otázok.

.....
Otázka:

Ako sa dajú získať osobné údaje počas pohovoru inak než stručným zisťovaním „položka – odpoveď“?

Odpoveď:

Nasledujúce otázky, vždy kladené po jednej, slúžia ako príklady podnietenia rozprávania na istú tému:

Mohli by ste mi, prosím, povedať o svojom živote? (...)

Spomenuli ste, že ste museli odísť. Mohli by ste mi, prosím, povedať viac o období, keď ste sa rozhodovali, či odídete? (...)

Mohli by ste, prosím, podrobne opísať svoju cestu? (...)

Mohli by ste povedať viac o vašej majetkovej situácii, keď ste boli doma?

Každá z otázok podnecuje o niečo dlhšiu odpoveď, než len strohý údaj, ktorý aj tak často vyústi do dopĺňujúcich otázok. Dovoľujú informátorovi načrtnúť obraz o sebe v súvislostiach, ktoré dávajú zmysel. Tiež overujú dôveryhodnosť žiadateľa citlivým spôsobom.

Dôvera a dôveryhodnosť sú ako matka a dcéra: bez jednej niet druhej

Dôveryhodnosť žiadateľa a azyl je jednou zo zásadných vecí v pohovore a aj jednou z najdiskutovanejších tém nielen medzi žiadateľmi. Zdá sa, že nedôveryhodnosť je ľahšie dokázateľná než dôveryhodnosť. Každý z nás má tú skúsenosť, že ak si niekto na nás „zasadne“, v každej ústnej výpovedi sa dá „chytiť za slovíčko“ a každá nezrovnalosť sa môže „obrátiť proti nám“. Je veľmi ťažké niekoho presvedčiť, ak má presnú predstavu o tom, čo a ako chce počuť. Viaceré sociálne štúdie ukazujú, aký obrovský vplyv na naše presvedčenia majú zdroje informácií, ktoré pokladáme za dôveryhodné. Pretože nie je dostatok času, aby sme si mohli overiť *všetko*, musíme mnohé informácie akceptovať; a je jednoduchšie si vybrať medzi zdrojmi než medzi informáciami.

Pozícia osoby vedúcej pohovor spočíva aj v posúdení dôveryhodnosti zdroja. Paradoxne počas interview sa dôveryhodnosť nedá dokazovať bez toho, aby sme poskytli žiadateľovi dôveru. Prostredie dôvery, ktoré umožňuje toku informácií plynúť, môže vzniknúť aj medzi cudzími osobami. Podobne ako môžu mať k sebe ľudia rešpekt bez vzájomného obdivu, dôvera môže jestvovať aj bez pocitov náklonnosti. Priestor pre dôveru môže informátor pocítiť hneď, môže ho cítiť len niekedy, a nemusí ho zažiť nikdy. Dôveru môžeme komunikovať aj v spôsobe kladenia otázok (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007).

Ak dôverujeme rozprávajúcemu, umožňujeme mu opisovať veci ucelene. Jeho rozprávanie podporujeme otvorenými otázkami, ktoré vedú k rozvinutým odpovediam. Možnosť rozprávania sa v niektorých prípadoch môže vnímať ako odovzdanie kontroly nad dôkazovou prezentáciou informátorovi (Maryns 2006). Ak informátor cíti priestor, uľahčí sa tým jeho vysvetľovanie i pochopenie. Vo všeobecnosti pri prísnom dodržaní poradia tém a pri častom zasahovaní rozprávajúci nielen stráca niť, ale aj dôveru v pýtajúceho sa.

Počas opisu životne dôležitých situácií sa môže informátor rozplakať, či rozkričať aj napriek vlastným očakávaniam. V opise sa tiež ocitne viacero dejových zápletok, ktoré sa na prvé počutie môžu zdať nadbytočné. Paradoxne niekedy naratívne svedectvá vyznievajú bezmocne, pretože je v nich viac neprávnického emotívneho jazyka (Berk-Seligson 2002).

Mnohí imigranti totiž nie sú pripravení rekapitulovať svoju minulosť pred autoritami a štruktúrovať svoje rozprávanie ako je u nás zvykom: chronologicky, neutrálne a faktograficky. V takom znení ich prejav pôsobí nedôveryhodne už svojou formou. Napriek neočakávanej forme sa však po trepezlivom počúvaní informátor k „pointe“ dostane. Ak by predsa nenastalo porozumenie, otvorené otázky pomôžu zachovať dôveru: *Čo ste mali na mysli, keď ste opisovali tento príbeh? Ako táto udalosť súvisí s vaším postavením? Podrobne ste opísali váš negatívny zážitok. Mohli by ste prosím priblížiť, ako to súvisí s vaším prenasledovaním?*

Forma rozprávania teda súvisí aj so všeobecnou vlastnosťou ľudskej pamäti: osobné skúsenosti sa komunikujú emotívnejšie než všeobecné poznatky o svete.

Otázka:

Len čo zbadám dotyčnú osobu, alebo po pár minútach pohovoru, tuším, či hovorí pravdivo, alebo klame. Interview mi tento dojem už len potvrdí.

Odpoveď:

Hodnotiaci súd, či niekto klame, „nabieha“ často automaticky, nemusíme si ho vždy uvedomovať, a môže sa meniť. Dojem z iného človeka si môžeme uchovať, zapísať, pozorovať; pri interview sa odporúča si ho aj zaznamenať a „odložiť“. Prvý dojem však môže byť klamlivý z viacerých dôvodov. Jedným z nich je, že takéto hodnotenie je podmienené kontextom vlastnej a inej kultúry, vrátane myšlienok, vnemov i skúseností.

To znamená, že ak sa na človeka dívame na základe úsudkov, naše hodnotenie nemusí zodpovedať skutočnosti, pretože nemáme k dispozícii dostatok informácií. Následne sa môže stať, že *naše* hodnotenia budú prekážkou k objasneniu *ich* zmyšľania a konania.

Otázka:

Ak sa mi zdá, že žiadateľ klame, pocítim voči nemu odpor, a niekedy ma to dosť nahnevá. No aj v prípadoch, že som voči jeho výmyslom ľahostajný, neviem si predstaviť, ako mám pocíťovať voči nemu dôveru.

Odpoveď:

K dojmu, že žiadateľ zavádza, sa môže pridružiť aj pocit zo zbytočne vykonávanej práce, ktorá súvisí s vykonaním a vyhodnocovaním interview. Ľudské emócie sú do veľkej miery ovplyvnené aj spomienkami. Mnoho situácií prežívame zložitejšie len na základe toho, že sa (možno len podvedome) obnovila nejaká staršia spomienka na skúsenosť s podobnou pointou (na iných klamárov). Výskumy ukazujú, že ak sa opakovane sústreďujeme na chyby nejakej osoby či skupiny (zvlášť etnickej skupiny), máme sklon hľadať dôkazy pre svoje negatívne predpoklady vyplývajúce z predchádzajúcej skúsenosti. V prípade, že podľahneme stereotypom a rutine, sme náchylnejší prehliadnuť prítomnú skutočnosť. Navyše, ak dopredu označíme niekoho za klamára, a nie je ním, len zriedka sa dokáže opak (Fiske, Taylor 1984). Jednou z možností, ako predísť podľahnutiu štandardizovaným úsudkom je uvedomiť si, že odpor cítime. Ak nevylúčime, že osoba *môže* hovoriť pravdu, kladením otvorených otázok môžeme prísť k novým informáciám.

Je zrejmé, že nedôvečivosť počas interview nepodporuje výpoveď a signalizuje zamietnutie. Naopak v prostredí dôvery sa dostávajú na povrch aj informácie, ktoré môžu vyžadovať okamžité konanie: napríklad v prípade ohrozenia zdravia a bezpečnosti imigranta alebo tretej osoby. Ten, kto vedie pohovor (alebo niekedy len tlmočník) môže byť jediným, kto sa napríklad dozvie, že hovorí s osobou, ktorá bola obeťou obchodovania s ľuďmi. Bez ohľadu na jeho legálny status je potrebné imigranta informovať o jeho právach a kontaktovať príslušné organizácie. Pri porušení ľudských práv nie je podstatné, či osoba spĺňa kritériá na udelenie azylu, či k neľudskému zaobchádzaniu prišlo v krajine alebo mimo krajiny jeho pôvodu, ani či si je osoba svojich práv vedomá.

V. TYPY OTÁZOK

Ak by sme mali pomenovať otázky podľa *obsahu*, ktorý sa najčastejšie vyskytuje v pohovoroch s imigrantmi, sú to tieto: *identifikačné* otázky (pôvod a totožnosť), *zistovacie* otázky (život a prenasledovanie), otázky ohľadom *motivácií* (dôvody úteku a iných rozhodnutí) a *testovacie* otázky (overovanie) (Maryns 2006).

Rozdelenie otázok podľa ich *štruktúry* závisí od cieľa, s ktorým sú kladené. Niektoré z uvedených typov sa môžu aj prelínať, najznámejšie sú však *zatvorené* a *otvorené* otázky, *priame* a *naratívne* otázky, *rétorické* a *nápovedné* otázky, *povzbudzujúce* a *mätúce* otázky, *kontrolné* a *vylučovacie* otázky, *hodnotiace* a *spochybňujúce* či *motivačné* otázky. Nakoľko je etnografické interview založené na podpore samostatného rozprávania informátora, bližšie sa budem zaoberať len otvorenými otázkami, ich podkategóriami a ich najčastejšími protipólmi – zatvorenými a nápovednými otázkami.

Zatvorené otázky poskytujú stručné odpovede, sú rýchle a ochudobňujú výpovede

Ľudská myseľ uprednostňuje zatvorené otázky z dvoch dôvodov: vždy máme predpoklady a potrebujeme ich overiť. Táto tendencia našej mysle sa najlepšie prejavuje pri rozhovore dvoch uponáhľaných ľudí, keď si každý hovorí svoje. V dialógu, pri ktorom sa ustavične len predpokladá, niet miesta na ozajstné počúvanie, ani na objavenie niečoho nového. Prvým krokom k zmene je uvedomenie si toho, čo sa nám (chtiac – nechtiac) reprezentuje v myslí. Druhým krokom je samotné pozorovanie, kedy sa pozorovateľ nezaoberá svojimi myšlienkami, len sleduje situáciu. Kľúčom k úspechu je vnímať tento rozdiel: pozorovanie vlastných myšlienok o žiadateľovi a pozorovanie žiadateľa.

V nasledujúcej ukážke je vidieť, v akom zmysle sú zatvorené otázky výsledkom istých predpokladov. Aj keby sme sa snažili čo najviac, zatvorené otázky nemôžu viesť informátora k celistvej odpovedi, pretože nemá možnosť odpovedať inak, než si to opytujúci predstavuje.

S: *Koľko ste zaplatili prevádzzačovi?*

A: *5000 USD, chcel som odísť do anglicky hovoriacej krajiny, tam znela dohoda 15 000 eur, ale to by bol pre mňa problém.*

S: *Vy ste mali toľko peňazí?*

A: *Áno. (...)*

S: *Váš zárobok postačoval na krytie bežných výdavkov?*

A: *Áno, v dostatočnej miere, bohato presahoval.*

S: *Ohľadom vášho ubytovania, boli ste evidovaný na polícii?*

A: *Bol som zaregistrovaný na miestnom policajnom útvare ako podnájomník.*

Na začiatku pojednávania si po overení identifikačných údajov chcel sudca overiť niektoré skutočnosti. Zatvorené otázky, teda tie, na ktoré sa v prvom rade odpovedá áno/nie, akoby mali nevypovedanú časť: „odkiaľ ste mohli mať požadovanú sumu“, „nepôsobíte, že by ste mohli mať vysoký príjem“, „pôsobíte ako priemerný človek a typický ekonomický migrant“.

Žiadateľ bol totiž pôvodne políciou označený ako ekonomický migrant. Odvolacie konanie sa predlžovalo pre nedostatočne zistený skutkový stav. V tomto prípade sa však jednalo o osobu, ktorej bol azyl po niekoľkých rokoch napokon udelený.

Otvorené otázky ohľadom financií žiadateľa by sa dali položiť viacerými spôsobmi:

Ako prebieha organizovanie cesty s prevádzzačom vo vašej krajine? (...)

Ako ste sa dohodli s prevádzzačom vo vašom prípade? (...)

Za nelegálnu cestu sa obvykle platí premrštená suma. Ako sa bežný človek môže dostať k tejto sume? (...)

Ako ste ju zadovážili vy? (...)

Mohli by ste mi povedať o svojom zamestnaní/živobyti? (...)

Akým spôsobom sú vo vašej krajine evidovaní občania a ich miesto pobytu?

(...) Ako to bolo vo vašom prípade? (...)

Aj keby boli zatvorené otázky orientované na pohľad imigranta, ostávajú zatvorenými otázkami: *Máte pocit, že sa vaša situácia v zamestnaní zmenila v súvislosti s ekonomickou krízou? Zmenilo sa správanie vášho zamestnávateľa k vám?* Podobné otázky sú typické v dotazníkových zisťovaniach. Často v sebe obsahujú hodnotenie, predpokladané závery výskumu, alebo vyžadujú od informátora analýzu, ktorú obvykle nerobí. Navyše výskumníka oberajú o opis situácie. Otvorené otázky naopak dajú na výber informátorovi: *Aká je teraz vaša situácia v zamestnaní? Ako sa k vám správa zamestnávateľ?*

Nápovedné otázky dávajú skreslené odpovede, predlžujú interview a menia významy

Nápovedné otázky sú považované za jednu z najväčších chýb v rozhovore, pretože manipulujú informátora. Väčšina ľudí kladie manipulujúce otázky bez toho, aby si to uvedomovali. Stáva sa, že informátor tieto posuny prehliadne a pokračuje vo svojej línii, ale nie je to tak vždy. Ak nie je „priebojný“, dáva odpovede, ktorým chýba opis, hĺbka a úplné vysvetlenie. Následne je potrebné klásť doplňujúce otázky, ktoré samopotvrdzujú predpoklady pýtajúceho sa. Manipulatívne otázky vyžadujú od informátora len vynútený súhlas, odmietnutie alebo obmedzenú voľbu. Miesto skrytého predpokladu: *Boli ste predsa členom tej strany, nie?*, by sme sa mohli opýtať to, čo naozaj chceme zistiť: *Akým spôsobom si strana overovala vašu vernosť?*. Namiesto výčitky: *Ved' ste povedali, že ste boli na demonstrácii...?*, môžeme prezistiť: *Ako prebiehala demonstrácia? (alebo ako ste sa jej zúčastnili)*. Miesto uzavretej voľby: *Zdržovali ste sa v úrade alebo doma?*, môžeme prísť k novým informáciám: *Kde všade ste sa zvykli zdržovať?*. V podstate nápovedné otázky ani nie sú v pravom slova zmysle otázkami. Osoba, ktorá vedie interview, má pritom snahu získať jednoznačnú odpoveď. Problém spočíva v tom, že odpoveď môže byť viacznačná.

Špeciálnu pozornosť si žiadajú záporné zatvorené otázky, nakoľko odpovede na ne sú mátauce. Otázka *Vy by ste tam teda za iných okolností nešli...* má v mnohých jazykoch dvojakú možnosť odpovede *Áno, nešli / Nie, nešli*. Slovenčina používa dvojtvar, zato angličtina len *Nie, nešli*. Môže sa stať, že imigrant odpovedá len *áno/nie*. V prípade, že povie len *áno* a pochádza z jazykovej skupiny, kde sa používa dvojtvar, môže to znamenať aj presný opak. (Berk-Seligson 2002) Otvorené otázky sú za takýchto okolností obzvlášť vhodné: *Čo by ste robili za iných okolností?*

Nasledujúca ukážka ilustruje, ako sa predpoklady osoby rozhodujúcej o udelení azylu dostávajú do zatvorených otázok a ako predlžujú výpoveď.

M: Takže nechcete sa opýtať nič ohľadom vašich práv a povinností?

(...)

M: Do 7. 8. 2006 ste stále bývali na Blízkej 243?

A: Tam som mal trvalý pobyt.

M: Ale ja som sa pýtala, dokedy ste tam bývali fyzicky, dokedy ste tam žili.

A: Celé obdobie som tam nebýval, lebo som sa musel skrývať.

M: Hovoríte všeobecne, povedzte mi dátum, kedy ste tam prestali žiť.

A: Presne do 7. 8. 2006.

M: Ste tam chodili do práce?

A: Nie, napríklad na noc som si oddýchol u priateľov.

M: *A cez deň?*

A: *Bol som mimo domu, a len niekedy som sa tam šiel pozrieť.*

M: *Ale kde ste žili, na to mi stále neodpovedáte.*

A: *Mohol som sa zdržiavať u priateľov.*

M: *Ja neviem ako si to mám jednoznačne vysvetliť, nedostáva sa mi odpovede na túto jednoduchú otázku.*

Dokedy ste žili bežným životom človeka, že ste spávali v tom dome a chodili ste do práce?

A: *Do roku 2002.*

M: *A potom?*

A: *Potom v dôsledku toho, že som bol (...), som tam už nebýval.*

M: *Potom ste tam v tom dome už nikdy nebývali?*

A: *Niekedy áno, ale veľmi zriedka. Vládna strana si však myslela, že tam bývam.*

M: *Ako často ste tam bývali?*

A: *Mohol som tam byť každý deň aj každý týždeň. Nepravidelne.*

M: *Ktoré obdobie máte teraz na mysli?*

V zápisnici je celý predchádzajúci dialóg zhrnutý do viet, ktoré neodporujú skutočnosti, ale žiadateľ ich nevyslovil: *Trvale som býval a aj som policajne prihlásený v meste Nemeste na Blízkej ulici 243. Išlo o rodinný dom patriaci, ktorého som bol vlastníkom. Býval som tam prakticky sám. Keď prišla za mnou matka, tak som tam býval spoločne s ňou. Tu som fyzicky býval do roku 2006.* V pohovore sa nápovednými a zavretými otázkami nijako nepodarilo zistiť, ako žiadateľ žil pred odchodom z krajiny.

Ak je cieľom určiť miesto a spôsob pobytu, je možnosť sa opýtať otvorenými otázkami: *Kde všade ste bývali do odchodu z krajiny? (...) Ako vyzeral váš život počas posledného roka pred odchodom?.* Z výpovede si potom môžeme ďalšou otázkou vybrať úsek, ktorý je potrebné rozviesť do detailov, alebo ktorý sa nám javil ako nejasný: *Mohli by ste mi, prosím, opísať podrobnejšie.../ vysvetliť, čo ste mali na mysli...?*

V nasledujúcej ukážke akoby si pýtajúci overoval tieto presvedčenia: „človek býva na jednom mieste“, „pojmy *býva* a *žije* sú synonymá“, „žiť bežný život znamená spať na *jednom* mieste a chodiť do práce“, „skutočnosť sa vždy dá opísať jednoznačne“. Ľudia však môžu bývať na viacerých miestach naraz, a to nielen počas prenasledovania. Ľudia zvyknú hovoriť, že niekde žijú, keď to miesto považujú za svoj domov, hoci v ňom nespia každú noc. Pojmy *bežný*, *normálny*, *štandardný*, *klasický* si ľudia predstavujú veľmi rozdielne. *Priemer* a *norma* sa menia podľa toho, akú spoločnosť a historické obdobie máme na mysli. Počas vojny sú aj „bežné skutočnosti“ menej jednoznačné.

S: *Kde ste mali trvalý pobyt?*

A: *Žili sme v lese.*

S: *Kde?*

A: *Bol som veľmi málo doma, bol som v lese. Moja rodina žila v Y štáte.*

S: *Ale niekde ste mali nejaké bydlisko.*

A: *Nie, žili sme v lese.*

(...)

A: *Na Slovensko som prišiel preto, lebo každý týždeň prichádzali ku mne domov Z vojaci a mohli ma zobrat'.*

S: *Pán X, ste hovorili, že chodili k vám domov? Kde?*

A: *Chodili do dediny, kde som býval, vracal som sa domov.*

S: *Ale ste povedali, že ste bývali v lese.*

A: *Áno, žil som v lese, ale raz za čas som prišiel domov, najesť sa. Z ulice sledovali a udávali. Cez noc som doma nikdy neostal, vojaci chodili so psami, nedalo sa utiecť.*

S: *Počakajte chvíľu, lebo je z toho malý guláš.*

Sudca do zápisnice nadiktoval: *Na otázku súdu, kam prichádzali Z vojaci, navrhovateľ odpovedal: Ja som raz, dvakrát do mesiaca prišiel domov, aby som si zaobstaral potraviny, a keď sa to dozvedeli Z vojaci, prišli v noci, ja som preto v noci doma nikdy nebol. Na ďalšiu otázku, aby objasnil rozpor medzi tým, čo uviedol, t. j. že býval v lese, nemal bydlisko a jeho rodina bývala v Y štáte, navrhovateľ zopakoval, že prichádzal do dediny zaobstarat' si stravu, ale že tam nikdy cez noc nebol.*

V dialógu zo súdneho pojednávania je vidieť snahu sudcu definovať trvalý pobyt v takom zmysle, ako sa na Slovensku štandardne uvádza. Situácia žiadateľa je však odlišná – miesto je nezadefinovateľné a premenlivé. Ako ďalší nejednoznačný termín – *domov* – sudca označuje miesto pobytu rodiny. Faktom je, že rodina žiadateľa sa z bývalého domova odsťahovala do susedného štátu a do pôvodného domu sa žiadateľ vracal sporadicky. Z pohľadu sudcu je z *toho malý guláš*, ale očami žiadateľa nedochádza k rozporu: pojem trvalý pobyt je v čase trvania vojnového konfliktu neadekvátny.

Otázka:

Hovoríte o kladení sugestívnych otázok. Keby boli prítomní aj právni zástupcovia na nejakých školeniach, a keby sa tohto zlovyku chceli zbaviť! Nerozumiem, prečo sa počas pohovorov pýtajú tak, že vkladajú odpoveď žiadateľom priamo do úst.

Odpoveď:

Otázkou je, ako sa tú odpoveď, ktorú žiadateľovi „vkladajú do úst“, dozvedeli právnici. V nejednom prípade séria otvorených otázok mimo úradného pohovoru viedla k zisteniam, na ktoré sa v predchádzajúcich dotazníkoch nedostalo. Napokon právnici na oboch stranách vedia, že podstatné je to, čo sa ocitne v zápisnici (Maryns 2006).

Ak sme si neistí hodnotnosťou odpovede, dopĺňajúca otvorená otázka môže vyvrátiť pochybnosti.

Otvorené otázky podnecujú vysvetľujúce odpovede

Otvorené otázky sú charakteristické tým, že dovoľujú ľuďom, aby odpovedali otvorene. Ak by sme pozorovali bežné, a niekedy aj odborné konverzácie, zistili by sme, že otvorené otázky ľudia kladú dosť zriedkavo. Klásť zatvorené, alebo nápovedné otázky je natoľko rozšírené, že ak položíme otvorenú otázku, ľudia sa môžu cítiť zaskočení, či to naozaj myslíme úprimne.

O otvorených otázkach tiež kolujú „mýty“: ľudia majú zaužívané predstavy o tom, čo otvorené otázky spôsobujú. Napríklad, že vedú k príliš citlivým témam alebo že sú hrubé, alebo že otvoria nejakú pomyselnú trinástu komnatu, do ktorej nemáme chodiť. Opak je však pravdou: otvorené otázky sú „najférovejšie“. Za neochotou, ba niekedy až za odporom klásť otvorené otázky je viacero príčin. Sú ľudia, ktorí sa kladeniu otvorených otázok vyhýbajú zo strachu, že by museli pridlho počúvať, alebo že by sa mohli dozvedieť niečo, čo nechcú počuť. Preto sa radšej opýtajú tak (zväčša nevedome), aby dostali odpoveď, ktorá čo najvýstižnejšie potvrdzuje ich domnienku. Taký rozhovor sa môže označiť ako manipulatívny a metodologicky nekorektný. Jedno z iných vysvetlení, prečo majú ľudia sklon menej klásť otvorené otázky je aj to, že otvorené otázky a otvorené odpovede vyžadujú viac pozornosti.

Udržanie vlastnej bdelosti počas rozhovoru je predpokladom pre jeho plynutie: počúvanie odpovedí sa strieda s vhodne položenými otázkami. Správna otázka je podľa etnografického poznania taká, ktorá vo svojej podstate pochádza od informátora. Znamená to, že sa pýtame informátorovými slovami. Ten, kto sa pýta, by mal predpokladať, že žiaden pojem nemusí znamenať práve to, čo má sám na mysli. Ak si chce význam overiť, uistí sa: *Ak som dobre porozumela, povedali ste, že...*

Nasledujúci rozhovor bol vedený s človekom, ktorého by sme mohli označiť ako vietnamského migranta. Ukážka ilustruje, ako otvorené otázky vedú k tomu, že informátor má priestor uviesť pre nás nový význam známeho pojmu. Tak je vidieť odlišné vyjadrenia: v jazyku informátora, v jazyku pýtajúceho sa a v jazyku inštitúcie.

V: *Keď povie slovo migrant, čo to pre vás znamená?*

I: *Viem, že nás volajú migranti, ale medzi nami, keď niekto povie migrant, to ako keby povedal, že je tu načierno. To možno tí v táboroch čo sú, sa tak označujú, neviem.*

V: *Ako sa vy sami označujete?*

I: *Enterpreneurs, podnikatelia alebo obchodníci.*

V: *Mohli by ste mi prosím opísať, ako vyzerá život vietnamských podnikateľov na Slovensku?*

I: *(...)*

Spracovanie do odborného textu je ukážkou použitia jazyka inštitúcie.

Niektorí z nich (legálne usadení Vietnamci) sa neklasifikujú ako migranti. Pre nich je pojem migrant považovaný za ekvivalent ilegality, a preto samých seba klasifikujú ako podnikateľov. Prichádzajúc na Slovensko mali za cieľ založiť si obchod a v závislosti od zisku vrátiť sa domov alebo pokračovať do inej krajiny. Vytvorili relatívne koherentnú skupinu, aj keď s minimálnou interakciou s väčšinou populáciou.

Otázka, ako vyzerá život vietnamských migrantov, používa pojmy z jazyka inštitúcie. Dôležitejšie je však zistiť, ako pojem „migrant“ používa komunita migrantov. Otázka, ktorá vznikla v inom prostredí, totiž väčšinou vedie k skresľujúcej odpovedi. Preto sa odporúča počas výskumu zistiť, aký význam majú pre informátora pojmy, ktoré my používame ako samozrejmé. Potom sa nám podarí vytvoriť otázky, ktoré majú totožný význam aj v prostredí informátora.

Otázka:

Väčšinou ide o nevzdelaných ľudí. Nerozumejú našim otázkam. Napríklad hnutel'ný a nehnuteľný majetok. Treba im to objasňovať, je to vyčerpávajúce. Bolo by možné zvoliť nejaký iný postup, aby „bol vlk sýty aj ovca celá“?

Odpoveď:

V etnografickom rozhovore sa informátorom nikdy nekladú podmienky, ani ohľadom ich vzdelania. Pýtajúci by sa mal vedieť opýtať aj na jemu neznáme veci či udalosti. Ľudia môžu otázkam nerozumieť – nie pre rozdielne vzdelanie, ale pre odlišný kultúrny kontext. Pomenovanie rozličných druhov vecí je špecifické pre každú kultúru, ba aj rodinu. Ani tieto rozdiely by však nemali byť prekážkou v zbere dát. Naopak, inakosť je výzvou pre pochopenie rozdielnej životnej skúsenosti. Napríklad na hnutel'ný a nehnuteľný majetok by sa etnograf opýtal týmito opisnými otázkami:

Čo všetko sa vo vašej rodine považovalo za majetok? (...)
Ako bol vo vašej rodine rozdeľovaný majetok? (...)
Mohli by ste mi opísať, ako sa s majetkom nakladalo? (...)
Ako ste s majetkom hospodárili vy osobne? (...)

Viacero otázok položených naraz obvykle spôsobí, že informátor si vyberie odpoveď len na jednu z nich. Odporúča sa preto vždy opýtať len jednu otázku a až po odpovedi ďalšiu.

Otázka týkajúca sa typických javov vedie k zisteniu všeobecných súvislostí

Jestvuje viacero spôsobov, ako sa cez opisné otázky dozvedieť viac o informátorovom živote. Keďže je cieľom zistiť, ako daný jav vníma predstaviteľ inej kultúry, ktorý navyše hovorí iným jazykom, odporúča sa začať so všeobecnými otázkami. *Aké je to byť Slovákom v Ukrajine? Aké je to byť Ukrajincom na Slovensku? Aké je to byť osobou rozhodujúcou o udelení azylu v Británii? Aké je to byť osobou rozhodujúcou o udelení azylu na Slovensku? Aké je to byť Kurdom v Sýrii? Aké je to byť Kurdom v Nemecku?* Takýmito otázkami sa vlastne pýtame na členstvo v určitej skupine. Každý človek má v spoločnosti, v ktorej žije, určité miesto, či si to o sebe myslí, alebo nie. Sociálna hierarchia je prítomná v každej ľudskej aktivite, pohybe, ba dokonca i v myslení. Rozprávanie o osobnej minulosti nie je výnimkou. Zasadenie do všeobecného kontextu skupiny, histórie, ideológie a iných širších štruktúr má prínos v tom, že umožňuje poslucháčovi sprostredkovať kľúčové aspekty istej situácie.

V: Aké je to byť Kurdom?

I: Predstavte si, že vám neustále niekto opakuje, že vy nemáte náboženstvo, nemáte jazyk, a nemáte históriu. Ako by ste sa cítili? Nemáte sa vôbec možnosť realizovať – „ste“ aj „nie ste“. Viete pritom, že hovoríte vlastným jazykom, ale nemôžete sa ho učiť v škole, veríte, ale nesmiete sa k tomu priznať, a história, keď nie je na papieroch, pre byrokratov nejestvuje.

Ak hovoríme s predstaviteľmi skupín, ktorých kultúrne sebavedomie a etnické odlišnosti sú sústavne potláčané, odporúča sa opakovane povzbudzovať ich prejav. Utláčaní ľudia nie sú zvyknutí, že im niekto chce naozaj porozumieť, ba dokonca ani počúvať ich rozprávanie.

Otázky ohľadom typických činností, javov, udalostí, rolí osôb sú nápomocné aj v prípadoch, keď chceme zistiť, ako by bol daný jav hodnotený v krajine pôvodu a čo znamená vo svojom pôvodnom kontexte.

Ako vyzeral váš typický deň v Bagdade? (...)

Čo sa vo všeobecnosti deje potom, keď sa niekto stane členom X? (...)

Mohli by ste mi, prosím, opísať, čo všetko robí bežný člen ochranky? (...)

Čo sa vo všeobecnosti očakáva od ženy v Afganistane? (...)

Aké rôzne etnické skupiny žijú vo vašej obci? (...) Čo je pre nich typické? (...)

Aké typy usadlostí sú v Ekangte? (...)

Predstaviť danej kultúry dokáže opísať svoju kultúru z perspektívy vlastnej sociálnej vrstvy hodnovernejšie než vonkajší pozorovateľ. Odborná publikácia, internetové zdroje alebo informačné databázy nemajú ako nahradiť informátorov opis situácie.

Otázkou na jednotlivosti sa dozvieme opis špecifického javu

Po zistení všeobecných súradníc daného javu sa môžeme opýtať na konkrétnu situáciu informátora, na osobný kontext udalosti. Z hľadiska rozprávajúceho je toto poradie otázok aj príjemnejšie a počúvajúci zas môže lepšie pochopiť opisovaný obraz. Špecifickú situáciu dáva informátor niekedy do kontrastu, niekedy do podobnosti s tým, čo sa dialo okolo neho, a k porovnaniu ho môžeme priamo aj vyzvať. Nasledujúce špecifické otázky sú voľným pokračovaním všeobecných príkladov uvedených vyššie.

Mohli by ste, prosím, podrobne opísať, ako vyzeral váš deň v Bagdade jeden deň pred vašim odchodom? (...) Prosím, opíšte aj miesta a názvy ulíc, na ktorých ste sa nachádzali. (...)

Čo sa stalo v priebehu niekoľkých dní potom, ako ste podpísali dohodu o spolupráci s X? (...)

Čo ste robili ako člen ochranky v deň útoku? (...)

Spomenuli ste, že pochádzate zo strednej vrstvy, ale napriek tomu ste sa museli vydať. Aké pravidlá ste museli dodržiavať konkrétne vy? (...)

Čo sa stalo, ak ste ich nedodržali? (...)

Aké etnické skupiny ste poznali vo vašom najbližšom okolí? (...)

Čo konkrétne ste s nimi zažili vy? (...)

Ako vyzerala vaša usadlosť v Ekangte? (...)

Konkretizujúce otázky podporujú tok interview zvlášť vtedy, keď nadväzujú na to, čo už spomenul informátor. Otázky ohľadom špecifických javov sa tiež dajú položiť tak, aby podnietili opis. Pri opisovaní situácie sa odporúča striedať otázky ohľadom všeobecných a kontextuálnych informácií.

.....
Otázka:

Zvyknem dávať kontrolné otázky, reálne z oblasti, o ktorej žiadateľ povie, že z nej pochádza. Opýtam sa, aká rieka preteká mestom, koľko obyvateľov má to mesto, aké sú hlavné ulice. Osvedčilo sa mi to. Napríklad Iračania to vedia plynulo. Pokiaľ tvrdí, že je z obce, ktorá leží na istej rieke, a nevie, že ako sa tá rieka volá, je to pochybné. Mal by tiež vedieť o politických situáciách a udalostiach, ktoré sa stali v danom čase. Pokiaľ tam má nezrovnalosti, neverím mu; ak hovorí plynule, všetko zapadá. Jestvuje dôvod na spochybnenie takéhoto postupu?

Odpoveď:

Kontrolné otázky ohľadom reálií sa javia neutrálne v kvízoch, ale na pohovoroch so žiadateľmi o azyl môžu naštříbiť dôveru. Navyše, neschopnosť plne zodpovedať položenú otázku, či neznalosť reálií môže mať aj iný dôvod, než úmyselné zavádzanie. Špecifikujúce otázky je možné položiť aj opisne, aby sme sa vyhli atmosfére policajného výsluchu, a predsa sa dozvedeli konkrétne detaily.

Mohli by ste mi, prosím, detailne opísať obec/mesto, v ktorom ste žili? (...)

Ktoré kultúrne pamiatky by ste mi určite chceli vo svojej krajine ukázať, keby som k vám mohol prísť na návštevu? (...)

Ktoré prírodné úkazy vo vašej krajine by ste radi ukázali cudzincovi, ak by sa ocitol vo vašej zemi? (...)

Hovoríte, že ste nikdy predtým necestovali, a preto mi nemáte ako povedať zaujímavosti zo svojej krajiny. (...) Možno z rozprávania spolužiakov viete o nejakých zaujímavých miestach vo vašej krajine. (...) Ktoré ste chceli navštíviť vy ako dieťa? (...)

Hovoríte, že ste nikdy necestovali ani nechodili do školy (nerozprávali o takých veciach so spolužiakmi). Opíšte mi, prosím, podrobne len tie geografické miesta, ktoré dôverne poznáte. (...)

Kam by ste ma zaviedli vo svojom najbližšom okolí? (...)

Ako ste to nazývali? (...) (ak to bude príliš malé miesto, ktoré sa nenachádza na mape, alebo ak informátor uvedie lokálne názvy, ktoré sa od geografických väčšinou líšia) *Môžete mi, prosím, opísať mesto, ktoré je k vašej obci najbližšie? (...)*

Hovoríte, že nepoznáte geografické názvy, lebo ste sa do tej oblasti prisťahovali len nedávno. Mohli by ste mi opísať miesto, kde ste žili pred tým? (...)

Spomínali ste, že ste boli šoférom. Na akých trasách ste sa pohybovali najčastejšie? (...)

Hovorili ste, že ste prevádzkovali autodielňu/obchodnú spoločnosť. Z akých regiónov ste mali zákazníkov? (...)

Čaro rozhovoru spočíva v jednoduchých otvorených otázkach. Ak sa nám zdá, že informátor hovorí „od vecí“, môžeme položiť otázku „k veci“ tak, aby sme obrátili pozornosť na niečo vnemami „uchopiteľné“. *Ako ste to videli? Ako ste to počuli? Ako ste to cítili? Ako to robíte?* Tento postup je zároveň dobrým lakmusovým papierikom pravdivosti: ľudská myseľ vie klamať, ale ľudské telo nie. Emočné spomienky sú najzapamätateľnejšie práve preto, že nie sú výplodom mysle, ale zážitkom v tele.

Pýtajúci sa môže mať pri kladení zatvorených otázok dojem, že ich nikdy nie je dost, pretože nedokážu vyvolať celistvé odpovede. Otvorené otázky tento problém riešia: otvárajú cestu k jednotlivostiam, ktoré „doskladajú obraz“.

VI. POMOCNÉ TECHNIKY

Kreslenie máp a obrázkov pomáha opisu

Kreslenie je jedna zo zaužívaných pomocných techník v etnografickom interview. Rozprávajúci dokáže niekedy pomocou náčrtov či schém jasnejšie vyjadriť to, na čo sa ho pýtame. V niektorých príručkách sa dokonca odporúča už na začiatku rozhovoru dať informátorovi papier a ceruzu s vysvetlením, že ak by chcel niečo znázorniť graficky, je to vítané (Spradley 1979). Ak sa informátor ostýcha, alebo sa necíti zručný, ten, ktorý interview vedie, môže paralelne s rozprávaním kresliť akoby za informátora. Ten vidí obraz a presní požadované detaily.

V ľudskej mysli sa vizuálne predstavy neustále tvoria a neustále menia – aj počas rozprávania. Niekedy tieto predstavy bránia pochopeniu. Príkladom je nasledujúca ukážka. Sugestívne a vyčítavé otázky naznačujú, že opytujúci vopred predpokladá nedôveryhodnosť žiadateľa. Vedenie interview „pevne drží v rukách“, a len zriedka nechá žiadateľa rozprávať bez prerušenia. Neoveruje informátorove tvrdenia, ale vlastné domnienky. Ako jadrne hovorí jeden z Murphyho zákonov, logika je systematická metóda ako prísť k nesprávnym záverom bez pochybností.

A: Dom bol obklúčený – to som pravdaže nevedel. (...) Vyskočil som z postele, otvoril som dvere na svojej izbe a uvidel som, ako sa na dvor rúti transportér...

M: Ako ste to mohli vidieť? Stále mi to tu nesedí. Videli ste cez pootvorené dvere na bránu – veď brána je na vchode domu. To ste boli pri vchode?

A: ?

M: Ak je brána bránou, ... alebo ste videli za roh? Predsa len asi, nakreslite to, aby som to vedela napísať. Nechcela som sa do toho púšťať, lebo to zdržuje. Ak hovoríte brána, musím vedieť, aká je to brána.

A. nakreslil dom štvorcového pôdorysu s nádvorím, pričom súčasťou jednej z jeho stien bola brána.

M: Teraz mi je to jasné. Predstavila som si normálne, štandardne bránu na pozemok... Bol to vojenský transportér? (...)

V zápisnici je uvedené: *Vyskočil som z postele, pootvoril som dvere, ktoré viedli na dvor domu, a videl som na dvore vojenský transportér.*

To, čo považujeme za „normálne“ či za „štandardné“, nikdy neplatí všeobecne. Každá predstava sa vzťahuje na istých aktérov, v istom historickom čase a na geografickom mieste, ktoré na daný jav vplývajú a menia ho. Náčrt môže byť skratkou k pochopeniu situácie, ktorá je pre nás nevyhnutne nová.

Žiadateľovi zároveň dáva možnosť situáciu opísať z vlastnej, autentickej perspektívy.

Obzvlášť užitočné je požiadať informátora, aby kreslil schematické náčrty pri rozprávaní o pohybe, trasách, presunoch. Rozprávanie nad obrázkom totiž podnecuje rozpomínanie a sústredenie a prispieva k celistvejšiemu usporiadaniu informácií.

Mapy a obrázky sú tiež len pomôckami, ktoré podobne ako verbálny popis môžu jednotlivcovi vyhovovať alebo aj nevyhovovať. Je zaujímavé, že je kultúrne naučené aj to, či vnímame priestor a situáciu ako niečo nakresliteľné. Napríklad jedna z mojich priateľiek, ktorá Bratislavu dobre pozná, napísala, že by som ju kreslením priestoru úplne odpísala ako človeka, ktorý v Bratislave nikdy dlhšie nežil, hoci by mala nakresliť len cestu z domu do práce. Sú ľudia, ktorí nevedia popísať ulice, nakresliť priestor, ale v pohybe nájdu všetko.

Neverbálny prejav je súčasťou opisu

Ak pozorujeme komunikáciu v skupine, obvykle sa javí zložitejšia pre vonkajšieho pozorovateľa, než pre samotných účastníkov. Navyše, ak daná skupina rozpráva nám neznámou rečou, vnímame len intonáciu zvukov. Podobne je to aj s rečou, ktorej rozumieme: ak je hlasnejšia než sme zvyknutí, reagujeme na ňu už len ako na signál (Dunbar, Knight, Power 1999). Napríklad, ak niekto kričí, danom okamihu je význam zakričaných slov druhoradý (preto býva reakcia na hnev „nelogická“). V prvom rade vnímame krik ako signál nebezpečenstva: cítime potrebu úniku alebo útoku.

Nie je krik ako krik: decibelová hranica toho, čo sa už považuje za krik ba dokonca aj pociťuje ako krik, je podmienená zvykmi v krajine pôvodu. Podobne aj v bežnej reči hlasitosť konverzácie má istý kultúrny význam v krajine pôvodu, kým za hranicami môže vzbudzovať celkom iné pocity. Mimo vlastnej skupiny, v cudzine, ľudia vnímajú gestá a farbu hlasu o to viac, že slovám nerozumejú.

K nemnohým výrazom tváre, ktorým ľudia rozumejú bez ohľadu na etnickú príslušnosť, patria vyjadrenia odporu a úsmev. Malý pohyb svalov na tvári dokáže spôsobiť oveľa väčší pohyb v celom tele: znechutený výraz tváre automaticky druhých odpudí, úsmev a smiech ich pritiahne (Brown 1991). Neverbálne správanie oboch komunikujúcich tak udržuje zdržanlivosť a prítlačivosť – vo vyjadrovaní.

V rozhovore dvoch ľudí z rôznych kultúr je zvlášť potrebné overiť si spätnú väzbu. Prikyvovanie hlavou zhora dole, hoci aj sprevádzané slovami „yes, yes sir, yes, yes ma‘ am“ totiž zriedka znamená súhlas. Je to podobné, ako keď Američan so zdvorilostným úsmevom „it‘ s interesting“ dá najavo, že ho téma

vôbec nezaujala, ba že sa mu javí nudná. Naopak, kývanie hlavou z boka na bok vôbec nemusí znamenať nesúhlas, v niektorých indických krajinách tak dokonca ľudia prejavujú spokojnosť. Prikyvovanie je často len zdvorilostným prejavom rešpektu voči nadriadeným osobám. Mlčanie zas nemusí znamenať, že niečo nie je v poriadku. Mnohé národnosti mlčia, keď usúdia, že nie je potrebné hovoriť, alebo ak sú smutní, alebo potrebujú byť osamote, a nič iné z toho nemusí vyplývať.

V štýle prejavu napríklad v krajinách Latinskej Ameriky sa považuje za nezdvornilé vyjadrovať sa s istotou, rázne, asertívne a jednoznačne aj o veciach, ktoré sú samozrejme. Váhavý prejav, ktorý častejšie používa slová ako *možno, asi, celkom*, a iné nepriame tvrdenia, je považovaný za oveľa slušnejší. (Berk-Seligson 2002). V európskych podmienkach by sme mohli mať dojem neistoty, ale pre hispánske krajiny je to súčasťou prejavu úcty. V niektorých ázijských krajinách ľudia vnímajú priame vyjadrovanie tiež ako útočné. Dokonca aj rýchle neformálne nadviazanie reči sa považuje za podozrivé a nemúdre, preto sa odporúča mlčať, pozorovať a nehodnotiť, v indiánskych kultúrach aj viacero dní (Salzmann 1997).

Opatrnosť sa odporúča aj pri prejavovaní súhlasu. V indických a arabských kultúrach sa za určitých okolností nepatrí vyššej autorite odpovedať *nie, neviem*, alebo neodpovedať vôbec, či nebudaj odmietnuť pomoc, prosbu či žiadosť. Je zvykom, že ľudia majú snahu druhým vyhovieť a potešiť ich. Ten, kto sa ocitne v úzkych a nemôže vyjsť v ústrety, si preto radšej niečo vyhýbavé vymyslí, alebo ponúkne nejakú náhradu, len aby nepovedal *nie* (Khidayer 2009).

Podobne očný kontakt je v prípade vyšších autorít nežiaduci. Aj keď môže vyzeráť vyhýbavo, je skôr prejavom úcty, než znakom viny. Klopenie zraku je rozšírené v ázijských, afrických, hispánskych, austrálskych a v niektorých prípadoch aj arabských kultúrach. Podobne je nepatričné prejaviť emócie, aj v prípade vlastných traumatických zážitkov, aj na úkor toho, že svedectvo o prenasledovaní pôsobí nepresvedčivo (Berk-Seligson 2002). Ak nie je človek naučený vyjadrovať ani náznak pocitov na verejnosti či pred autoritami, nemá ako túto normu zmeniť ani v inom kultúrnom prostredí.

Môže sa stať, že sa imigranti oblečú nad alebo pod naše očakávania. „Nepriemerané“ ošatenie je tiež výsledkom kultúrnych zvyklostí, podobne ako zdobenie tela. Napríklad nadmerné líčenie je u žien v mnohých krajinách očakávané a aj keď v našich pomeroch môže pôsobiť neprístoje, je len signálom, že dané stretnutie je považované za hodné maximálnej úpravy, a nič viac.

Neverbálne prejavy sú veľmi účinný nástroj komunikácie a sú v každej spoločnosti odlišné: zväčša závisia od sociálneho postavenia. Ak sa niekto usmieva v situácii, kedy to neočakávame, nemusí to znamenať výsmech. Ak niekto prikývne, neznamená to vždy súhlas alebo porozumenie. Ak sa niekto

neďiva priamo do očí, neznamená to, že nechce komunikovať. Ak je niekto ticho, neznamená to, že nevie odpovedať, alebo že rozprávajúci nechce pokračovať. Odmlika zo strany imigranta môže byť tiež bežnou súčasťou kultúrneho prejavu. Obvykle sa totiž považuje za neprístojné „mlieť bez prestávky“.

Ak sa nám javí, že ticho by malo byť narušené, odporúča sa zopakovať to, čo povedal informátor naposledy a čakať: „*hovorili ste, že ste boli v tom čase doma...*“ (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007).

Ticho je tiež jeden z najúčinnjších prístupov, ako podporiť rozhovor (Kusá 1996). Až keď prestaneme „ľukať“ do počítača, myslieť na ďalšiu otázku, overovať domnienku, sledovať pohyby očí informátora a zostaneme naozaj ticho, dávame druhému signál, že počúvame. Nejde pritom o žiadne navádzanie na psychologizujúci rozhovor. Ticho je to, čo rozhovor uzemňuje a privádza k jadrú vecí. Jediný zvuk, ktorý neoberá ticho o jeho podporný účinok, je „hm“ (Bernard 1995). Načúvanie s občasným prirodzeným pohmkaním signalizuje naladenie sa na frekvenciu rozprávaného. Ak potrebujeme niečo overiť, doplnujúcu otázku položíme potom, čo nám dá rozprávajúci signál, že dohovorel.

Otázka:

Niektorí žiadatelia sú ticho preto, lebo si už nevedia nič vymyslieť. Niekedy sa stane, že sú na pohovore, a vôbec nespolupracujú. A čo ma vytáča, je, keď sú ešte aj drzí. Prečo by som sa kvôli nim mal namáhať?

Odpoveď:

Za prejavmi agresívneho správania je často strach z neúspechu a bolesť z predchádzajúcej prehry. Napríklad medzi dôvodmi vycestovania môže byť aj to, že je otázkou tzv. mužskej cti „ísť do sveta na skusy“. Ak sú ľudia presvedčení o tom, že na Slovensku nechcú byť – z akýchkoľvek dôvodov – nemajú ani dôvod spolupracovať.

Napriek tomu aj „neprijemné“ pohovory majú svoju dejovú zápletku. Nikdy totiž nemáme stopercentnú istotu, z akých dôvodov niekto mlčí. Mlčanie imigranta môže byť aj reakciou na neznalosť, čo všetko sa „má povedať“, čo sa v danej inštitúcii očakáva. Úcta nič nepokazí, dokonca ani v prípade nevhodných poznámok zo strany žiadateľa. V nejednom prípade ticho signalizuje traumatizujúcu skúsenosť (môže byť prejavovaná aj drzosťou a drsnosťou). V každom prípade však otvorené otázky poskytujú zaujímavejšie odpovede než zatvorené otázky.

Prerušovanie trhá súvislosti a nat'ahuje rozhovor

V každom rozhovore sa ten, ktorý ho vedie, dostáva na križovatky: vybrať sa jedným smerom znamená neísť ostatnými, a tak vzniknú miesta, ktoré sú nedostatočne opísané. Ľudia majú vo zvyku „biele miesta“ zaplniť. Svoje pomyselné otázky túžia vysloviť čo najskôr s odôvodnením, „aby nezabudli“. V rozhovore tým môžu spôsobiť presný opak toho, čo chceli: povrchnými otázkami prejdú celý pozemok, ale na hĺbenie studne im už nezostane síl.

Každý osobne pozná priepastný rozdiel medzi spresňujúcimi otázkami a skákaním do reči. Spresňujúce otázky sa tvoria prerazprávaním a nadviazaním na to, čo povedal informátor – takzvaný „echo efekt“. Skákanie do reči naopak vyzdvihuje dôležitosť myšlienok vedúceho interview. Nasledujúca ukážka ilustruje, ako sa prerušovaním pohovor neúmerne predlžuje.

M: Kedy to bolo? To som chcela vedieť, keď som vás prerušila.

A: Ten únos bol 13. 2. 2006.

M: Ja som to chcela mať v takom súvisle, aby to bolo jasné, len som to chcela mať poporiadku. Sme to nedokončili... konšpirácia – vráťme sa teda tam. (...)

A: Nehodlali sme v tom dome bojovať, lebo tam bola aj jeho manželka a deti...

M: Preruším vás. To je jedna z otázok, ktoré som si pre vás prichystala. Čo vás viedlo k tomu, že ste išli tým zadným vchodom von?

A: Pretože keď je útok, treba sa mu vyhnúť.

M: Mám tomu rozumieť tak, že vy ste chceli ujsť? Chcem to počuť, prečo ste chceli odísť.

A: Mohlo sa stať, že keby došlo k boju, a utrpeli by aj ženy a deti.

M: Čo to bolo, ako sa to opýtať. Chceli ste vyjsť z toho domu, ešte predtým vás niečo k tomu mohlo viesť. Ale bez toho, aby ste mi povedali, čo si myslím, nemôžem pokračovať.

A: Je tam veľa faktorov.

A. menuje rôzne faktory, pričom M prejavuje nespokojnosť. Hovorí, že chce počuť ešte aj iný faktor; naznačuje strach, zbabelosť, či zlyhanie. (pozn. autorky)

M: Tí muži boli v maskáčoch alebo ako boli odetí? Aké mali zbrane? A opisuje. (...)

A: Vyhodili nás z auta, postavili k stene a začali nás biť.

M: Čím?

A: Nohami, rukami, palicami.

M: Akými palicami?

A: Policajnými obuškami.

M: Ako dlho to trvalo?

A: Pre mňa to netrvalo dlho, lebo som stratil vedomie, prišlo mi zle od srdca. Ako to bolo u ostatných neviem, lebo sme sa o tom nezhovárali.

M: Kedy ste sa prebrali?

A: Hm, to vám nemôžem povedať, lebo nebola možnosť sledovať čas.

M: To je logické. Čo sa potom dialo, keď ste sa prebrali?

Väčšina odpovedí žiadateľa je kratšia než položené otázky. Naopak, pri vhodne postavených otázkach sú odpovede zväčša dlhšie než otázky, nakoľko otvorené otázky vedú k opisu, kým zatvorené k stručnej odpovedi. Triedenie dát a zasahovanie sa preto odporúča, až keď informátor na istú tému dohovoria.

Otázka:

Nemám istotu, že žiadateľ sa bude vyjadrovať k tomu, čo potrebujem zistiť pre účely posúdenia žiadosti. Mám potrebu tak interview často usmerňovať. Keď viem, čo chcem zistiť, prečo by som nemal informátora prerušiť a pýtať sa ho len na to?

Odpoveď:

Stáva sa, že pre nedostatok času alebo pre osobnú predstavu, ako má opis vyzerat', skáčeme informátorovi do reči s krátkymi doplňujúcimi otázkami, hoci aj s dobrým úmyslom. Časté prerušovanie môže mať za následok nielen stratu dôvery, ale aj stratu informácií, ktoré sa potrebujeme dozvedieť. Na pohovoroch sa pojednáva o situáciách, ktoré žiadateľ prežil – v istom kontexte. Každá sociálna situácia sa odohráva v určitom priestore, ako udalosť v istom čase, ktorej svedkami sú ľudia patriaci do sociálnych skupín. Tento trojitý parameter: priestor, čas a členstvo v sociálnej skupine pre hodnoverný opis situácie znamená niečo podobné ako zachytenie troch geometrických súradníc určitého bodu v priestore: ak chýba čo len jedna, opis pokrívka.

Otázka:

Mám dojem, že otvorené otázky sú zdĺhavé. Musím sa sústrediť, ako sa ich pýtať a niekedy ani nevedú k odpovedi, ktorú potrebujem počuť. Prečo by som nemal klásť zatvorené otázky z dotazníka také, aké sú?

Odpoveď:

Spôsob, akým sa kladú otázky, súvisí s cieľom pohovoru. Ak sa sústredíme na vyplňovanie položiek v dotazníku, všetky informácie, ktoré sa netýkajú práve očakávanej informácie, máme sklon odkladať nabok s poznámkou,

že „tomu sa budeme venovať neskôr“. Takýto pohovor môže byť vyčerpávajúci pre obe strany. Ak ľudia nie sú zvyknutí klásť otvorené otázky, môžu mať dojem, že ich odpoveď zdržuje.

Ak svoju pozornosť venujeme plne informátorovi, môžeme nadväzovať na to, čo hovorí a nechať sa viesť „jeho niťou“. Šanca, že prejdeme labyrintom nových informácií, je tak nepomerne väčšia. Keď prerušujeme rozprávanie zavretými otázkami, je to ako keby sme v labyrinte presekávali múry, aby sme spravili skratky. Ak sa nám podarí uvažovať spolu s ním bez skákania do reči, dôjdeme do cieľa rýchlejšie, hoci sa to tak na prvý pohľad nemusí javiť.

Písanie poznámok podporuje rozprávanie

Neprerušovaný príbeh má tú výhodu, že informátorovi sa „nepretrháva niť“ a môže vysvetliť súvislosti zo svojho uhla pohľadu. Zaznamenanie úplne presného znenia výrokov dokáže len diktafón alebo stenograf. Ak však nič z toho nemáme k dispozícii, antropológovia používajú skrátené zápisky, tzv. škrabky, ktoré sa neskôr rozpišu do celých viet (Bernard 1995).

Pri nahrávaní sa dá oveľa lepšie neverbálne komunikovať, počúvajúc len občas zapíše poznámku a díva sa človeku do očí. Zapísať sa tiež odporúča aj to, čo sa deje nad rámec zvukového záznamu. Bez ohľadu na to, či sa rozhovor nahráva, sa odporúča robiť dôkladné poznámky. Tie umožnia, že nie je potrebné skákať do reči len preto, aby sme niečo nezabudli, a aj preto, že sa tak dajú vytvárať vhodnejšie otázky. Ideálne pre tvorbu nadväzujúcich otázok je teda skombinovať kvalitný záznam a plnú pozornosť. Položky v dotazníku sa použijú ako osnova s pružným poradím tém.

Pri zapisovaní je tiež potrebné dbať na rozlišovanie troch oblastí, ktoré sa počas rozhovoru prelínajú: prejav informátora, osobné postrehy a hodnotenia z pozície inštitúcie. Poznámky sú predovšetkým opisné a týkajú sa predmetu rozhovoru. Odporúča sa zaznačovať si aj súkromné postrehy a profesné názory s tým, že budú použité až pri analýze. Ak ich opytujúci používa ihneď ako mu prídu na myseľ, môžu prerušiť tok rozprávania. Vlastné zistenia ohľadom postupu počas rozhovoru poslúžia, len ak je zaznamenaný ich kontext.

Napríklad dodržanie poradia a formy otázok dotazníka zo zákona o azyle (pozri prílohu) má za následok, že zaznamenávanie len základných údajov o pôvode, vzdelaní a zamestnaní môže trvať aj tri hodiny. Než sa dostane na dôvody prenasledovania, sú všetci zúčastnení značne vyčerpaní. Deje sa tak aj preto, že osoba, ktorá vedie pohovor, nemôže vopred vedieť, ktoré údaje budú kľúčové. Zväčša ide do podrobností v každej zo 42 položiek dotazníka. Mnohé detaily sa však až neskôr ukážu ako

nepodstatné vzhľadom k dôvodom úteku. V zápisnici sú dialógy tohto typu následne zhrnuté do pár viet. (pozri predchádzajúce ukážky)

Následujúca ukážka je príkladom, kedy chce vedúci pohovoru všetky položky poctivo prejsť, avšak zatvorená forma otázok mu nedovoľuje plynulo pokračovať.

M: Tak to máme, štúdium, práca, to máme.

A: Po štúdiu som sa vrátila späť k pôvodnému podnikaniu.

M: Postačoval vám príjem na vyžitie?

A: Áno.

M: Kam ste dávali peniaze?

A: Rodičom. Mala som viac než dosť, aj pre nich, aj pre seba, žila som s nimi.

M: Kam ste dávali zvyšok peňazí, keď ste žili u nich? Keďže ste žili na útratu rodičov, mali ste to ako vreckové. Kto platil za vaše šaty, jedlo,...

A: V našom dome je to inak.

M: Kde ste míňali tie peniaze?

A: Kupovala som si šaty, a synovcom a neteriam a priateľom dary.

M: Aj ste si odkladali?

A: Áno, šetrila som si tiež.

M: Ako dlho to takto trvalo?

(...) Zisťovanie podrobností z rôznych zamestnaní trvá ďalšiu hodinu. Žiadateľka striedavo zarábala a študovala, potom pracovala asi v piatich rôznych zamestnaniach.

A: (...) A vtedy začalo moje prenasledovanie.

M: Ja chcem zmapovať zamestnanie, ostatné nechajme bokom.

A: Vtedy som odišla z krajiny, ale môj podnik bol funkčný a je funkčný dodnes.

Vyššie uvedené informácie by sa dali zistiť otvorenými otázkami, v ktorých by žiadateľ odpovedal na viaceré položky súčasne: *Povedzte mi, prosím, o vašom príjme. (...) Ako ste hospodárili so svojimi peniazmi?* Všetky ďalšie konkretizujúce otázky by sa odvíjali od odpovedí na predchádzajúce všeobecné otázky. Ak otázky osoby rozhodujúcej o udelení azylu smerovali k potrebe zistiť, či by si dokázal žiadateľ na odchod z krajiny zarobiť sám, mohol by sa opýtať: *Povedzte mi, prosím, o finančnej stránke vášho odchodu.*

Ak by žiadateľ začal rozprávanie uvedením dôvodov odchodu, k otázke zamestnaní by sa vyjadroval v inom kontexte. Z praxe je známe, ako žiadatelia cítia sklamanie, že opisu dôvodov ich úteku nebola ani daná prednosť, ani venovaný dostatok času.

Otázka:

Ako sa dá sklbiť vpisovanie údajov do štruktúrovaného dotazníka so zapisovaním neštruktúrovaného rozprávania žiadateľa? Ak by som mala dotazník poňať len ako osnovu, tak si neviem predstaviť, ako spracovať celé to rozprávanie.

Odpoveď:

V ideálnom prípade sú dvaja zapisovatelia – jeden pohovor vedie, robí si vlastné poznámky počas rozprávania informátora, a druhý asistuje, t. j. extrahuje položky do dotazníka podľa toho, ako ich rozprávajúci spontánne hovorí, pričom obaja na záver s informátorom vyplňujú chýbajúce údaje. Vždy sa však dbá na to, aby informátor rozumel, prečo sú na interview prítomní viacerí ľudia (Bernard 1995).

Čo najrýchlejšie vyplnenie dotazníka má za následok aj to, že otázky aj odpovede sú obvykle stručnejšie, bez príbehu, bez vysvetlenia. Zasadenie do prostredia, v ktorom žije informátor, poskytuje súvislosti. Opytujúci môže tento osobný kontext otázkami vedome utlmiť alebo podnietiť.

Dať prednosť v rozprávaní príbehu informátora pred dotazníkovými položkami vo fixnom poradí má veľké výhody. Nielen že sa opytujúci dostane „do obrazu“ nenúteným spôsobom, ale navyše získa oveľa hodnovernejšie údaje. Aj keď by pohovor viedol len jeden človek, je možné zapisovať slová informátora tak, ako ich hovorí, a zároveň sa držať tém: tak sa to deje vo väčšine etnografických interview. Osobné údaje sa odporúča „vyplniť“ zásadne na záver rozhovoru (Disman 1993). Spoločne s informátorom sa tak zapisovateľ zároveň opätovne uistí, či pochopil predchádzajúce údaje správne. Hĺbkové interview tohto typu šetrí čas: trvá jeden a pol až tri hodiny.

VII. TLMOČENIE V INTERVIEW

Sociolingvistika: verný preklad vystihuje jazyk rozprávajúceho

V posledných rokoch sa úlohe tlmočenia v právnych situáciách venuje zvýšená pozornosť (Berk-Seligson 2002, Good 2007, Chase 2007, Martinovski 2000, Maryns 2006, Russel 2000, Wennerstrom 2008). Prekladatelia sa zvyknú zhodnúť na tom, že v preklade je potrebná adekvátnosť, vecná správnosť, gramatická správnosť, štylistika, pravopisná správnosť a dokonca aj estetická úroveň, ktorá zodpovedá čo najvernejšie pôvodnému textu (Bázlik 2009). Podobne aj v tlmočníctve sa pod pojmami adekvátnosť a vecná správnosť rozumie aj správne pretlmočený kultúrne podmienený význam slov. Na tomto mieste by som rada upriamila pozornosť na prelínanie predmetov výskumu antropológie a translológie, ktoré sa vo svete študujú v interdisciplinárnych odboroch – *lingvistická antropológia*, *sociolingvistika* a *etnografia komunikácie*. Tie vychádzajú z tvárnosti jazykov a reči, ktoré súvisia s kontextom výpovede a s príslušnosťou jednotlivca k istej spoločenskej triede.

Jestvujú teórie, ktoré tvrdia, že druhému človeku či kultúre nemožno porozumieť, pretože jazyk je nepreložiteľný vo všetkých svojich detailoch. Rovnako existujú aj odlišnosti vnútri jedného jazyka: je to napríklad zjavné medzi uzavretými skupinami, ktoré spolu zdieľajú vlastnú kultúru a hovoria slangom. Pre vonkajšieho pozorovateľa je ich komunikácia nepochopiteľná, ani keby bola v tom istom jazyku.

V príručkách ako viesť interview sú často uvádzané zložitejšie techniky, ako sa dopátrať k istým informáciám. Najistejšou a azda aj najzaujímavejšou cestou je však učiť sa jazyku informátora (Spradley 1979). Špecifika životnej situácie sú tak objasniteľné oveľa dôkladnejšie. Pre správny priebeh interview je preto nevyhnutné, aby prekladateľ osobný jazyk informátora „vyhmatal“ a rešpektoval ho.

Osobný jazyk je natoľko špecifickou zmesou navrstvených kultúrnych znalostí, že niet takej publikácie, ktorá by mohla obsiahnuť a vysvetliť ani len najčastejšie inokultúrne významy. Navyše komunikácia je vždy podmienená kontextom, v ktorom sa odohráva, tak v čase, ako aj v priestore: historickom, geografickom, spoločenskom. Napríklad národy, ktoré spolu susedia, majú často vo svojich slovníkoch totožne znejúce výrazy, ktoré nesú iný, niekedy až opačný význam. (Známe sú prekrývajúce sa pojmy v hospodárstve a intímnom živote napr. v slovenčine, poľštine a chorvátčine.) Nie je potrebné vypracovať analýzu z lingvistickej archeológie na to, aby sme upustili od vysvetľovania rovnako znejúcich výrazov bez zohľadnenia priestorového a historického kontextu ich

používania. Niečo podobné sa však deje aj v bežnej komunikácii – rozprávajúci aj v rámci jedného jazyka používajú totožné výrazy s rozdielnym významom. Etnografia komunikácie preto upriamuje pozornosť na špecifickosť významu, ktorý najlepšie dokáže spresniť informátor (Salzmann 1997).

Špecifickosť ľudskej komunikácie spočíva v tom, že nemusíme kódovať celý význam toho, čo chceme povedať, ba dokonca ani ho kódovať presne. Spoliehame sa na to, že počúvajúcí pochopí význam aj menej presne povedanej vety (Sperber a Wilson 1995). Obvykle sa význam toho, čo máme na mysli nikdy nezhoduje s tým, čo naozaj povieme. Aj významy jednoduchých viet sa opierajú o celý rad detailov, ktoré vyplývajú z kontextu situácie. Situácia je však zložitejšia, ak sa rozprávajú členovia dvoch rôznych kultúr. Znalosť kultúrnych pravidiel používania slov by sa dala prirovnať k znalosti tajomstva, ako otvárať jaskyňu plnú pokladov. „*Sezam, otvor sa!*“ je na prvé počutie nezmyselný príkaz. K poznaniu významov z iných kultúr však nie je potrebné, aby sme hľbali v orientalistických, antropologických či historických spisoch. Vhodne kladené otvorené otázky nám poskytnú práve tie odpovede, ktoré potrebujeme v tej chvíli.

Sú situácie, kedy len dôraz na iné slovo mení celý význam a na nesprávny preklad stačí neporozumenie intonácie.

S: Ukradli ste toho koňa?

T: Hot ir gestolen a pferd?

A: Ikh hob gestolen a , pferd?

S: Čo povedal?

T: Povedal „Ukradol som koňa“.

Správny preklad mal znieť: „Ja že som ukradol koňa?“ (Disman 1993).

Voľba perspektívy: tlmočenie má simultánny podiel na opise

Výskumy o tlmočení v právnych prostrediach upozorňujú na to, že tlmočník nikdy nie je automatom na preklad, a má väčší podiel na výpovedi, než sa všeobecne predpokladá (Berk-Seligson 2002, Tužinská 2009b). Rozlišovanie rôznych perspektív *emic* a *etic* – zvnútra, z pohľadu informátora, alebo zvonka, z pohľadu pozorovateľa či inštitúcie – znamená byť si vedomý rôznych rovín výkladu počas tlmočenia.

Niečo také ako dokonale presný a neutrálny preklad nemôže jestvovať: jazyk informátora je tlmočením nevyhnutne zmenený. Tlmočník je v mimoriadne citlivej pozícii nielen pre hľadanie vhodných jazykových náprotivkov z dvoch rôznych jazykov, ale aj pre premostovanie viacerých profesionálnych oblastí. Rôzne jazykové štýly nie sú totiž často zrozumiteľné ani členom istej jazykovej

skupiny. Nestačí rozumieť slovensky na to, aby sme porozumeli napríklad jazyku práva, jazyku súdu, jazyku zákonov či jazyku úradov.

Osobnosť tlmočníka sa nemalou mierou tiež podieľa na celkovom dojme z osôb, pre ktoré tlmočí. Tlmočníci spoluvytvárajú celkový dojem z rozprávajúceho. Nielen slová, ale aj jeho neverbálny prejav – posadenie hlasu, intonácia, suché alebo presvedčivé kopírovanie rétoriky rozprávajúcich – dodávajú alebo uberajú na opise. Neverbálnym prejavom má tlmočník moc skryte podporiť podozrenie, že žiadateľ poskytuje neúplné údaje, aj naopak má moc prejav žiadateľa zdôveryhodniť (Maryns 2006). Tlmočník okrem svojho vlastného vkladu striedavo zastupuje dva rôzne hlasy: prispieva k opisu informátora, ale aj k opisu toho, kto kladie otázky. Prílišná familiárnosť, tykanie si a prístup „veď ja to tu poznám, a viem, aký je postup“ uberá na kompetenciách všetkých účastníkov interview.

Na prekladateľa môžu byť kladené rôzne požiadavky od každej zo zúčastnených strán. Na jednej strane je tlmočník zviazaný čo najvernejšie tlmočiť, na druhej cíti tlak, ktorý vyplynie z kontextu interview. Tlmočník si je vedomý, že interview je samotným prekladom predlžované. Zaznamenala som, že počnúc druhou hodinou interview (niekedy aj päť a viachodinových) tlmočník prispieva k skracovaniu výpovedí tým, že zhutňuje isté úseky rozprávania žiadateľa. Závažné dôsledky však môže mať to, ak pre spätné návraty v myšlienkových pochodoch preskočí dôležité údaje.

Stane sa tiež, že miesto prvej osoby začne používať tretiu – hovorí o žiadateľovi ako o tretej osobe. Používanie spojení „*hovorí, že odišiel*“, namiesto „*odišiel som*“ má za následok, že žiadateľ stráca aj svoj malý vplyv, ktorý mal vo formuláciách viet v prvej osobe. Nezachovanie tlmočenia v prvej osobe je obvykle spojené s pasívnejším hlasom tlmočníka a s neosobne znejúcimi formuláciami. Týmto aj inými spôsobmi môže tlmočník vyjadrovať až nadmieru nezúčastnený postoj, ktorý žiadateľovi signalizujú nezáujem a niekedy aj nedôveryhodnosť inštitúcie, pred ktorou svedčí.

Ak sa zdanlivo bezvýznamné detaily opakujú, aj mierny posun v tlmočení znamená posun v rozhodovaní (Good 2007). Niektoré jazyky dovoľujú preklad jednej formulácie dvojakou: „*zabudol to*“ či „*uniklo mu to*“, „*roztrhal to*“ či „*roztrhalo sa to na ňom*“, „*stratil som peniaze*“ či „*peniaze sa stratili*“, „*rozbil som pohár*“ či „*pohár sa rozbil*“. Mierne štylistické zmeny majú v slovenčine za následok, že v prvom prípade je označený „vinník“, kým v druhom sa pomenuje neosobná činnosť.

Povaha jazyka umožňuje výber medzi činným a trpným rodom. Môžeme si všimnúť, že niektoré tvrdenia vyvolávajú otázky, zatiaľ čo u iných je malá pravdepodobnosť, že budú položené. Ak žiadateľ povie „*vypočúvali ma*“, „*zadržali ma*“, opytujúci bude skôr zvedavý, o koho išlo, ako keď povie „*bol som vypočúvaný*“, „*bol som zadržaný*“. Nie vždy sú si tlmočníci vedomí,

že v prípade váhania aj takáto slamka prekladu zaváži (Berk-Seligson 2002; Maryns 2006).

Konkrétny výber slov a slovných spojení v otázke ovplyvňuje výpoveď informátora natoľko, že ju môže úplne zmeniť. Napríklad slovo *zdemolovať* vyvoláva dojem vyššej rýchlosti než slovo *zraziť*. Po premietnutí filmu *zrážky* dvoch áut opytovaní odpovedali rôzne, ak sa ich spýtali, či videli nejaké roztrieštené sklo. Ak bolo v otázke spojenie *nabúrali*, odpovedali áno, aj keď nijaké rozbité sklo vo filme nebolo vidieť; ak sa opýtali miernejšie, či do seba *narazili*, odpovedali nie (Salzmann 1997).

Nasledujúca ukážka ilustruje jemné stylistické posuny tlmočníčky (T), ktorá nerešpektovala presné znenia, dokonca ani v preklade otázok osoby rozhodujúcej o udelení azylu. O žiadateľovi hovorí v tretej osobe. Zároveň je vidieť, že zatvorené otázky sú opakovane nepostačujúce. Jedna otvorená otázka *Akým spôsobom sa hradilo školné?* by podnietila všetky uvedené odpovede. Ak by bola odpoveď predsa nedostatočná, špecifické otvorené otázky by sa týkali podrobností: *Kto rozhodoval o tom, kde budete chodiť do školy?*

T: Je to súkromná škola?

A: Nie.

M: Vy ste za túto školu platili?

A: Áno, čiastočne.

T: Nie je to súkromná škola, ale musia prispievať istou finančnou čiastkou.

M: Pomáhal vám niekto s platením?

T: Rodičia to sponzorovali?

A: Áno.

M: Aj sama ste prispievali?

A: V našej kultúre je to tak, že nemáte právo si platiť poplatky sami. Peniaze, ktoré som zarobila, som dala rodičom. [doslovný preklad žiadateľky – pozn. autorky]

T: Rodiny žijú spoločne, pekne všetko čo zarobila, doniesla domov.

M: Zapisujem teda, za túto školu poplatky hradili rodičia.

Tlmočnikov podiel na žiadateľovom svedectve sa prejavuje aj v parafrázovaní. Stáva sa, že tlmočník zhtutní výpoveď tak, že urobí aj syntaktické zmeny, a povie slová, ktoré by informátor nikdy nepoužil. Ak prerozprávanie urobí osoba rozhodujúca v správnom konaní, alebo sudca, je to na ich zodpovednosti. Ak kondenzáciu textu urobí tlmočník, nik sa to nemusí dozvedieť, ba dokonca ani tlmočník nemusí vedieť, ako zmenil tok interview. Zachovanie perspektívy informátora a kultúrne verný preklad by mal zaručiť, že rozhodovanie o tom, ktorý údaj je a nie je dôležitý, je ponechaný výlučne na povolané osoby. Z pozorovaní pohovorov s imigrantmi sa mnohí antropológovia, sociológovia,

psychológovia aj lingvisti zhodujú, že rozdiel medzi povedaným, pretlmočeným a zapísaným je v niektorých prípadoch taký veľký, že sa stáva pre následnú interpretáciu kľúčový, často v neprospech imigranta (Berk-Seligson 2002, Good 2007, Chase 2007, Martinovski 2000, Maryns 2006, Russel 2000, Wennerstrom 2008, Tužinská 2009b).

Úloha tlmočnika má na pohovore so žiadateľom o azyl zásadný význam. Ak majú otvorené otázky viesť k opisu, pri inštruovaní tlmočnika je nevyhnutné zdôrazniť, aby aj otázky osoby vedúcej pohovor boli tlmočené bez dodatkov. Aj neúmyselné zásahy tlmočnika môžu zmeniť výpoveď natoľko, že nastane informačný šum. Avšak ten, kto vedie interview, by mal mať na pamäti, že zatvorené otázky sú živnou pôdou pre medzikultúrne neporozumenie. Ak v pohovore zatvorené otázky prevažujú, tlmočník sa dostáva do pozície, v ktorej *musí* klásť dodatočné opisné otázky, aby vôbec mohol pretlmočiť význam.

.....
Otázka:

Tlmočník musí niekedy tú otázku objasniť. Môže prilepšiť či uškodiť? Aj keď hľadáme neutrálnych tlmočníkov, situácia nie je vždy ideálna.

Odpoveď:

V prípade, že tlmočník zistí, že žiadateľ nerozumie otázke a snaží sa otázku objasniť, obvykle niet možnosti ako overiť tlmočníkov výklad. Je preto vhodnejšie zjednodušiť kladenú otázku. Otázku by mal objasniť ten, kto ju kladie, pretože najlepšie vie, čo chce zistiť. Pre tlmočníka aj pre informátora je oveľa jednoduchšie, ak osoba, ktorá vedie pohovor, nepoužíva jemu vlastnú „hantírku“ a inštitucionálne pojmy. Môže sa opýtať otvorenou opisnou otázkou len na predmet veci, bez vedľajších viet: *Povedzte mi, prosím, o... Mohli by ste mi, prosím, povedať, ako u vás prebieha... Opíšte mi, prosím, ako...*

Nasledujúca ukážka je ilustráciou troch zásadných a často uvádzaných problémov: *postupné spomínanie* (rozpomínanie sa deje pri rozprávaní), *nedostatočné tlmočenie* (ak nie je k dispozícii kvalifikovaný tlmočník) a *zmena údajov prerozprávaním* (iné je povedané a iné je v zápisnici). Žiadateľ vysvetľuje dôvody, prečo v predchádzajúcich pohovoroch došlo k nezrovnalostiam údajov. Vety, ktoré hovorí tlmočník, sú prekladom viet žiadateľa o azyl.

S: (k žiadateľovi): Ale ste mi neodpovedali, že prečo ste to nepovedali na migračnom úrade.

T: Počas celého interview som si spomínal na veci postupne.

- S: (k zapisovateľke): O tejto skutočnosti som nehovoril preto, lebo na tieto veci som si spomínal postupne.*
- T: Zrejme bola i chyba tlmočníka, lebo veľa vecí som vtedy nerozumel.*
- S: (k zapisovateľke): Tiež musím dodať, že pri pohovore na migračnom úrade bol problém s tlmočením, málo z toho, čo bolo povedané, som pochopil.*
- S: (k žiadateľovi): Prečo ste nepovedali, že máte problém s tlmočením?*
- T: Keď som to na interview povedal, povedala: nevadí, pomôžete mi, tlmočníčka. [zrejme doslovný preklad žiadateľa – pozn. autorky]*
- S: (k zapisovateľke): Keď som to povedal, tlmočníčka mi povedala, že mi pomôže pri tlmočení.*

V tomto prípade žiadateľovu námietku riešila tlmočníčka, ktorá mu povedala, že veď jej žiadateľ pomôže. Žiadateľ bol vyzvaný tlmočičkou k tomu, aby jej prípadné nejasnosti dodatočne objasnil a nie naopak. Paradoxne ešte aj na súde doslovný preklad nebol dostatočne zrozumiteľný zrejme pre zmenený slovosled. Sudca do zápisnice poslednú vetu uviedol s opačným významom.

Často sa vyskytuje aj nasledujúca replika, ktorá v sebe tiež kombinuje odkaz na nedostatok otvorených otázok a problémy v preklade kontextu otázok.

- S: Prečo ste o tom nepovedali na migračnom úrade?*
- A: Nebola mi položená taká otázka, alebo som nepochopil všetky otázky, ktoré mi boli kladené.*

Nejeden žiadateľ sa vyjadril, že bol vyzvaný nekvalifikovaným tlmočníkom k spolupráci a „pochopeniu“. Viacerí nevedeli o tom, že na nekvalifikované tlmočenie nemuseli pristúpiť. Navyše, ľudia sa v tiesni či vyčerpaní vzdávajú obhajoby aj zasahovania vôbec. Odbornosť kvalifikovaného tlmočníka je preto v krízových situáciách nenahraditeľná a jeho výber má zásadný vplyv na osudy imigrantov.

Preklad kontextu: kultúrny význam sa komunikuje nepriamo

Na priebeh interview vplýva aj miesto a spôsob, akým sa odohrávajú. Každý prejav človeka je podmienený kontextom, no zriedka sme si vedomí všetkých faktorov, ktoré ho tvoria. Ako príklad poslúži rozostavenie účastníkov v súdnej sieni: tlmočník je po pravici žiadateľa. V mnohých prípadoch sa na otázku súdu žiadateľ musí obrátiť k tlmočníkovi tak, že keď hovorí, nevidí zároveň na sudcu. Strata priamej komunikácie nastáva nielen cez tlmočenie, ale aj cez neverbálnu komunikáciu.

Na to, ako a či vôbec niečo povieme vplýva jednak čas a priestor, v ktorom sme, samotní účastníci, ale aj mimojazykové vplyvy. V každej kultúre jestvujú normy pre to, čo môže byť vyslovené, kým, kedy, ako a kde. Pre žiadateľov je situácia pohovoru netypizovaná a často dopredu presne nevedia, čo sa od nich očakáva. Vypovedať o osobnom živote nie je ľahké ani blízkemu človekovi, o čo viac cudziemu a o ťažkých skúsenostiach. Osoba tlmočníka má preto zvláštnu pozíciu – tlmočník je často jediný, kto rozumie reči a niekedy aj kultúre žiadateľa o niečo viac než všetci ostatní.

Tlmočník je ten, ktorý bude vedieť rozlíšiť najskôr, aké jazykové registre používa informátor a pýtajúci sa, aj aké sú ich významové možnosti. Lingvistickí antropológovia vysvetľujú, prečo niektoré jazykové prejavy znejú veľmi jednoducho a iné zložito. Napríklad človek, ktorý bol zvyknutý žiť v hustej sociálnej sieti, patril do istého rečového spoločenstva. Takáto skupina používa vlastný zúžený jazykový kód, pretože sa opiera o široký a relatívne stabilný mimojazykový kontext. Ak nebol tento človek zvyknutý komunikovať aj mimo svojho rečového spoločenstva, mimo neho má problém – v reči sa javí ako prostý, hoci ním nemusí byť. Naopak človek, ktorý sa pohybuje hlavne mimo svojej domácej siete, musí používať prepracovaný jazykový prejav, pretože sa nemôže spoliehať na to, že ten, kto ho počúva, pozná jeho mimojazykový kontext. Jeho reč potom znie veľmi „sofistikovane“, pretože sa chce uistiť, že dovysvetlí aj malý detail čo najpresnejšie (Salzmann 1997).

Niektorí žiadatelia sú si neistí, že budú porozumení – reagujú buď tichom, alebo obsiahlym vysvetľovaním detailov svojho mimojazykového kontextu. V oboch prípadoch sa v opakovaných pohovoroch zistilo, že sa oplatí počkať: niektorým ticho dá pocítiť priestor a po odmlke povedia pointu, iní sa k pointe vrátia cez rozprávanie. Výskumy potvrdzujú, že ľudia sa sami vrátia k hlavnej línii rozprávania aj po (zdanlivo) nezmyselných odbočkách (Kusá 1996; Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007).

Kultúrny význam slov je komunikovaný nepriamo: len zriedka slovami, viac kontextom a neverbálnym správaním. Napríklad slovo *sedliak* malo iný význam pred sto rokmi ako dnes, iný vo vyššej vrstve ako v nižšej, iný na dedine ako v meste. Každé slovo môže mať až protichodné významy pre hovoriaceho i počúvajúceho. Je zriedkavé, aby informátor vysvetľoval pojmy, ktoré používa – ľudia bežne hovoria jazykom svojej kultúry bez jeho analýzy. Verné tlmočenie vždy berie do úvahy kontextuálny význam slov, a v prípade neistoty upozorní toho, kto kladie otázky, kedy je možný aj iný výklad.

Nasledujúca ukážka je príkladom toho, prečo žiadateľovi záleží na tom, aby mohol s osobou rozhodujúcou o udelení azylu komunikovať priamo, bez sprostredkovateľa.

I: Povedal by som všetko, ak by som sa mohol rozprávať priamo s človekom, ktorý rozhodne, či mi bude udelený azyl. To by som bol ozaj rád, ako teraz s vami. Prekladatelia môžu niečo dodať, niečo ubrať, a nerozumejú, čo cítim, nemajú poňatie. Viem veľa jazykov a nepotrebujem prekladateľa (anglicky, španielsky, francúzsky). Prekladateľa som sa bál, lebo je X (príslušník kultúry agresora – pozn. autorky), a neviem, čo je za tým, rozumiete, mám špeciálny prípad. V interview som mal dosť času, ale dával som len čiastkové odpovede – nevysvetlil som všetko, čo som mal, lebo som sa bál, a preskočil som isté detaily. Cítil som sa ponížený, aj typom otázok, aj spôsobom prekladu. Bola tam principiálna nedôvera.

Z výskumov orálnej histórie je známe, že vo všeobecnosti ľudia majú sklon hovoriť menej otvorene v prítomnosti tretej osoby. Ideálne sa interview preto vedie vo dvojici (Vaněk, Mücke, Pelikánová 2007). Z hľadiska výberu pôvodu prekladateľa sa ukázalo, že informátori reportovali strach z dvoch druhov tlmočníkov: tých, ktorí pochádzali z kultúry ich agresora, ako aj tých, ktorí boli z im blízkeho regiónu ich krajiny pôvodu (Berk-Seligson 2002). V oboch prípadoch mali podozrenie, že môžu o nich prezradiť detaily, ktoré by viedli k ich ďalšiemu prenasledovaniu.

Pre úspešné vedenie interview je nastolenie dôvery medzi všetkými účastníkmi pohovoru najzásadnejšou vecou. V danom kontexte sa prejavuje nielen každého pôvod, ale aj vzdelanie, socioekonomické postavenie, vek, rod, výchova či osobnosť. Nedá sa preto zovšeobecniť správanie nejakej kultúrnej skupiny, nakoľko každý v nej má iné osobné východiská, a teda je vhodný aj iný postup v interview. Imigrant je ako jediný zo zúčastnených v pozícii, v ktorej „nemá na výber“ (Berk-Seligson 2002, Tužinská 2009b). Je preto na osobe, ktorá interview vedie, ako aj na tlmočníkovi, aby overili, či interview môže pokračovať v danom kontexte.

Samostatným problémom je voľba medzi konzekutívnym a simultánnym tlmočením vo forme šušotáže. Šepkanie do ucha prisediacemu počas súdneho pojednávania pre imigranta zaručuje oveľa väčšiu zorientovanosť v tom, čo sa o ňom hovorí z rôznych strán, než len keď sa dozvie o priebehu vlastného prípadu malé výňatky. V súčasnosti vo väčšine prípadov konzekutívne tlmočenie pre imigranta znamená, že nemá ako reagovať ani keby chcel, pretože nerozumie drvivej väčšine toho, čo sa povie.

Kultúrne špecifické výrazy: expertom je informátor

Pre žiaden jazyk nejestvuje taký výkladový slovník, ktorý by dokázal opísať všetky významy slov v rôznych kontextoch. Dobrá správa je, že ako v mnohých iných prípadoch, aj v interview je postačujúce, aby boli kultúrne špecifické výrazy objasnené na mieste. Čo je podstatné a používané informátorom, by malo byť podstatné aj pre tých, ktorí počúvajú. Znalci jazyka môžu poznať mnohé z kultúrne špecifických fráz, napriek tomu sa môže stať, že informátor na ne nezareaguje, ak patrí napríklad do inej sociálnej triedy. Nasledujúca časť opisuje najčastejšie chyby počas tlmočenia z dôvodu neznalosti kultúrnych špecifik iných krajín.

Kultúrne rozdiely v interview sa prejavujú predovšetkým v troch oblastiach: v štýle prejavy, v neverbálnom správaní, a v použití pojmov bežného života. (O prvých dvoch oblastiach pozri podrobnejšie v predchádzajúcich kapitolách.) Spôsob opisu bežného života sa v mnohých krajinách podstatne líši: ľudia na celom svete so samozrejmosťou používajú podobné pojmy o čase, priestore, poštovej adrese, príjmoch, farbách, oslovenia pre príbuzných, či pomenovania častí tela, ale s rozličným významom.

V otázkach ohľadom uvedenia presného dátumu a času majú odmlky v interview v zásade dve najčastejšie príčiny: prebiehajúci proces spomínania a používanie iného typu kalendára či označovania času vôbec (viď kapitolu o pamäti). „Nepresnosť“ sa prejavuje v nezvyku používať „presné“ časové údaje, ale aj v používaní iných jazykových prostriedkov na vymedzovanie času. Napríklad v niektorých jazykoch sú totožné pojmy pre minulosť a hypotetickú udalosť, v iných pre budúci a hypotetický jav. V tamilčine jestvuje jeden termín s významom očakávania, predstavy, predpokladu, aj predstierania (Good 2007). Vo viacerých kultúrach sú podmieňovací spôsob, ako aj modálne slovesá „*mohli by ste?*“, „*vedeli by ste?*“, „*môžete?*“ chápané ako *návrhy* a nie ako hypotetické otázky (Salzmann 1997).

Orientácia v priestore sa v rôznych kultúrach opisuje podľa rôznych princípov. Napríklad formáty poštových adries sa zásadne líšia: sú krajiny, kde nečíslujú domy, alebo ich číslujú podľa iných princípov než v Európe; nemusia jestvovať ani pomenovania pre ulice ani štvrte. Spôsob zaznamenania orientačných údajov pritom nesúvisí s úrovňou civilizovanosti danej oblasti. Ak sa zdá, že imigrant uvedie príliš stručnú adresu, môžeme ho požiadať, aby vysvetlil, ako sa štandardne adresa zapisuje, ak by sme napríklad chceli poslať do jeho krajiny pôvodu list. Orientačné body sa tiež odvíjajú od prežitých situácií a aktivít na danom mieste, osobných aj komunitných. Môže sa stať, že žiadateľ bude vedieť pomenovať miesta podľa lokálnych prezývok, ktoré nie sú zaznačené na mape.

Otázka:

Tlmočník niekedy prejavuje rozpaky nad mojimi otázkami akoby sa mu javili nevhodné. Ja som však viazaný dotazníkom – ten je „zhora daný“ a to nemám ako zmeniť.

Odpoveď:

Dotazník je vo viacerých štátoch Európskej únie považovaný za zoznam otázok, ktoré nie je potrebné klásť doslovne a v číselnom poradí. Nevyplňajú sa kolonky, ale zaznamenáva sa celý priebeh rozhovoru. Rozpaky vznikajú pri „uťatí“ vysvetlenia, ktoré chce podať informátor, je však zastavený slovami „na to sa opýtam neskôr“. Hlavný dôvod úteku súvisí s mnohými otázkami s poradovým číslom nižším ako 39 (pozri prílohu). Tlmočník je v rozporuplnej situácii vtedy, ak musí plniť protichodné požiadavky. Na jednej strane má pretlmočiť imigrantovi otázku, a v zápätí má žiadateľa prerušiť a vysvetlenie zastaviť. Viacerí tlmočníci sa zhodli, že: „*Ak ide človeku o život, nedá sa mu na otázky odpovedať, že áno/nie. Na podstatné veci neexistuje čiastočná odpoveď. Otázku o dôvodoch prenasledovania by som dal niekde na začiatku. Zodpovedalo by sa tým viac otázok naraz. Žiadateľ by sa nečudoval, prečo sa ho na konci pýtajú niečo, k čomu sa už vyjadril, a bol prerušený ... a tiež by všetci neboli tak vyčerpaní tým dlhým zoznamom zatvorených otázok.*“

Druhý dôvod rozpakov tlmočníka nastane, ak sa položená otázka v jeho kultúre považuje za absurdnú. Napríklad vo viacerých ortodoxne moslimských aj kresťanských oblastiach po zistení, že je niekto *slobodný*, je veľmi zahanbujúce spýtať sa v zápätí *Máte deti?* Vôbec otázky ohľadom osobných údajov sa odporúča klásť po zistení kontextu: *Povedzte mi o svojom príbuzenstve. (...)* *Za akých podmienok sa u vás zakladá rodina? (...) Ako je to vo vašom prípade?*

Pomenovanie príbuzných je na celom svete odlišné a je pridelované na základe veľmi rôznorodých pravidiel. Príbuzenské systémy sú pružné podľa potrieb a predstáv danej spoločnosti: ľudia sa stávajú príbuznými, ak spia pod jednou strechou a jedia z jednej misy; ak vykonávajú určenú spoločnú činnosť; alebo ak prejdú špecifickým rituálom, čím spoločenstvo uzná ich vzťah. Pravidlá spríbuznenia sa vzťahujú na všetkých členov danej skupiny, patria medzi najprísnejšie zachovávané a ich porušenie je trestané.

Medzi najčastejšie nepochopenia dochádza pri preklade základných príbuzenských označení: *matka, otec, sestra, brat, bratranec, sesternica, ujo, teta, strýko, strýna*. V rodoch, ktorých sú sociálne väzby silnejšie, než je zvykom v Európe, sa príbuzenské puto prejavuje aj v synonymickom oslovení: informátor môže hovoriť pravdu, ak tú istú osobu označí ako *sestra, matka, aj teta*. Vie, že pokrвне ide o matkinu sestru, ale jej pomenovanie môže meniť podľa kontextu. Podobne otcovho brata môže v rozprávaní označiť ako *otca*,

preto aj bratranca ako *brata*, a sesternicu ako *sestru*. Oslovovanie súrodencov rodičov ako *matiek* a *otcov* sa prejavuje aj fakticky: voči deťom súrodencov majú záväzky ako voči vlastným.

Vo viacerých kultúrach sa rozlišuje pomenovanie bratrancov a sesterníc z matkinej a otcovej strany v závislosti od toho, či sú od sestry, alebo brata rodiča. Taktiež môže prísť k osloveniu švagra a švagrinej ako *brata* a *sestry*, zvlášť, ak ide o mužovho brata či ženinu sestru. V niektorých regiónoch je zvykom sobáš bratranca a sesternice (medzi deťmi matkinho brata a otcovej sestry, nie však matkinej sestry a otcovho brata, pretože deti dvoch sestier alebo dvoch bratov sa pokladajú za „ten istý druh“). Tak sa môže stať, že manželskí partneri majú tých istých starých rodičov (Berk-Seligson 2002).

Niektoré indické kultúry nemajú pojem pre *brata* ako takého, ale zvlášť pre staršieho brata a zvlášť pre mladšieho brata. Tie isté pojmy ako pre bratov používajú aj pre starších a mladších bratrancov (Good 2007). V Indii, ale aj v iných kultúrach je tiež rozšírené oslovovať blízku priateľku *rodná sestra* a priateľa *rodný brat*.

Moslimovia môžu uzatvárať rôzne formy sobášov s rôznym stupňom legalizácie a na rôzny čas trvania (Khidayer 2009). V prípade rozporov ohľadom zmeny statusu *vydatá / ženatý* je preto potrebné overiť, o akú formu uzavretia vzťahu išlo.

Ak mala osoba rozhodujúca v správnom a v súdnom konaní podozrenie, že žiadateľ zamieňa pojmy *brat* a *bratranec*, skôr, ako v odôvodnení uviedla, že žiadateľ zavádza, mohla položiť kontrolnú otázku: *Mohli by ste mi opísať, aké všetky označenia používate pre deti súrodencov svojich rodičov?* Zistila by, že v niektorých kultúrach sú označenia pre sestry a sesternice, bratov a bratrancov totožné. Používajú sa ako synonymá, a v prípade, že ich niekto rozlišuje, môže tým dať najavo svoje pohrdanie príbuzenským vzťahom, ba až uraziť člena rodiny. Sú situácie, kedy si synonymické zámény všimne len tlmočník, a na túto skutočnosť by mal osobu, ktorá vedie pohovor, upozorniť.

Použitie jedného pojmu pre viaceré objekty je rozšírené aj v prípade označení častí ľudského *tela* (Good 2007). Každý jazyk má inak zadefinované zdravie: niektoré kultúry používajú mimoriadne zložitú klasifikáciu *chorôb* ako aj ľudové vysvetlenie ich príčin a predstáv o liečbe. Tiež používanie označenia *farieb* je odlišné, najmä v prípade zmiešaných tónov a odtieňov. Podobne rôznorodé je označenie *zvukov, obrazov, vôní, chutí a povrchov*. Univerzálne dané možnosti vnímania sú u všetkých ľudí ovplyvňované rôznymi vstupmi aj očakávaniami. Naše zmyslové pociťovanie je tvarované mnohoročnou kultúrnou skúsenosťou. Vnímáním rozmanitosti a jeho dopadom v komunikácii s cudzincami sa podrobne zaoberám na inom mieste (Tužinská 2009a).

Osobitá pozornosť je v lingvistickej antropológii venovaná prejavom rodu v jazyku. Sú jazyky, ktoré nepoznajú rozlíšenie zámen *on / ona, jeho / jej*. Tiež sú známe témy, o ktorých ženy a muži takmer nikdy nehovoria. Preto sa môže stať, že na pohovore budú imigranti hovoriť prvýkrát o vzťahoch,

emóciách či financiách, čo môže byť sprevádzané zvýšeným ostychom. Podobne je v jazyku ukotvený postoj k súkromnému vlastníctvu: jestvujú jazyky, v ktorých nenájdeme privlastňovacie zámená *moje, tvoje, jej, jeho, naše, vaše, ich*.

V niektorých jazykoch sú synonymicky užívané pojmy aj inštitucionálne zaradenia ako *predseda a hovorca*. Otázkami *Opište mi, prosím, funkcie, ktoré môžu zaujať ľudia vo vedení danej strany. (...) V predchádzajúcej zápisnici je uvedený hovorca, a nie predseda. Aký je rozdiel v činnosti hovorca a predsedu?* je možné zistiť, že ide o totožnú osobu, pretože rola hovorca v slovenskom význame slova v danej strane nejestvuje.

Vymedzenia v jazyku sa týkajú nielen slovníka (rôznych významov pojmov) ale aj rečového prejavu (celkovej komunikácie). Rečové varianty a štýly sa používajú podľa sociálneho postavenia ich nositeľa (Salzmann 1997). Neznamená to len bežne pozorovateľný jav, že sa ľudia v reči prispôbia kontextu. V mnohých kultúrach majú sociálne vrstvy slovník aj rečový štýl vopred presne určený.

.....
Otázka:

Cez tlmočníka máme údaje skreslené, a niekedy je aj dvojité tlmočenie. Už len rozlíšiť, ako používajú pojmy vo význame militantného príslušníka nejakej organizácie alebo teroristu...

Odpoveď:

Tlmočenie nevyhnutne ovplyvňuje formu, a dokonca aj obsah toho, o čom sa hovorí. Navyše, preklady slov sa môžu líšiť natoľko, že hoci preklad sa javí ako správny, dochádza k zmene významu v kontexte kultúry žiadateľa. Aj preto sa hovorí, že dobrý prekladateľ musí dôkladne poznať nielen jazyk, ale aj kultúry, v akých sa daný jazyk užíva. Napriek tomu ani tlmočník nemá ako poznať *špecifiká* situácie žiadateľa. V antropológii je pre tento typ situácie zaužívaná „výmena úloh“: v role experta je informátor. Všetci ostatní zúčastnení sú na malú chvíľu v úlohe laikov, vrátane tlmočníka. Presný význam sa objasňuje otvorenými otázkami: *Čo všetko označuje tento výraz? V akých situáciách tento výraz používate?*

Emócie sú v niektorých jazykoch opisované takmer nepreložiteľne. Najťažšiu kapitolu však predstavuje opis traumy. Bez rozdielu pohlaví ľudia mávajú problém špecifikovať a opisovať bolesť, ako aj pomenovať choroby. V prostrediach, kde k podstupovaniu bolesti dochádza pravidelne, sú pre jej opis známe eufemizmy. Napríklad v Kamerune je „*morning coffee*“ opisom pre ranné brutálne bičovanie v žalári (Berk-Seligson 2002). Vo viacerých krajinách nie je rozpracovaný slovník tortúr (ako v Európe snáď pre tradíciu

ešte stredovekého mučenia), ktorý by opísal rôznorodé postupy. Preto sa stáva, že prenasledovaní uvedú, že „*boli bití*“, pričom pod tým pojmom myslia oveľa horšie formy ubližovania, ale nie sú zvyknutí to vyjadriť inak (Berk-Seligson 2002). Viaceré výskumy uvádzajú, že o najhlbších formách ublíženia ľudia mlčia, zvlášť v prípade znásilnenia, osobitne, ak boli zneuctení muži mužmi. Mnohokrát je nemožné priestorovo a časovo takéto činy lokalizovať, lebo agresori náročky dezorientujú mučených dlhodobou tmou, bez prístupu svetla, jedla a spánku.

Zvláštnu kapitolu by mohli tvoriť oblasti, o ktorých je zakázané hovoriť úplne. V mnohých kultúrach ľudia veria, že hovorenie o tabu spôsobuje ochorenie alebo iné nešťastie osobe, ktorá o tom hovorila. Napríklad v niektorých afrických štátoch sa o *tehotnej* žene nesmie hovoriť, pokiaľ neporodí, aby nezariekli ju i dieťa. Viaceré národy majú úplný zákaz hovoriť o *mŕtvych*, nesmú vysloviť ich mená, ba ani ich použiť pre *novorodencov*. Podobne sa neočakáva hovoriť nielen o *prírastkoch* v osobnom živote, ale aj v pracovnom. Nehovorí sa o nepodpísaných projektoch, nesmie sa spomenúť ani očakávaný *výnos* (Hall 1966), ani dosiahnutý výkon, zisk, úlovok. Niekedy sa považuje za minimálne nepatričné hovoriť o vysoko postavených osobách a autoritách. V rozhovore sa tabu môže prejavovať mlčaním, vyhýbavými odpoveďami, sklopeným zrakom.

Prekvapenie u informátora môže nastať, ak sa od neho požaduje priznanie k niečomu, čo nepozná. Napríklad niektoré etnické skupiny nemajú pojem pre *vinu* – ak nejaká vôbec je, tak len kolektívna, ale nie osobná (Berk-Seligson 2002).

Otázka:

Niektorí tlmočníci majú sklon „kafrat“ do pohovoru svojimi vysvetleniami o krajine pôvodu imigranta. Postupujem podľa svojej línie, ale vidím im na perách, že sa im žiada situáciu dovysvetliť.

Odpoveď:

Tlmočník je zviazaný tlmočiť čo najpresnejší význam povedaného. Tlak prekladať doslovne ho však núti zužovať významy, ktorých si je vedomý. Ak prejavuje snahu niečo dovysvetľovať, je to *signál*, že otázka by sa dala položiť lepšie. Ak by tlmočníci boli v úlohe mediátora, sprostredkovali by obom stranám informácie obohatené o dovysvetlenie kultúrneho kontextu. „Dobrá otázka“ však túto možnosť vysvetlenia kontextu prenecháva imigrantovi. Ak má tlmočník nutkanie pre neho zjavné neporozumenie odstraňovať, namiesto komentovania zatvorenej otázky môže sám navrhnúť patričnú otvorenú otázku.

Imigrant môže byť prekvapený otázkou, ktorej odpoveď je tlmočníkovi samozrejماً. Na začiatku interview je preto vhodné imigranta upozorniť, že je vítané, aby sám vysvetľoval opisované údaje v kontexte zvyklostí krajiny jeho pôvodu.

Fakt, že doslovný preklad v skutočnosti ani nejestuje, nie je potrebné zdôrazňovať. „*Give me a hand*“ neznamená „*daj mi ruku*“, ale „*pomôž mi*“. Stačí, ak si budú účastníci interview vedomí, že vždy sa tlmočí aj kultúrny kontext – bez neho sa stáva preklad čiastkovým, ba niekedy až nezrozumiteľným. Na to, aby bol preklad úplný, je potrebná rovnováha medzi zachovaním osobitosti prejavu informátora a obsahovou presnosťou. Pre pochopenie sa odporúča nielen audiozáznam a detailné poznámkovanie. Otvorené otázky slúžia na podporu opisu a vysvetlenia od toho, kto vlastnú kultúru pozná najlepšie.

Etika: tlmočnický sľub nie je náboženská prisaha

Žiadnej profesii nie je príjemné, ak sa spochybňuje jej profesionalita, či dokonca dodržovanie etického kódexu. Profesionálna etika je spoločnosťou sledovaná najmä v povolaniach, ktoré „majú v rukách“ ľudský život ako lekári, genetici a pod. Sú však povolania, v ktorých sa rozhoduje o živote druhých „len prostredníctvom slova“. Aj preto z pohľadu imigrantov tlmočnický sľub¹ v zásade nie je zárukou kvality tlmočenia – mnohí totiž pochádzajú z kultúr, v ktorých „*sa sľuby sľubujú*“ bez vážnejších dôsledkov ich porušenia, hoci sa týkajú profesie. Na tomto mieste by som rada uviedla najčastejšie situácie s neúmyselnými nedorozumeniami, ktoré vyplývajú zo zámien rolí, z nekvalifikovanosti a kultúrnej nekompetentnosti.

Tlmočníkovi je niekedy pripísaná rola inštruktora, kedy vzniká, akoby zastupoval inštitúciu, pre ktorú tlmočí. Stáva sa tiež, že žiadatelia oslovujú tlmočníka ako svojho právnik. Niekedy sa tlmočník sám stotožní s rolou hovorca žiadateľa. Aj keď je všetkým zúčastneným známe, že tieto posuny sú nežiaduce, môže byť náročné udržať hranice vymedzených rolí. Akékoľvek vysvetľovanie tlmočníka má totiž právo osoba rozhodujúca v správnom konaní či sudca zastaviť.

Z druhej strany jeden z častých problémov tlmočníkov je, ak musia „rozmieňať na drobné“ pridlhé a nezrozumiteľné otázky opytovateľov. Zo zložitých zatvorených otázok vyplýva množstvo chýb. Tlmočník musí vyjasňovať viacznačnosti, niekedy aj zisťovať, čo daný termín znamená. Môže sa tiež stať, že žiadateľ otázky nepochopí napriek (alebo práve vďaka) presnému prekladu. Tlmočník tak čelí zdvojeného prekladu – nielen z jazyka do jazyka, ale aj medzi jazykovými registrami – musí tlmočiť odborné výrazy do bežnej reči, a tak sa chtiac nechtiac do roly inštruktora dostane (Berk-Seligson 2002).

1 Tlmočník pri zápise skladá sľub, ktorý znie: „Sľubujem na svoju česť a svedomie, že pri svojej tlmočnickej činnosti budem dodržiavať právne predpisy, že tlmočnickú činnosť budem vykonávať osobne, nestranne a nezaujato podľa svojho najlepšieho svedomia a vedomia, že budem plne využívať všetky svoje odborné znalosti a že zachovám mlčanlivosť o skutočnostiach, o ktorých som sa pri výkone tlmočnickej činnosti dozvedel.“

Otázka:

Niekedy žiadateľ dlho rozmýšľa nad otázkou, ktorú má zodpovedať. Niekedy sa dokonca opýta tlmočníka, čo má odpovedať. To nám povie tlmočník až neskôr.

Odpoveď:

Ticho v rozhovore nemusí naznačovať nedôveryhodnosť žiadateľa (Kusá 1996). Stáva sa, že žiadateľ má k tlmočníkovi dôveru, možno aj sympatie, a dobrý pocit, že sa stretol s osobou, ktorá mu rozumie. V takých prípadoch môže dôjsť k prenosu a skresleným očakávaniam, ba až neoprávneným požiadavkám zo strany žiadateľa.

Sú kultúry, v ktorých rozprávanie o faktoch prebieha celkom inak – ľudia sa zvyknú viac radiť aj o veciach, ktoré sa nám javia ako samozrejmé, alebo individuálne. Preto otázka, čo mám odpovedať, môže znamenať aj výzvu k jednoduchším otázkam.

Nezrovnalosti v preklade môžu mať pre priebeh azylovej procedúry neblahé dôsledky. Ak sa napríklad stane, že aj ten istý prekladateľ v rôzne dni pri tom istom človeku použije rôzne pojmy, záznam v zápisnici bude rozdielny. Pojmy môžu byť viacznačné, a môže ich aj preložiť „správne“, napriek tomu v druhom jazyku zápis vyznie inak. V prípade, že právny zástupca rozumie reči žiadateľa, môže prísť k ostrejšej výmene názorov aj na mieste priamo s prekladateľom o tom, čo presne bolo povedané. Vo väčšine prípadov je však tlmočník jediný, kto rozumie reči žiadateľa, a na mieste niet toho, kto by overoval nestrannosť prekladu. Žiadatelia, aj keď majú dojem, že preklad je nepresný, často pod vplyvom okolností nevnesú námietku. Ak uvedú až v nasledujúcom pohovore či pojednávaní, že tlmočník bol nedôsledný, zväčša to nemajú ako dokázať (Good 2007).

V nasledujúcej ukážke bola žiadateľka jedna z mála, ktorá si bola vedomá vplyvu tlmočnice, a ktorá sa obhajovala na mieste. Ako uviedla, bolo to možné len preto, lebo čiastočne rozumela prekladu a bola si istá významovým posunom.

A: Prešla som peklom. Nemám čo stratiť. Ešte že rozumiem trocha po slovensky. Prekladateľke som začala byť nesympatická a menila moje výpovede, alebo ich nedopovedala tak, ako som to povedala. Akoby ona mala rozhodovať – vedť to je na rozhodovačovi, nie na nej. Prekladateľka bola presvedčená, že som opustila krajinu pre peniaze, ale tak to nikdy nebolo. Videla som, že chce ovplyvniť rozhodovačku. V istej chvíli ma to tak nahnevalo, že som jej povedala, že je tu na to, aby prekladala, a nie aby hodnotila.

Odvolaní voči rozhodnutiam o neudelení azylu na základe neúmyselných prekladateľských nepresností, nekvalifikovanosti prekladateľa či štýlu prekladu, ale aj zámerných posunov pre etnickú či ideologickú nevráživosť voči imigrantom, nie sú ani v zahraničí zriedkavosťou (Berk-Seligson 2002, Tužinská 2009b). Napriek tomu, že na území Slovenskej republiky sú na pohovoroch a pojednávaniach väčšinou prítomní registrovaní tlmočníci, aj v ich prípade môže dôjsť k pochybeniu. Veľká pravdepodobnosť omylov však vyplýva najmä z používania nekvalifikovaného tlmočenia, na základe ktorých sú v niektorých prípadoch spísané policajné zápisnice. Tie slúžia ako východiskový materiál počas celej azylovej procedúry a dokážu imigrantom mimoriadne skomplikovať hodnovernosť akejkoľvek následnej výpovede. Náhodní tlmočníci môžu byť tak z radov polície, ako aj z radov imigrantov, avšak v oboch prípadoch nie je nijako zaručená ich nestrannosť (Maryns 2006).

Ukážka dokladuje absolútnu závislosť imigrantov od tlmočníkov. Žiadatelia až postupom času zistia, aké závažné dôsledky malo nekvalifikované tlmočenie na priebeh ich procedúry.

A: Keď ma prvýkrát deportovali na Ukrajinu, pohovor viedli pomocou tlmočníka len s jedným z celej prevádzanej skupiny. Neskôr som sa dozvedel, že som mal zákaz vstupu, ale nevedel som o tom. Nevedel som ani, že na rozhodnutie o zaistení sa dá odvolať,... nebolo mi preložené nič. O tom, že mám nárok na právnu pomoc som netušil. Prekladatelia nám neprečítajú celý ten papier, nevysvetlia, a tu nie je nikto iný, kto by nám to preložil.

Nekvalifikovaný tlmočník môže neznalosťou, nesústredenosťou alebo aj zámerným zavádzaním poškodiť imigranta. Akokoľvek sa na prvý pohľad javí, že pár zle preložených slov nemôže spôsobiť závažnú zmenu napríklad v rozhodnutí o udelení azylu, viaceré štúdie ukázali, že ak je takýchto „chybičiek“ viac, napokon slúžia ako dôkazy nedôveryhodnosti imigranta (Good 2007). Z vlastnej skúsenosti aj z rozprávania iných imigrantov si žiadatelia uvedomujú vplyv tlmočenia.

.....
Otázka:

Žiadatelia nám povedali, že tlmočník ich odhovárал od toho, aby žiadali o azyl hneď na hranici, že tu i tak nemajú šancu, aby len podpísali papiere.

Odpoveď:

Tlmočníci uvádzajú, že sa ich žiadatelia často pýtajú otázky ohľadom azyloveho konania a situácie v krajine. V čase zadržania políciou sa imigranti nachádzajú v strese a v strachu. Polícia s nimi spíše zápisnicu o podaní

vysvetlenia narušenia štátnej hranice, kde sa má imigrant vyjadriť, ako a prečo opustil svoju krajinu. Ak aj nepriamo žiada o ochranu (nepovie slovo azyl) a policajť zistí, že bol prenasledovaný, mal by to vyhodnotiť ako nepriamu žiadosť o azyl.

Ak imigrant nepochopí otázky, ktoré sa väčšinou týkajú určenia trasy, a nezmiene sa o svojom prenasledovaní, do 24 hodín je vrátený na Ukrajinu, alebo je zaistený a vyhostený neskôr. Osoba dostane zákaz pobytu vo všetkých krajinách Európskej únie na jeden až desať rokov, pričom je zaevidovaná do Schengenského informačného systému aj podľa svojho odtlačku prsta.

Žiadatelia opakovane uvádzajú, že im tlmočník povedal len to, aby o azyl na Slovensku nežiadali, ale nie aj to, že z toho pre nich vyplynie zákaz vstupu do všetkých krajín EÚ. Zriedka prekladané poučenie „pod čiarou“ hovorí aj o povinnosti pravdivo uvádzať všetky skutočnosti; o možnosti kontaktovať medzinárodné a mimovládne organizácie; o práve na odvolanie; a o práve nevypovedať, ak by tým privolali trestné oznámenie rodinným príslušníkom.

Podľa správneho postupu by mal mať imigrant všetky informácie ohľadom jeho práv a povinností pretlmočené od polície alebo iných zodpovedných pracovníkov. Podobne aj zápisnice by mali byť pretlmočené imigrantovi doslovne po ich spísaní. Ak sa tak nestane, niet možnosti zistiť, či počas komunikácie prišlo k významovému posunu. Informačné šumy sú bežné, o to viac sa dejú v strese. Všetky detaily, ktoré sú uvedené v policajnej zápisnici nesprávne (hoci nezámerne), spôsobujú závažné komplikácie v ďalšom konaní (každej zo zúčastnených strán). Žiadateľ totiž podpisuje, že súhlasí s obsahom záznamu, aj že porozumel poučeniu. Nemalo by sa stať, že imigrant neporozumel zaobchádzaniu s ním pre neprofesionálny preklad. Akokoľvek sa tlmočník „vyzná“, nesmie preberať zodpovednosti patriace štátnym orgánom či imigrantom.

Otázka:

Tlmočník to mal celé pod palcom, správal sa „ako doma“. Tlmočiť už dlho, pozná štruktúru aj formu otázok a preberal nad situáciou kontrolu aj bez vedomia opytovateľa. O jeho mimike ani nehovorím, tváril sa pohrdavo. Počas prekladu neraz zhodnocoval výpoveď cudzinca.

Odpoveď:

Pri spätnom hodnotení vlastných výpovedí imigranti uviedli nedôveru až nezmyselnosť vypovedať pred akýmikoľvek osobami, ktoré k nim prejavili dešpekt, odpor, únavu či nudu. Ľudia cítia aj minimálne náznaky základných emócií bez ohľadu na svoj pôvod, o to viac vnímajú vyslovované poznámky na ich adresu, aj keď sú v cudzej reči. Ak si tlmočník „interpretuje po svojom“,

interpretuje seba a svoje presvedčenia, hoci automaticky a nevedome. Ak si tlmočník uvedomuje svoje pozorovania, odporúča sa, aby dokazovanie ponechal na toho, kto vedie interview. Ak má žiadateľ dojem, že inštitúcii vyhovuje, že interview vedie tlmočník, stráca sa na opodstatnenosti celého konania. Proces nápravy je veľmi zdĺhavý a zvyčajne zbytočne zaťažuje nielen súdnicstvo.

Zaznamenala som však aj prípady, kedy sa tlmočník cítil trápne pre neúčité správanie osoby, ktorá viedla interview. Konštatoval, že bol sám zahabnený pred imigrantmi, ktorí „vedia viac ako ja – poznať to už len na štylizácii viet“, keď s nimi jednali ako s „niktošmi“, pričom boli „niekto“, ale „hodili ich do jedného vreca len preto, že boli žiadatelia“. Je zaujímavé, že principiálnu nedôveru a povýšenecké jednanie v rôznych situáciách konštatovali všetci aktéri: imigranti, tlmočníci, rozhodovači, policajti, právni zástupcovia, sociálni pracovníci i pozorovatelia.

A: Bojím sa, že preklad nebude dobrý. Počula som, že niekedy sa tlmočníkovi nechce byť dôsledným – je to pochopiteľne náročnejšie – a potom skracuje a zjednodušuje, čo je povedané. Tak môže zmeniť celý význam.

Samostatný problém je, ak imigranti, ktorí v interview nehovoria rodnou rečou, sú pre vlastné jazykové nedostatky považovaní za nevzdelaných. Ich prejav môže pôsobiť nesúrodo, pretože hovoria nesúvisle, v cudzej reči, s gramatickými chybami. Môžu tým navodiť dojem nedôveryhodnosti. Niekedy stačí, ak tlmočník a imigrant hovoria veľmi odlišnými dialektmi jedného jazyka.

Napríklad keď imigrantka opisovala, ako ju počas prenasledovania niesol muž, povedala: „*The man carry me...*“, čo bolo preložené ako „*The man named Karimi...*“, „*Muž, ktorý sa volal Karimi...*“ (Maryns 2006). Počas súdneho pojednávania žiadateľ vysvetľoval, ako bol jeho otec princom podľa vešty: „*My father was a prince from oracle*“. Prekladateľka vetu preložila nesprávne: „*Môj otec bol princom z Orakla*.“ V oboch prípadoch sudcov zaujímalo, kto je Karimi a kde je Orakle, na čo im samozrejme žiadateľ o azyl nevedel odpovedať, pričom pôsobil veľmi zmätene, pohovor však pokračoval v podobnom duchu ďalej. Z nekvalifikovaného tlmočenia majú imigranti strach a v skutočnosti nesú zaň negatívne dôsledky. Oveľa väčšie obavy však vyjadrujú zo zámerného nedodržania mlčanlivosti.

.....
Otázka:

Kurdi nechceli vypovedať s tureckými tlmočníkmi. Snažíme sa im vysvetliť, že tlmočník je viazaný tlmočnickým sľubom.

Odpoveď:

Iný prízvuk môže byť natoľko emočne nabitý, že v žiadateľovi spôsobuje odpor, ako aj strach vypovedať. Aj keď môže ísť o mýtus, medzi žiadateľmi bolo rozšírené presvedčenie, že tlmočníci ich môžu prezradiť ich prenasledovateľom, a že sa tak v niektorých prípadoch už stalo, aj bez vedomia štátnych orgánov. Stavovský sľub v mnohých kultúrach nemá takú váhu, ako náboženská prísaha, a predpokladá sa, že sa za istých okolností môže bez následkov porušiť.

Niekedy môžu imigranti vyjadriť neochotu aj pred tlmočníkmi – krajanmi. Imigranti sa totiž často nerozprávajú o svojich prípadoch ani s inými krajanmi zo strachu, že by mohli dať o nich vedieť niekomu neželanému v domovskej krajine.

Otázka:

Tlmočník je presvedčený, že žiadateľ pochádza z inej oblasti, než o ktorej prehlasuje, že má v nej pôvod. Povie mi, že má iný prízvuk.

Odpoveď:

V etickom kódexe tlmočníkov v zahraničí, špeciálne v prípadoch tlmočenia imigrantom, sa uvádza, že tlmočník nesmie ani náznakom dať najavo, ak má tušenie, alebo aj presvedčenie o tom, že žiadateľ hovorí iným prízvukom. Nemal by ani takú otázku dostať – je na osobe, ktorá rozhoduje o udelení azylu, získať dôkazy, ktoré svedčia o nepravdovravnosti žiadateľa. Opisné otázky obvykle sami usvedčia rozprávajúceho relatívne rýchlo. V špecifických prípadoch môže ísť o presídlenú osobu, ktorá hovorí pravdivo, ale prízvuk z rodnej obce nestratila. Niektorí ľudia nárečovú intonáciu nedokážu zatajiť celý život, iní dokážu napodobiť cudzí prízvuk aj bez toho, aby žili v inej krajine.

Otázka:

Počas pojednávania sa opýtali žiadateľa, či požiadal o vnútorné presídlenie, a on odpovedal, že nie. Vedel som však, že to nemá význam, lebo v tej krajine je centralizovaná registrácia, a aj na vnútorné presídlenie je potrebné mať vízum od polície. To by však znamenalo, že sa človek prihlási tomu, pred kým uteká. Na rade bola už iná otázka a žiadateľ nedostal možnosť vysvetliť, prečo o to nepožiadaval. Mohol som to vysvetliť ja ako tlmočník?

Odpoveď:

Tlmočník je často jediný, ktorý má prístup ku kontextuálnym informáciám z krajiny pôvodu imigranta. Napriek tomu to nemusia byť informácie, ktoré sa vzťahujú na konkrétneho imigranta. Tlmočník sa môže opýtať toho, kto vedie interview, či smie podať svoje poznatky. V ideálnom prípade sa overí, nakoľko táto informácia súvisí so situáciou imigranta.

Dôvera imigranta voči tlmočníkovi sa počas interview neprejavuje len cez tlmočnický sľub. Žiadateľ sa môže tlmočníka spytovať na podrobnosti, ktoré verí, že by mu pomohli, a zároveň prosí, aby ich neprekladal. Môže dokonca nástožiť na tlmočníkovi, aby nenápadne zistil skutočnosti ohľadom jeho žiadosti. Žiadateľ môže tlmočníkovi povedať mimo pohovoru aj údaje, ktoré naznačujú, že sa podieľal na trestnom čine. Všetky opisované situácie sa dajú považovať za hraničné a sú nepochybne citovo náročné. Odporúča sa však, aby tlmočník ostal ako svedník – aby mlčal. Aj v prípade, že by bol presvedčený, že žiadateľ klame, je výlučne v kompetencii toho, kto vedie interview, aby viedol aj dokazovanie. Tlmočník by nemal dať ani najmenším náznakom najavo, že má podozrenie zo zavádzania. Navyše, môže ísť o zvláštnu kombináciu skutočností, alebo kultúrne pravidlo, ktoré nepozná, a tak by mohol skrívodlivo uviesť imigranta do podozrenia.

Pri určovaní pôvodu imigranta podľa jeho reči sa vyžaduje mimoriadne veľká opatnosť. Sociolingvisti (Kol. 2004), ktorí v posledných rokoch skúmali používanie rôznych jazykových registrov migrantov a ľudí, ktorí s nimi prichádzajú do styku, hlavne policajtov, migračných pracovníkov, právnikov a tlmočníkov, publikovali spoločne vypracované odporúčania ohľadom jazykovej analýzy, ktorá by mala slúžiť v otázkach určenia národnosti žiadateľov o azyl.² Vychádzajú pritom zo základného faktu, že jazykový prejav je viac výsledkom socializácie, než pôvodu žiadateľa. Podstatnejšie pre jazykový prejav sú prostredia, v ktorých sa žiadateľ nachádzal ako člen lokálneho spoločenstva, než fakt, kde sa narodil, alebo kde sa zdržuje. Podobne prostredia, ktoré ho ovplyvňovali mohli byť bilingválne, minoritné či diasporické. *Nemožno preto s úplnou istotou nikdy určiť etnický pôvod, národnosť či občianstvo výlučne na základe jazykového prejavu.* Taktiež varujú, aby sa nebralo ako svedectvo tvrdenie krajanov alebo tlmočníkov, ktorí nie sú kvalifikovaní vykonať lingvistickú analýzu. Je to podobné, akoby sme chceli od svetového tenistu, aby ovládal anatómiu – fakt, že perfektne ovláda svoje telo počas hry nijako nesúvisí s jeho znalosťami o inom ľudskom tele.

Dotyčný môže výborne ovládať jazyk, ale nie je školený vykonať analýzu jazyka a jeho porovnanie so susednými dialektmi (Maryns 2006). Tlmočník má v rukách nemerateľný vplyv na výsledok interview. Verný preklad je založený na pochopení kultúrnych reálií v momentálnom kontexte, a to etnografické techniky detailne približujú.

VIII. STEREOTYPY A MEDZIKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA

Schémy sú ako naplňujúce sa proroctvá našej mysle

Ľudia majú sklon vnímať, vykladať a pamätať si informácie podľa stereotypných schém. Schémy slúžia na usporiadanie spomienok, ale aj tvorbu nových predstáv. Naša myseľ rada štandardizuje a schematizuje: aj skupiny, ktorých nie sme členmi, ba aj tie, o ktorých nemáme žiadne informácie. Všetky nové informácie, ktoré „nesedia“ do schém, si vyžadujú viac úsilia na spracovanie, a preto máme sklon ich nevnímať alebo upravovať (Fiske, Taylor 1984).

Schémy slúžia ako pomôcka pre porozumenie nejednoznačných informácií a odvodenie si záverov o tom, čo v informáciách chýba. Ak sa informácia klasifikuje podľa určitej schémy, nemusí jej dokonale zodpovedať, no aj napriek tomu ju naša myseľ má sklon upravovať skôr podľa schémy, ako by mala meniť schému (Fiske, Taylor 1984).

Sme náchylnejší zapamätať si svoj úsudok a vlastný postoj (napríklad o žiadateľovi), než spomenúť si na konkrétny dôkaz, napríklad na správanie, ktoré ho podnietilo. Ľudia radi vyhľadávajú informácie, ktoré potvrdzujú ich minulé úsudky. Podobne žiadajú od okolia dôkazy, ktoré potvrdzujú ich vlastné postoje. Aj preto si o druhých „pamätáme“ hlavne tie údaje, ktoré sme o nich vopred predpokladali.

Viacere výskumy tiež poukazujú na výraznú reprodukciu stereotypov o cudzincoch v médiách, ktoré zďaleka nezodpovedajú skutočnosti. (Divinský 2009; Gallová Kriglerová, Kadlečíková, Lajčáková 2009; Vašečka 2009). Predsudky následne slúžia ako „neodškriepiteľný“ dôvod k diskriminácii migrantov (Popper, Bianchi, Lukšík, Szeghy 2006).

Na procese tvorby a pretrvávania predsudkov sa však okrem ľudskej mysle podieľa viacero sociálnych činiteľov (Kanovský 2009a): od akademickej obce, neštátnych a štátnych inštitúcií, cez vládu, parlament, byrokraciu a propagačné agentúry až po médiá a verejnosť (Drál 2009). Podstatné je rozlišovať, s čím sa daný jednotlivec alebo daná skupina stotožňuje sama, a s čím ju stotožňujú spomínané inštitúcie (Brubaker, Cooper 2000; Kusá 2005).

Otázka:

Špekulanti sú to. Dôvody na azyl by som im nehovorila... hoci stáva sa, že nevedia, čo je to azyl... ale mal by povedať jasne, prečo odišiel z krajiny.

Odpoveď:

Ľudia bez výnimky podvedome (a niekedy aj vedome) menia „svoj príbeh“ podľa toho, komu ho rozprávajú. Volia rečový štýl, zafarbenie hlasu ako aj všetky výrazové prostriedky podľa toho, akú majú mienku o sebe, aj o človeku, ktorý ich počúva. Všetko, o čom hovoríme, sa mení aj pod vplyvom počutých príbehov od iných ľudí, a od ich dôveryhodnosti. Preto ak sú imigranti v rozpakoch, nemusi to slúžiť ako dôkaz proti nim.

Dôvody žiadostí o azyl spravidla nie sú ľahko a rýchlo vysvetliteľné. Imigranti sa neprejavujú suverénne a „jasne“ tak, ako sú zvyknutí komunikovať ľudia, ktorí nemajú vlastnú skúsenosť so stratou domova. Viacerí žiadatelia uviedli, že im už samotné slovo azyl naháňa veľký strach. Aj pre neznalosť, dezinformovanosť a mýty, rozšírené manipulujúcimi osobami, mnohí povedia najprv nepravdy, a až neskôr pravdy. Stereotypy a schémy imigračné pole neobchádzajú: stretneme sa s nimi rovnako v rozprávaniach žiadateľov ako aj imigračných pracovníkov.

Otázka:

Na interview chodia vždy neskoro. Ako je to možné vysvetliť?

Odpoveď:

Okrem žiadateľov, ktorí sa plánujú interview vyhnúť, sú aj takí, ktorí neprídu neskoro náročky. Voľnejší postoj k chápaniu času sa môže prejavíť aj v stretávaní sa ľudí. Príchod na schôdzku o dve hodiny neskôr sa tak nemusí považovať za urážku, nakoľko to v krajine pôvodu môže byť zvykom, alebo priam očakávaným správaním. Dokonca, aj keď niekto na dohodnuté stretnutie vôbec nepríde, keď sa dotýční stretnú opäť, niekedy ani nespomenú, prečo jeden z nich neprišiel. Jednoducho sa predpokladá, že sa zmenili okolnosti. Neznamená to však, že títo ľudia čas nevnímajú, alebo že by sa tým niekoho chceli dotknúť.

Správanie, ktoré sa nám javí u cudzincov ako „čudné“ obvykle súvisí s našimi naučenými vzorcami, ktoré vnímame ako „správne“ a „objektívne“. Kultúrne špecifiká úzko súvisia aj s tým, čo považujeme za hodné povšimnutia, za normu, za zvyklosť (Tužinská 2009a).

Používanie schém ľuďom šetrí úsilie spracovávať nové situácie: schémy sú ako autopilot v každodennom živote. Automatické prepájanie informácií môže dokonca spôsobiť, že si jednotlivec môže „pamätať“ niečo, čo sa nestalo, pretože to, čo sa naozaj stalo, nesedí do jeho schémy. Ako príklad poslúži istý výskumný experiment: ľudia sledovali scénu, keď dobre oblečený beloch vytiahne nôž na černocho. Veľké percento divájujúcich „si spomenulo“ presný opak: že nôž vytiahol černocho (Fiske, Taylor 1984).

Ľudia kategorizujú druhých nielen podľa svojich vlastných životných skúseností, ale aj podľa najrôznejších prevzatých informácií. Fakt, že naše vnímanie je veľmi subjektívne vidno i na tom, že všetky informácie „filtrujeme“, každý podľa inej „mriežky“. Ak máme nohu v sadre, odrazu vidíme väčšie množstvo krivajúcich; ak sme sťaživí, zdá sa nám, že všetci pretekajú; ak pred niečím utekáme, javí sa nám, že niet útočiska; pričom z okolia „vyfiltrujeme“ dôkazy našich presvedčení.

Ľudská myseľ sa podieľa na vnímaní a spracovávaní faktov aj tým, že ich prispôsobuje vlastným presvedčeniam. Z toho vyplýva, že to, čo si myslíme, je vždy iba jedným z možných kultúrne podmienených výkladov. Preto konštatovanie, že sa žiadateľ správa stereotypne, nijako nevysvetľuje príčiny jeho správania sa. Na druhej strane, sklon mysle typologizovať a klasifikovať sa v interview dá využiť v prospech získavania dát: môžeme tak zisťovať triedenia, ktoré sú vlastné informátorovi a jeho/jej kultúrnemu zázemiu.

Medzikultúrne rozdiely sa dajú zistiť: kontrastnými otázkami

Univerzálnou vlastnosťou ľudskej mysle je klasifikovať, a tým usporadúvať skúsenosti, pocity aj informácie. Ľudia priradujú osobám, ale aj bežným veciam rôzne vlastnosti – podľa kontextu, v ktorom sa nachádzajú. Vlastnosti a ich významy zoskupujú do tried, v rámci nich do podtried. Niektoré triedenia sú rozšírené naprieč spoločnosťou, iné sú známe menším skupinám ľudí.

Na to, aby sme pochopili presný význam pojmov, ktoré používa informátor, je vhodné opýtať sa na tie klasifikácie, ktoré pozná a používa. Najprv sa pýtame základné opisné otázky typu: *Mohli by ste mi, prosím, podrobne opísať X?* pričom tiež zistíme, ako sa X nazýva v „hantírke“ informátora: (...*Y*). Pre pochopenie obsahu *Y* sa opýtame: *Aké rôzne typy Y poznáte? (...A, B, C)*. Následne sa zaujímate, aký je medzi jednotlivými typmi rozdiel: *Aký je rozdiel medzi A a B? (...)* (Spradley 1979) Tento typ skúmania je vhodný pri zisťovaní akýchkoľvek kategorizácií, obzvlášť tých, ktoré sú nám úplne neznáme.

Nasledujúca ukážka ukazuje ako kultúrne zázemie informátora ovplyvňuje jeho odpovede. Pre kvalitu rozhovoru nie je podstatné, aby sa informátori vyjadrovali odborne správne. Dôležité je, aby mali možnosť vysvetliť, v akých významoch používajú pre nás „bežné“ pojmy.

Mohli by ste mi, prosím, povedať, čo si predstavujete pod pojmom imigrant?
Ako by ste ho nazvali? ... *Pristáhovalec.*

Kto všetko môže byť pristáhovalec? ... *Každý, kto k nám príde na dobu neurčitú.*

Aké rôzne typy pristáhovalcov poznáte?... *Dobrovoľní a nedobrovoľní.*

Akí sú dobrovoľní?... *Manželia a manželky, a zamestnanci.*

Kam by ste zaradili turistov a študentov? ... *Tí mi neprídu ako prisťahovalci, lebo študent doštuduje a odíde. Ale môžu si to rozmyslieť a nájsť si tu manželku aj prácu.*

A nedobrovoľní?... *To sú tí, čo si zachraňujú životy a nejakým spôsobom sa k nám dopracujú.*

A napríklad bulharskí zeleninári na trhu? ... *To ich praprarodičia, nie?*

Tí, čo sa tu narodili, už nie sú prisťahovalci.

Ešte aké typy vám napadajú? ... *Možno nelegálni, ale ja som sa nezaoberal právnou stránkou veci, to je iná vec.*

Objasniť medzikultúrne rozdiely týmto spôsobom sa dá v akejkolvek záležitosti, ktorá zohráva významnú rolu v žiadosti o azyl. Môže ísť o meno, etnický pôvod, rod, náboženskú príslušnosť, vzdelanie, zamestnanie, majetkové pomery či politickú situáciu. Hĺbkové sondy tohto typu sa odporúča robiť na záver, zvlášť, ak ide o osobné údaje informátora. Ak sa na začiatku ponechá dostatočný priestor na opis dôvodov žiadosti o azyl, postupne vyplynie, ktoré položky dotazníka stačí vyplniť stručnejšie, a ktoré vyžadujú doplnujúce opisné otázky.

Ako príklad uvediem zisťovanie mien imigranta. Pri vysvetľovaní mien ľudia objasňujú aj svoj pôvod, typ príbuzenstva a sociálne zázemie. Podobná štruktúra otázok sa dá uplatniť aj na iné položky.

Mohli by ste mi, prosím, povedať všetky vaše mená? (...)

Ako sa u vás dávajú mená? (...)

Aké typy mien sa u vás zvyknú dávať? (...)

Od čoho sú mená odvodené? (...)

Aký je medzi jednotlivými menami rozdiel? (...)

Ako to bolo s vašim pomenovaním? (...)

Čo vaše mená znamenajú v preklade? (...)

Aké dôsledky ste zažili z nosenia svojho mena? (...)

Meno má aj v rámci rodu rôzne významy. Pomenovanie po iných môže spríbuzniť rôzne osoby tak, že sa začnú pokladať za príbuzných. V mene môže byť včlenený príbuzenský stav, predurčený vzťah k rôznym členom rodu, ako aj očakávania od jeho nositeľa. V niektorých kultúrach je zvykom, že každý člen rodiny dá dieťaťu iné meno: dieťa má mnoho mien s rôznymi väzbami. Mená a priezviská sú rozšírené nielen plošne v kultúrnom a geografickom priestore, ale aj „zvislo“ v sociálnom rebríčku. Pre nositeľa mena z neho vyplýva zaradenie celého rodu do istej sociálnej triedy (zvyčajne priezviskom, niekedy i menami). Príslušnosť k niektorým triedam znamená výrazné obmedzenia

vo vnútornej migrácii aj v rámci krajiny pôvodu, vo výbere manželského partnera či dokonca voľby vzdelania aj povolania. Latinské *Nomen omen – Meno je osudom* – je v mnohých kultúrach každodennou skúsenosťou.

K vytváraniu sociálnych skupín zásadne prispieva aj to, ako sú sociálne skupiny vnímané a reprezentované v mysliach svojich členov (Kanovský 2009b). Overovanie príslušnosti k rôznym sociálnym skupinám môže prebiehať aj takto:

Mohli by ste mi, prosím, povedať, aké rôzne typy ľudí boli vo vašom okolí? (...)

Aké rôzne pomenovania tých skupín poznáte? (...)

Opíšte tie skupiny, prosím, podrobnejšie. (...)

Ako sa v reálnom živote prejavujú rozdiely medzi nimi? (...)

Čo ste ako člen tej skupiny zažili vy osobne? (...)

Mohli by ste mi opísať, aké označenia používali členovia tých skupín navzájom?

Rozdeľovanie spoločnosti do skupín sa deje najčastejšie podľa rasovej, etnickej, rodovej, náboženskej či politickej príslušnosti. Opisom všeobecnej situácie zistíme kontext, a opisom konkrétnej situácie mieru, v akej sa dané delenie dotýkalo žiadateľa. Podľa všetkého by o vlastnej skupine mal vedieť povedať podrobnejšie. Ak bola situácia pre neho ohrozujúca, mal by vedieť uviesť detailné prípady, ktoré zažil na základe príslušnosti k danej sociálnej skupine. Členstvo v istej sociálnej skupine je často podmienené kombináciou viacerých identít – rasy, etnika, rodu, náboženstva či inej činnosti, alebo vlastnosti, ktoré sa i nezávisle od seba môžu stať podnetom pre prenasledovanie.

Medzikultúrne rozdiely jestvujú vždy aj v rámci jedného štátu. Každé štátnopolitické zoskupenie totiž predstavuje zmes rôznych mikrokultúr, ktoré majú vlastný život akoby „štát v štáte“. Voči sociálnym skupinám sa môžeme stretnúť s rôznymi typmi správania – od tolerancie až po vyhladzovanie. Jedna z možných príčin je, že sa príslušnosť k sociálnej skupine esencializuje.

Esencializácia je psychologicky univerzálny jav, ktorý je kognitívne a sociálne – kultúrne podmienený. Esencializované môžu byť rôzne sociálne skupiny: etnické, rasové, rodové, náboženské, profesijné, stavovské, vekové, záujmové a iné. Znamená to, že ich členom sú pripisované „nezmazateľné“ a „nemeniteľné“ vlastnosti, ktoré sú prejavom skrytej „bytostnej“ esencie (Kanovský 2009; Findor 2005; Ferencová 2005). V rozhodovacom procese je preto potrebné overiť, či je daná skupina v konkrétnych sociohistorických a kultúrnych podmienkach „esencializovaná“. V súčasnosti sa v európskych spoločnostiach esencializuje etnicita; pred päťsto rokmi sa esencializovala stavovská a triedna príslušnosť podobne ako v dnešnej Indii členstvo v kaste. Pre vznik konfliktu je postačujúce, že ľudia sú o „mentalite“, esencii či zvláštnych praktikách niektorých sociálnych skupín presvedčení.

Otázka:

Utečenci z afrických štátov majú vo všeobecnosti veľmi zlú ľudsko – právnu situáciu. Boli tam však aj prípady, s ktorými sa v našom kultúrnom kontexte nestretneme, napríklad čarodejníctvo. Ako postupovať v takýchto exotických prípadoch?

Odpoveď:

Hranice kultúrneho kontextu stanovujú členovia danej kultúry. To, čo považujeme za blízke či vzdialené nášmu kultúrnemu kontextu, závisí od uhla pohľadu, terminológie a presvedčení ľudí. Treba však podotknúť, že aj na Slovensku má čarodejníctvo nielen svoju históriu, ale dokonca aj súčasné formy, ktoré sú predmetom odborných štúdií (Bužeková 2009; Djurišičová 2010).

Kultúrne presvedčenia sú pretrvávajúcím predmetom výskumov aj preto, že výrazne ovplyvňujú správanie ich nositeľov. Napríklad v mnohých kultúrach sa nesmie hovoriť o mŕtvych ľuďoch, o tehotných ženách a o novorodeniakoch, niekedy aj o bábätkách, ktoré nedosiahli vek jedného roku. V pohovoroch tieto presvedčenia môžu mať za následok, že žiadatelia radšej uvedú „nepravdivý“ údaj, než aby sa spreneverili svojej viere a prípadne ublížili ďalšiemu človeku. V etnografickom interview je osvedčené, že neočakávaný či dokonca podozrivý údaj môže byť dôsledkom kultúrnych presvedčení imigranta. Opisné otázky tvrdenia dôsledne overujú.

Otázka:

Nezvdelené ženy majú v arabských krajinách menej samostatnosti a strach hovoriť bez muža. Len opakujú, že všetko už povedal ich manžel. Nevieť, ako by sa to dalo zlepšiť.

Odpoveď:

V prípade, že sa ženy niečo pýta cudzí muž, niektoré zo žien (zvlášť v arabských krajinách) berú ako znak rešpektu, ak za ne odpovie ich manžel (Khidayer 2009). V takom prípade je nevyhnutné, aby sa pohovor vykonal bez prítomnosti iného muža. Vo všeobecnosti sa odporúča, aby bol vedúci pohovoru toho istého pohlavia ako žiadateľ. Aj v prípade, že so žiadateľom vedie interview žena, tá môže prísť o mnohé informácie len preto, že sa muž ostýcha, alebo mu jeho kultúra zakazuje zdieľať svoje myšlienky a emócie so ženou. Ak to stav pracovníkov neumožňuje, je postačujúce, ak sú si vedomí tohto faktu a aj pri malom náznaku rodových zábran zabezpečia odovzdanie prípadu kolegovi alebo kolegyni. Ak problém pretrváva aj v prípade rovnakého pohlavia všetkých zúčastnených na pohovore, vrátane tlmočníka, je potrebné

kontaktovať psychológa. Etnografické interview je aj v takomto prípade vhodne zvolenou metódou, pretože opisné otvorené otázky sú jednoduché, kultúrne citlivé, ohľaduplné a podporujúce dôveru.

.....
Otázka:

Vô vyšetrovaní si každý zachováva svoj postup... Pracujeme s rôznorodými ľuďmi, a to je veľký problém nájsť si k nim cestu a správny prístup. Niekedy neviem, akú taktiku vedenia pohovoru zvoliť.

Odpoveď:

Správny prístup či taktika, ktorá má za cieľ osloviť rôznorodých ľudí, musí mať rôznorodosť vo svojej povahe. Vyššie uvádzané etnografické postupy sa šijú na mieru a na mieste. Preto v etnografickom interview ten, ktorý interview vedie, zasahuje podľa kľúčových slov informátora. Cestu nachádza nepriamo, kráča spolu s informátorom, a do istej miery sa ním necháva viesť. Napokon vo svete informátora je on sám najlepším sprievodcom, ktorý poskytuje výklad či komentár k tomu, na čo sa pýtame. Z týchto dôvodov je prínosné otázku ohľadom príčin žiadosti o azyl položiť na začiatku, rozprávanie neprerušovať, potom sa vrátiť ku kľúčovým miestam, a na osobné údaje sa pýtať až neskôr.

Pestrosť kultúr nepozná hranice

Všeobecne panuje názor, že rozdiely medzi kultúrami sú väčšie, než rozdiely v jednej kultúre. Predstavme si však situáciu, keď sa ľudia napriek podobnej výchove správajú celkom inak, než si ich okolie predstavovalo. Rozdiely dokonca aj medzi členmi jednej rodiny sú niekedy také veľké, akoby každý hovoril iným jazykom. Ak preniesieme metaforu jednej rodiny na jednu kultúru, aj tu nájdeme širokú paletu prejavov v správaní jednotlivcov, až to niekedy vyzerá, akoby k sebe nikdy nepatrili. Ak porovnáme dve kultúry, zistíme, že sa v nich vyskytujú podobné štandardy aj anomálie. V oboch týchto celkoch si ľudia osvojujú spôsoby, ako prežiť, v oboch ľudia veria v nadprirodzené záležitosti, v oboch pestujú „zvláštne“ zvyklosti, v oboch pociťujú strach o svojich blízkych, v oboch im nie je jedno, čo si vložia do úst, v oboch si dávajú záležať na tom, aby boli spolu (Brown 1991).

Ľudia zvyknú stereotypizovať etniká a rasy, pričom sa zameriavajú viac na druhých než na seba. Stereotypy sa používajú najmä počas klebetenia, zjednodušujú a skresľujú situácie, a vo veľkej väčšine prípadov danej skupine osôb priamo alebo nepriamo ubližujú. Ľudia majú sklon pre svoje predpoklady

hľadať dôkazy a tak opakovane zaostrujú na chyby nejakej osoby či skupiny (Fiske, Taylor 1984).

Predstavy sú pohľadom na svet. Je zrejmé, že myšlienky jednotlivcov i spoločností sa líšia „od dverí k dverám“, v geopolitickom priestore aj v historickom čase. Aj z týchto dôvodov pojmy etnicita a rasa dodnes neboli vedecky vymedziteľné, pretože každý z výskumníkov považuje za „etnické“ a „rasové“ črty niečo iné. Brubaker preto upozorňuje, že etnicita a rasa nie je reálne existujúca *vec vo svete*, ale skôr jedna z možných *perspektív na svet* (Brubaker 2004).

Napokon „inakosť“ sa nevysvetlí tým, že ju označíme za dôsledok etnickej, rasovej ani kultúrnej príslušnosti. Voľba inej než etnicizujúcej perspektívy (Drál 2009) neznamená ani to, že na inakosť pozrieme z pohľadu „očiernenej ovce“ ale skôr na to, kto ju označuje.

Existuje viacero dôvodov, aby sme prijali, že kultúrne špecifiká budú jestvovať aj bez ohľadu na naše priania, predstavy či hypotézy. Možno nie je zapotreby, aby sa dali logicky vysvetliť. V kontakte ľudí z rôznych kultúr môžeme skúsiť poňať inakosť inak: cez ľudské zmysly a pocity. Už len preto, že ozajstná pestrosť sa nedá vymyslieť, a niekedy ani vysloviť, ale dá sa precítiť, vyhmatať, vypočuť, prezrieť, ovoňať i vychutnať. Týmto aspektom medzikultúrnej komunikácie sa venujem podrobne na inom mieste (Tužinská 2009a).

Temer vo všetkom, čo človek robí, naše biologické danosti, pocity aj osvojené predstavy spolupôsobia. Hľadať jednoznačné tvrdenia, že niečo je buď vrodené, alebo naučené, znamená trvať na tom, že voda je buď vodík, alebo kyslík. Každý z našich zmyslov pozostáva z detektorov, ktoré odhadujú vonkajší svet, a z obvodov, ktoré odvedú signál do centra. Naša myseľ však nespracúva tieto signály nestranne, ale v súčinnosti všetkých predchádzajúcich vnemov, pocitov a myšlienok (Brown 1991). Z tohto pohľadu neobstojí tvrdenie, že jestvuje nemenná a objektívna skutočnosť. „Skutočnosť“ spolupovstáva vlastným vnímaním, ktoré má každý o niečo iné. Hoci všetci máme tie isté biologické východiská, tvarujeme ich rozličným kultúrnym zázemím (Sperber a Hirschfeld 1999). Rovnorodá kultúra je konštrukt mysle a nie objektívne pozorovateľný jav (Barth 1969).

Otázka:

Imigranti niekedy deklarujú rôznu etnickú príslušnosť. Nie je to protirečivé?

Odpoveď:

Stotožnenie sa s členstvom v rôznych sociokultúrnych skupinách jestvuje na celom svete a v interview zohráva dôležitú úlohu. Ľudia môžu byť presvedčení,

že sú „z iného cesta“ aj „z rovnakého cesta“ bez ohľadu na názor štátnikov. Cítia sa ako rôzne etniká napriek kultúrnej podobnosti, ale aj ako jedno etnikum napriek kultúrnej odlišnosti a väčšej podobnosti so „za-hraničnými“ kultúrami. Napríklad Záhoráci, Rusnáci a Goralí sa môžu pokladať za Slovákov napriek tomu, že ich nárečiu rozumejú skôr Moravania, Ukrajinci a Poliaci, než Slováci. Závisí od spoločnosti a historicko-politickej situácie, ktoré úrovne identifikácie sú určujúce: príslušnosť k rodine (X), rodu alebo kmeňu (Y), geografickej oblasti (kopaničiari), etnokultúrnej skupine (Goralí), národnosti (slovenská/poľská), národu (slovenský), štátu (Československá Republika). Vo svete nie je zriedkavosťou, že sa vyskytuje viacero etnokultúrnych skupín aj v rámci jednej národnosti. Tie sa vzájomne odlišujú náboženskou príslušnosťou, geografickou oblasťou, stavovskou alebo inou sociálnou identitou.

Ľudia žijúci na hraniciach štátov či v etnicky zmiešaných oblastiach sa v mierovom čase zvlášť nevyhraňujú. Naopak vo vojnových konfliktoch sú hraničné zóny pod nátlakom viacerých záujmových zoskupení, ktoré v ľuďoch vzbudzujú presvedčenia o kultúrnych odlišnostiach. Predstavy o etnickej identite sa tak javia ako pušný prach: bez uzavretia a politického ohňa nevybuchujú. Je bežné a pre ľudí priam typické, že sa cítia členmi rôznych etník (či iných skupín) súčasne, alebo aj výlučne, v závislosti od sociálnej situácie (Kanovský 2009b). „Prešporák“ nie je rozpoltený, ak podľa svojho rodostromu uvedie nemeckú, maďarskú, aj slovenskú národnosť. Genealógie ľudí sú na celom svete etnicky poprepleťané a kultúrne pestré bez ohľadu na meniace sa štátne hranice.

Záver

Človek je sám sebe najbližšie, keď vie byť tak prítomný, ako dieťa v hre.
Herakleitos

Cieľom tohto textu bolo sprístupniť užitočné informácie z antropológie a etnografie pre tých, ktorí vedú a tlmočia pohovory s imigrantmi. Na ukážkach prevažne z prostredia žiadateľov o azyl som ilustrovala niektoré výskumné techniky a poznatky, v praxi sociálnych vied známe a overené. Predpokladala som, že mnohé z nich sa dajú uplatniť v prospech všetkých zúčastnených strán.

V práci s imigrantmi má antropológia v zásade dvojaký úžitok: *metodologický* aj *poznávací*. Z bohatej metodológie antropológie sa v tomto texte venujem základnej metóde výskumu a opisujem zásady etnografického *interview*, so zreteľom na osov z otvorených otázok. Z množstva informácií „vedy o človeku“ som v príručke krátko opísala viaceré témy: princípy fungovania ľudskej *pamäti* v súvislosti s rozprávaním a emóciami, princípy medziludskej *komunikácie* a najčastejšie sa vyskytujúce kultúrne *odlišnosti*. Zvláštnu pozornosť som venovala sociolingvistickým aspektom tlmočenia a kultúrne špecifickým pojmom.

Cieľom antropológie je porozumieť ľuďom z rôznych kultúr, vrátane našej vlastnej. Isteže, mnohé profesie, ktoré prichádzajú do styku s imigrantmi, nemajú v náplni práce *rozumieť* druhým ľuďom. Nie je ani cieľom tejto príručky navodiť dojem, že ľudia sú povinní vynakladať úsilie (zväčša osobné a často i mimo pracovného času) na to, aby sa venovali štúdiu druhých kultúr. Aj pre akútne zaneprázdnenie ľudí v týchto profesiách vznikla myšlienka takýto text napísať – aby to, čo sa dá odborne zdieľať, a druhí sa k tomu nemajú ako dostať, bolo k dispozícii.

Ak by som mala vybrať len jednu základnú charakteristiku kvalitného opisu v antropológii, (ktorý je predpokladom aj pre dobré *interview*), bolo by to zaujatie *pozície pozorovateľa*. Pri premostovaní rôznych kultúr je jednou z hlavných zásad *nehodnotiť*. Pozícia pozorovateľa znamená, že ten, kto opisuje, sa snaží byť nestranný. Paradoxne môže tak urobiť len vtedy, ak si uvedomuje, aké hodnotenia mu chtiac- nechtiac bežia v mysli. Dáva ich priebežne bokom, lebo vie, že nie sú objektívne skutočné, ale sú len výsledkom optiky jeho výhľadne – sú *kultúrnymi hranicami jeho stanoviska*.

Jeden z často spomínaných a závažných postrehov sociálnych vedcov ohľadom kontaktu so žiadateľmi o azyl je ten, že sa všeobecne pracuje s tichým predpokladom, že zavádzajú. Na druhej strane sa píše aj o podmienkach, aké tvoria inštitúcie: prejav žiadateľa sa vo všetkých aspektoch podriaďuje *organizácii* a *štruktúre interview*. Aj z týchto dôvodov je často jediné,

čo imigrant má – vlastný príbeh – nevypočutý. Navyše, pre *formát procedúr a prerušovanie* nie je vypovedateľný. Zápisnice sú tak sumou odosobnených zhrnutí mimo žiadateľovej kontroly. V takejto konfrontácii žiadateľov základný nástroj komunikácie stráca na význame (Maryns 2006).

Na druhej strane, jeden zo zásadných problémov, ktorý vyplýva z použitia antropologického pohľadu ako takého je tento: antropológovia tvrdia, že *kultúra nie je pevne daný objekt* etablovaných inštitúcií, zvykov a foriem sociálnej organizácie, ale skôr reakciou na meniace sa vnútorné i vonkajšie podmienky. Tento fakt môže mať za následok, že inštitúciám založeným zo zákona ako súdu, ministerstvám a polícii sa antropologický výskum môže javiť ako spletitý a menej spoľahlivý (Thuen 2004, Good 2007). Nie je riešením meniť ani antropologickú skúsenosť a interpretáciu kultúry na „tvrdý fakt“, ani zotrvať na čisto právnickej pozícii, ale pripustiť, že *oba prístupy sú plodné a potrebné*. Jedno pre porozumenie a druhé pre riešenie zložitých situácií.

Antropológa primárne zaujíma, aké je to *byť členom* danej skupiny, v určitom čase a mieste. Ako hovorí indiánske príslovie, *neprav o človeku nič, pokiaľ si tri dni nekráčal v jeho mokasinach*. Nakoľko sa nám zriedka podarí mať túto možnosť, môžeme poprosiť, aby nám tie „tri dni“ boli opísané. Keby sme na opis mali tri dni, alebo len tri hodiny, musíme sa zmieriť s tým, že všetky odpovede ostanú neúplné. Vždy bude niečo nedopovedané, ba až nevypovedateľné. V komunikácii sme odkázaní na to, na čo sa pýtame. Je však potrebné pripomenúť si, že čo nie je v jazyku, ešte neznamená, že nie je. Ak sa chceme dozvedieť viac, nemôžeme meniť informátora, ale môžeme meniť náš spôsob získavania dát.

Množstvo zaznamenaných údajov o informátorovi nezaručuje dostatok informácií pre správne rozhodnutia. Ak robíme interview mechanicky a automaticky, filtre našich presvedčení zaručujú maximálnu subjektivitu získaných údajov. Jedno z mála protiopatrení je vnímať človeka ako súčasť systému: okrem prvkov (osôb, faktov, položiek, vecí, čísiel a i.) je podstatné vidieť medzi prvkami *vzťahy*. Usúvst'ážňovať prvky znamená vnímať sociálnu sieť, spoločenský systém, kultúrne zázemie, ktoré sprostredkúva informátor.

Každý, kto robil interview a „nepodarilo sa“ mu, pozná pocit z nehybnej a neprehľadnej kopy dát: musí sa spracovať, ale odkladá sa. Napokon sa s odporom a premáhaním dosiahne málo uspokojivý výsledok. Keď som dojem z výskumu tlmočila skúsenému kolegovi, povedal: „Pamätaj si, že chyba nikdy nie je v informátorovi. Dobrý výskumník urobí výskum kdekoľvek a s kýmkoľvek.“

Etnografické interview sprostredkúva porozumenie a prienik do života iných kultúr: cez *proces kladenia otázok*. O čo viac sa podarí hĺbkové interview na počiatku, o to menej môže byť „nedostatočne zistených skutkových stavov“ a následne opakovaných pohovorov. Aj keby išlo o tri prípady zo sto, ušetriť

sa niekoľkoročné čakanie (hoci troch) ľudí, ktorí azyl napokon dostanú – aj preto, že sa opakovaným zisťovaním vysvetlia „rozporuplné“ údaje. Použitie etnografických techník pomáha predísť tomu, aby sa nezrovnalosti považovali za fakty. Otvorené otázky, ktoré dajú imigrantovi viac priestoru, a všetkým zúčastneným viac kvalitného materiálu, v konečnom dôsledku šetria každého čas.

Ak by som mala uviesť len jednu črtu „dobrého interview“, tak by to bol *ozajstný záujem* o človeka. Takto zdieľané informácie vedú k pochopeniu, precíteniu a prijatiu inakosti. V tej chvíli sa účastníci rozhovoru prestávajú „na niečo hrať“, a začínajú sa „hrať“. Je zaujímavé, že ak ľudia cítia dôveru a ozajstný záujem, odpovedajú vskutku jadrnejšie. Možno i preto sa hovorí, že najtrefnejšie sa vedia pýtať deti: ich otázky sú odzbrojujúce aj pre ich úprimnú zvedavosť. K výsledku a kvalite výskumu vždy prispieva celková atmosféra jednania: ak je interview vedené *v úcte*, pocit „dobrého interview“ môže ostať všetkým zúčastneným.

Na záver uvediem jedno z hlavných odporúčaní etnografov a antropológov (dokonca aj bádateľov, ktorí roky študovali iné kultúry): *počas výskumu nevieme o inej kultúre celkom nič*. Aj keby sme mali množstvo informácií, ba dokonca aj vlastných skúseností, etnografický rozhovor je kvalitnejší vtedy, ak načas *prestaneme myslieť* na to, čo si o druhom človeku myslíme, že o ňom vieme. Je to typ profesionálnej hry – pokusu, ktorý sa mnohým oplatil: bez ohľadu na to, na koho území sa nachádzame, si predstavíme, že sme v zemi cudzinca, v úlohe pozorovateľa, v tichu. Načas k rozprávjúcemu zaujmeme postoj, akoby bol svojím vlastným kultúrnym veľvyslancom pre nás, cudzincov... *Mohli by ste mi, prosím, opísať, ako žijete vy?*

Príloha

Príloha č. 2 k zákonu č. 480/2002 Z. z.

Odtlačok pečiatky záchytného tábora; Číslo: ; F O T O 3, 5 x 4, 5 cm ;

D O T A Z N Í K žiadateľa o udelenie azylu

OSOBNÉ ÚDAJE ŽIADATEĽA

1. Priezvisko: ; Rodné priezvisko ženy: ;
2. Meno(-á): ;
3. Používate (používali ste) iné mená, priezviská, prípadne prezývky?
Áno/Nie; Aké sú/boli?;
4. Dátum narodenia: ;
5. Miesto narodenia: ; Okres/kraj: ; Štát: ;
6. Štátna príslušnosť: (uviesť všetky) (a) terajšia: ; (b) predchádzajúca: ;
(c) žiadna/bez štátnej príslušnosti: ;
7. Národnosť a etnický pôvod: ;
8. Náboženské vyznanie: ;
9. Pohlavie: Muž /Žena ;
10. Materinský(-é) jazyk(-y): ; Znalosť iných jazykov: ;
11. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie: ;
12. Zamestnanie: ;
13. Miesto posledného trvalého pobytu v krajine pôvodu: ;
14. Výkon vojenskej služby v krajine pôvodu alebo v inej krajine (kde, kedy
a ako dlho): ;

OSOBNÉ ÚDAJE O RODINNÝCH PRÍSLUŠNÍKOCH

15. Otec: ; Dátum narodenia: ; Bydlisko: ; Zamestnanie: ;
16. Matka: ; Dátum narodenia: ; Bydlisko: ; Zamestnanie: ;
17. Súrodenci: (priezvisko, meno(-á), pohlavie, dátum narodenia, miesto
narodenia, bydlisko, zamestnanie): ;
18. Rodinný stav: Slobodný(-á), Ženatý/vydatá, Vdovec/vdova,
Rozvedený(-á), Druh/družka ;
19. Manžel(-ka)/druh(družka): (priezvisko, rodné meno, meno(-á), pohlavie,
dátum narodenia, miesto narodenia, bydlisko, zamestnanie): ;
20. Deti: (priezvisko, meno(-á), pohlavie, dátum narodenia, miesto narodenia,
bydlisko): ;

MAJETKOVÉ POMERY ŽIADATEĽA

21. Akými finančnými prostriedkami v súčasnosti disponujete? ;
22. Aký hnutel'ný a nehnuteľný majetok vlastníte? ;
23. Dostávate finančnú alebo materiálnu pomoc od fyzickej osoby alebo právnickej osoby? ;

PREDCHÁDZAJÚCE AZYLOVÉ KONANIA

24. Žiadali ste už o udelenie azylu alebo o inú formu ochrany na území Slovenskej republiky alebo v inej krajine? Áno/Nie ; Kedy a kde? ; Bolo rozhodnuté o tejto žiadosti? Nie/Neviem/Áno/žiadosť bola zamietnutá ; Kedy sa rozhodlo? ;

DOKLADY TOTOŽNOSTI

25. Pas: Áno/Nie, Číslo: , Vydaný dňa: , Kým: , Platný do: ;
26. Doklad nahrádzajúci pas: Áno/Nie, Číslo: , Vydaný dňa: , Kým: , Platný do: ;
27. Iný doklad: Áno/Nie, Číslo: , Vydaný dňa: , Kým: , Platný do: ;
28. Bez dokladov: (uveďte, či mohli obsahovať platné vízum alebo povolenie na pobyt, ak áno, uveďte vydávajúci orgán a dátum vydania, ako aj dobu platnosti); ; Odišiel bez dokladov: ; Doklady stratené: (Kedy? Kde? Bola nahlásená ich strata? Komu?); ; Doklady ukradnuté: (Kedy? Kde? Bola nahlásená ich krádež? Komu?); ; Iné dôvody: (uveďte podrobne);

DOKLADY O POBYTE/VÍZA

29. Máte doklady o mieste pobytu/vízum pre Slovenskú republiku? Áno/Nie ; Typ dokladu: Povolenie na pobyt: , Vstupné vízum: , Tranzitné vízum: , Vydané dňa: , Kým: , Platné do: ;
30. Máte doklady o pobyte/vízum v inom členskom štáte Európskej únie? Áno/Nie, Ktorý štát?, Typ dokladu: , Povolenie na pobyt: , Vstupné vízum: , Tranzitné vízum: , Vydané dňa: , Kým: , Platné do: ;

TRASA

31. Uveďte krajinu, v ktorej sa začala vaša cesta (krajina pôvodu alebo pobytu, kedy); ; Trasa z krajiny, kde sa začala cesta, po miesto vstupu na územie Slovenskej republiky; ; Dátumy a časy cesty; ; Prechod hranice dňa; ; Na hraničnom priechode: ; alebo Mimo hraničnej kontroly (nelegálny vstup); ; Použité dopravné prostriedky: Verejná doprava (akou formou?), Vlastné vozidlo, Iné prostriedky (aké?); ;
32. Aká je cieľová krajina vašej cesty? ;
33. Nadviazali ste počas pobytu v zahraničí kontakt so zastupiteľským úradom vašej krajiny? ;

34. Kedy a ako ste vstúpili na územie členského štátu Európskej únie? ; Na územie ktorého členského štátu Európskej únie ste vstúpili ako na prvé? ; Prekročili ste hranicu na hraničnom priechode: , alebo Mimo hraničnej kontroly (nelegálne): , Kedy: ;

POBYT V INOM ČLENSKOM ŠTÁTE EURÓPSKEJ ÚNIE

35. Zdržovali ste sa v inom členskom štáte (štátoch) Európskej únie? Áno/ Nie ; V ktorom štáte alebo štátoch? Od: do: ; Miesto/presná adresa: ; Charakter pobytu: Legálny/Nelegálny, Doba platnosti povolenia na pobyt: ; Účel pobytu: ;

ÚDAJE O RODINNÝCH PRÍSLUŠNÍKOV ŽIJÚCICH V ČLENSKÝCH ŠTÁTOCH EURÓPSKEJ ÚNIE

36. Býva nejaký váš rodinný príslušník v niektorom z členských štátov Európskej únie? Áno/Nie ; Meno rodinného príslušníka: ; Dátum narodenia: ; Rodinný stav: Slobodný(-á), Ženatý/vydatá, Vdovec/vdova, Rozvedený(-á); Príbuzenský vzťah: Manžel(-ka), Otec, Matka, Dieťa, Brat, Sestra, Zákonný zástupca ; Iné: (uved'te); Členský štát: ; Adresa v tomto štáte: ; Forma pobytu: Uznaný azylant s trvalým pobytom/ Žiadateľ o azyl/ Nelegálny ;

INÉ INFORMÁCIE O ŽIADATEĽOVI

37. Bolo alebo je proti vám vedené trestné konanie? (kedy, kde, z akého dôvodu a s akým výsledkom) ;
38. Boli ste členom politickej strany, hnutia alebo inej organizácie? (uved'te akej): ;

ŽIADOSŤ O UDELENIE AZYLU NA ÚZEMÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY

39. Uved'te všetky dôvody, pre ktoré ste sa rozhodli požiadať o udelenie azylu na území Slovenskej republiky: ;
40. Uved'te mená, priezviská, dátumy narodenia a pohlavie vašich detí do 18 rokov, v mene ktorých žiadate o udelenie azylu: ;
41. Uved'te mená, priezviská, dátumy narodenia ďalších rodinných príslušníkov, ktorí vo svojom mene žiadajú o udelenie azylu zároveň s vami: ;
42. Existujú iné skutočnosti a dôkazy, o ktorých sa domnievate, že môžu podporiť dôvody vašej žiadosti o udelenie azylu? ;

VYHLÁSENIE

Bol/a som poučený/á o svojich právach a povinnostiach počas pobytu na území Slovenskej republiky vrátane práva zvoliť si právneho zástupcu a obrátiť sa na Úrad Vysokého komisára Organizácie Spojených národov pre utečencov (UNHCR) a o práve kontaktovať sa s inými organizáciami zaoberajúcimi sa starostlivosťou o azylantov.

Vyhlasujem, že otázkam uvedeným v dotazníku som rozumel/a a všetky skutočnosti, ktoré som počas vstupného pohovoru uviedol/a, sú pravdivé.

V ..... dňa ..... ;

Podpis žiadateľa;

Podpis tlmočníka;

Podpis povereného zamestnanca ministerstva.

Literatúra

- Bargerová, Z., Divinský, B. 2008. *Integrácia migrantov v Slovenskej republike. Výzvy a odporúčania pre tvorcov politik.* Bratislava : IOM.
- Barth, F. (Ed.) 1969. *Ethnic groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference.* Bergen – Oslo : Universitets Forlaget.
- Bázlik, M., Hrehovčík, T. 2009. *Súdny preklad a tlmočenie.* Bratislava : Iura Edition.
- Berk-Seligson, S. 2002. *The Bilingual Courtroom. Court Interpreters in the Judicial Process.* Chicago : The University of Chicago Press.
- Bernard, H. Russel, 1995. *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches.* New York : Altamira Press.
- Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power.* Cambridge : Harvard University Press, 220 – 228.
- Boyer, P. 2001. *Religion Explained.* New York : Basic Books.
- Brubaker, R. 2004. *Ethnicity without groups.* Cambridge : Harvard University Press.
- Brubaker, R., Cooper, F. 2000. Beyond „identity“. In *Theory and Society*, 29, 1 – 47.
- Brown, D. E. 1991. *Human Universals.* New York : McGraw-Hill.
- Buchtel, E. E., Norenzayan, A. 2009. Thinking across cultures : Implications for dual processes. In Evans, J., Frankish, K. (Eds.), *In two minds : Dual processes and beyond.* Oxford : Oxford University Press.
- Bužeková, T. 2009. *Nepriateľ zvnútra.* Bratislava : Veda.
- Chabris, Ch., Simons, D. 2010. *The Invisible Gorilla: And other ways our intuitions deceive us.* Harper Collins.
- Chase, O. 2007. *Law, Culture, and Ritual: Disputing Systems in Cross-Cultural Context.* New York : New York University Press.
- Christianson, S., Endelberg, E. 1999. Organization of emotional memories. In Dalglish, T., Power, M. J. (Eds.), *Handbook of Cognition and Emotions,* Chichester : JohnWiley and Sons, 211 – 228.
- Cosmides, L., Tooby, J. 2000. Evolutionary psychology and the emotions. In Lewis, M., Haviland-Jones, J.M. (Eds.), *Handbook of Emotions,* New York : Guilford.
- Craik, F., Kester, J. 1999. Divided attention and memory: impairment of processing or consolidation? In Tulving, E. (Ed.) *Memory, consciousness, and the brain.* The Tallin conference. London : Psychology press, 38 – 51.
- Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost.* Praha : Karolinum.
- Divinský, B. 2005. *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike. Stav, trendy, spoločenské súvislosti.* Bratislava: Friedrich Eber Stiftung.
- Divinský, B. 2009. *Migračné trendy v Slovenskej republike po vstupe krajiny do EÚ (2004-2008).* Bratislava : IOM.
- Djurišičová, D. 2010. Material object as an evidence of supernatural harm. In *Slovenský Národopis* (v tlači)
- Douglas, M. 1966. *Purity and Danger.* London : Routledge and Kegan Paul.

- Drál', P. 2009. Lenivosť ako „esencia“ rómskej etnickej identity: Kritická analýza diskurzu slovenskej sociálnej politiky. In Drál', P., Findor, A. (Eds.) *Ako skúmať národ: Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno : Tribun EU, 189 – 224.
- Dunbar, R., Knight, C., Power, C. 1999. *The Evolution of Culture*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- Ellis, H.C, Brent, A.M. 1999. Mood and Memory. In Dalgleish, T., Power, M. J. (Eds.), *Handbook of Cognition and Emotions*, Chichester : JohnWiley and Sons, 193 – 208.
- Eriksen, T. H. 2001. *Small Places, Large Issues*. London : Pluto Press.
- Ferencová, M. 2005. Konštruktivistické a esencialistické prístupy k etnickej identite: Prehľad teórií a problém konceptu identity. In Marušiak, J., Ferencová, M. (Eds.) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : Ústav politických vied, Veda, 31 – 42.
- Findor, A. 2005. Čo je „identita“? In Marušiak, J., Ferencová, M. (Eds.) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : Ústav politických vied, Veda, 43 – 50.
- Fiske, S., Taylor, S.E. 1984. *Social Cognition*. New York : Random House.
- Gallová Kriglerová, E. , Kadlečíková, J., Lajčáková, J. 2009. *Migranti. Nový pohľad na staré problémy. Multikulturalizmus a kultúrna integrácia migrantov na Slovensku*. Bratislava : Centrum pre výskum etnicity a kultúry.
- Giglioli, P. P. (Ed.) 1975. *Language and Social Context*. London : Penguin.
- Good, A. 2007. *Anthropology and Expertise in the Asylum Courts*. London : Routledge Cavendish.
- Hall, T. E. 1966. *The Silent Language*. New York: A Fawcett Premier Book.
- Hirschfeld, L. 1996. *Race in the Making: Cognition, Culture, and the Child's Construction of Human Kinds*. Massachusetts : MIT Press.
- Kanovský, M. 2009a. Reprezentácie „ethnicity“ na západnej Ukrajine a na východnom Slovensku. In Drál', P., Findor, A. (Eds.) *Ako skúmať národ: Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno : Tribun EU, 9 – 34.
- Kanovský, M. 2009b. Esencializmus a etnicita : sociálno-kognitívne vysvetlenie reprezentovania sociálnych skupín. In *Sociologický časopis*, 45, 2, 345 – 368.
- Kanovský, M. 2007. Ethnicity Again: Essentialism and Folksociology. In *Journal of Cognition and Culture*, 3-4, 141 – 180.
- Kusá, Z. 1995. Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. In *Genealogicko-heraldický Hlas*, V, 2, 17 – 20.
- Kusá, Z. 1996. Dilemy nad tichom v životopisných rozprávaniach. In *Etnologické rozpravy* 3, 1, 38 – 48.
- Kusá, Z. 2005. Metodologické otázky výskumu premien kolektívnych a osobnostných identít. In Marušiak, J., Ferencová, M. (Eds.) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : Ústav politických vied, Veda, 10 – 30.
- Khidayer, E. 2009. *Arabský svet*. Bratislava : Marenčin PT.

- Kol. (Language and National Origin Group). 2004. Guidelines for the use of language analysis in relation to questions of national origin in refugee cases. In *Speech, Language and the Law* 11, 2, 261 – 266.
- Kottak, C. P. 1991. *Cultural Anthropology*. New York : McGraw-Hill.
- Letavajová, S. 2003. Problematika migrácií utečencov z hľadiska etnológie. In *Slovenský Národopis* 51, 3.
- Loftus, E.F. 1999. Remembering what never happened. In Tulving, E. (Ed.) *Memory, consciousness, and the brain*. The Tallin conference. London : Psychology press, 106 – 108.
- Martinovski, B. 2000. *The Role of Repetitions and Reformulations in Court Proceedings – a Comparison of Sweden and Bulgaria*. Gothenburg Monographs in Linguistics. Göteborg University : Department of Linguistics.
- Maryns, K. 2006. *The Asylum Speaker: Language in the Belgian Asylum Procedure*. Manchester : St. Jerome Publishing.
- Mittelmannová, M., Volanská, M., Tužinská, H. 2009. *Výbrané práva cudzincov na území SR a kultúrna rozmanitosť. Princíp nenavrátania, zlučenie rodiny a kultúrna citlivosť*. Bratislava : Stimul.
- Murphy, R. F. 1999. *Úvod do kultúrni a sociální antropologie*. Praha : Slon.
- Newbury, P., Johnson, A. 2006. Suspects' resistance to constraining and coercive questioning strategies in the police interview. In *Speech Language and the Law*. 13,2, 213 – 240.
- Norenzayan, A., Schwarz, N. 1999. Telling what they want to know: Participants tailor causal attributions to researchers' interests. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1011 – 1020.
- Nisbett, R. E., Norenzayan, A. 2002. Culture and cognition. In Pashler, H., Medin, D. L. (Eds.), *Stevens' Handbook of Experimental Psychology: Cognition*. New York : John Wiley and Sons. 561 – 597.
- Nisbett, R. E. 2003. *The geography of thought: How Asians and Westerners think differently... and why*. New York : Free Press.
- Popper, M., Bianchi, G., Lukšák, I., Szeghy, P. 2006. *Potreby migrantov na Slovensku*. Bratislava : Veda, IOM, KVSBK.
- Roediger, H.L. 1999. Why retrieval is the key process in understanding human memory. In Tulving, E. (Ed.) *Memory, consciousness, and the brain*. The Tallin conference. London : Psychology press, 52 – 75.
- Russell, S. 2000. „Let me put it simply“: the case for a standard translation of the police caution and its explanation. In *Forensic Linguistics*, 7, 1, 26 – 48.
- Salzmann, Z. 1997. *Jazyk, kultura a spoločnosť*. Praha : Academia.
- Schacter, D. L. 2001. *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. Boston: Houghton Mifflin.
- Schrauf, R., W. 1997. ¡Costalero Quiero Ser! Autobiographical Memory and the Oral Life Story of a Holy Week Brother in Southern Spain. In *Ethos*, 25, 4, 428 – 453.
- Sperber, D., Hirschfeld, L. 2004. The cognitive foundations of cultural stability and diversity. In *Trends in Cognitive Science* 8, 40 – 46.

- Sperber, D., Hirschfeld, L. 1999. Culture, Cognition, and Evolution. In Wilson, R., Keil, F. (eds.) *MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, cxi – cxxxii.
- Sperber, D., Wilson, D. 1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge : Blackwell.
- Spradley, J. P., 1979. *The Ethnographic Interview*. Holt, Rinehart and Winston.
- Thuen, T. 2004. Anthropological knowledge in the courtroom. Conflicting paradigms. In *Social Anthropology*, 12, 3, 265 – 287.
- Tulving, E. 1992. Episodic memory. In Squire, L. (Ed.), *Encyclopedia of learning and memory*. New York : Macmillan Publishing Group, 161 – 163.
- Tužinská, H. 2006. Ľudia dúhy. In Šoltésová K. (ed.) *Kultúra ako emócia: multikultúrna zbierka esejí nielen o „nás“*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 45 – 58.
- Tužinská, H. 2009a. Kultúrna citlivosť. In Mittelmanová, M., Volanská, M., Tužinská, H. *Výbrané práva cudzincov na území SR a kultúrna rozmanitosť. Princíp nenavrátenia, zlučenie rodiny a kultúrna citlivosť*. Bratislava : Stimul, s. 79 – 110.
- Tužinská, H. 2009b. Communication in the asylum courts: limits of inquiry. In *Slovenský národopis* 57, 5, s. 560 – 578.
- Tužinská, H. 2009c. Limity integrácie migrantov na Slovensku. In Bitušiková, A., Luther, D. (Eds.) *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku. Cudzinci medzi nami*. Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, s. 44 – 63.
- Tužinská, H. 2009d. Ľudia dažďa. In Drál, P. (ed.) *Migrácia ako emócia: multikultúrna zbierka esejí aj o „nás“*. Bratislava : Milan Šimečka Foundation, 41 – 52.
- Vaněk, M., Mücke, P., Pelikánová, H. 2007. *Naslouchat hlasům paměti*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Vašečka, M. 2009. *Postoje verejnosti k cudzincom a zahraničnej migrácii v Slovenskej Republike*. Bratislava : IOM.
- Wardhaugh, R. 2000. *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.
- Wennerstrom, A. 2008. Immigrant Voices in the Courts. In *International Journal of Speech Language and the Law*, 15, 1, 23 – 49.
- Whitehouse, H. 2004. *Modes of religiosity: A Cognitive Theory of religious transmission*. Oxford : Altamira Press.

Kniha Heleny Tužinskej posilňuje premýšľavý prístup k zdanlivo samozrejmemu stretnutiu akým je otvorený rozhovor. Prístupným spôsobom hovorí o bariérach, ktoré poznaniu kladie do cesty rutinné používanie jazyka či schematické predstavy o fungovaní ľudskej pamäti. Jej kniha je vzácnou ukážkou toho, že analytická ostrosť a úcta k druhému človeku nie sú nezlučiteľné alternatívy. Preto ju vrelo odporúčam aj spoločenským vedcom a ďalším, ktorí rozhovor používajú ako nástroj porozumenia životných skúseností druhých.

Zuzana Kusá, sociologička

Helena Tužinská dáva na vedomie už názvom knihy, že jej využitie je širokospektrálne. V procese komunikácie pomáha odhaliť súvislosti, ktoré sú nielen poučné, užitočné, ale aj zaujímavé. Mnohé myšlienky autorky umožňujú dívať sa, uvažovať a konať tak, že dokážeme rešpektovať a prijať veci, ktoré boli pred tým pre nás neviditeľné.

Said Babakhel, tlmočník a prekladateľ

Som presvedčený, že táto publikácia splní svoj účel. Čitateľ v nej nájde široké spektrum príkladov z praxe. Sú tu artikulované mnohé otázky týkajúce sa kvality opisu a tlmočenia, ktoré sú predmetom takmer každého interview s imigrantmi. Z tohto dôvodu knihu Heleny Tužinskej odporúčam do pozornosti všetkým zainteresovaným.

Boris Divinský, expert na problematiku zahraničnej migrácie

Mgr. Helena Tužinská, PhD. (*1975) prednáša na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a v Lige za ľudské práva pôsobí ako výskumníčka. Zaoberá sa uplatňovaním antropologických poznatkov v praxi a sociálnou komunikáciou. Uskutočnila etnologický výskum vo viacerých prostrediach imigrantov na Slovensku.

ISBN 978-80-89236-91-6

EAN 9788089236916

